

Pašnekės šnabždas pro šlyna į šviesą

Lietuvos nacionalinės kultūros ir meno premijos laureatas poetas Vladas BRAZIŪNAS atsako į Juozo ŠORIO pateiktus klausimus.

Esate gimęs Pasvalyje, žiemgalių ir sélių genčių paribyje, vėlesnių aukštaičių ir latvių kaimynystėje, Svalios, Lévens, Pyvesos, Mūšos artumoje, regioninio Rygos-Panevėžio trakto jungtyje – jtampoje ar dermėje... Kiek tokia šiaurės Lietuvos miestelio ir gretimų kaimų aplinka, gimtosios žemės aitrumas lémé pagrindinius gyvenimo pasirinkimus?

Pragyvenau savam krašte septyniolika metų, 1969-aisiais išvažiavau Vilniaus universitetan, Vilniuje ir likau. Atrodytų, turėjo tas mano Pasvalys nublēsti, nutolti, bet kad ne: daugėja manyje praeities, šito niekur nebeskubančio, sustojusio laiko, o gimtojo krašto vaizdas mano „sustojusio laiko karuselė“ (patiko toks Arvydo Palevičiaus parodos pavadinimas) lieka gyviausias, paveikiausias, keliantis didžiausią jaudulį ar pakurstantis tą dermingą jtampą, reikiamą ir kūrybai. Apie savo kraštą – kaip neatšaukiamas pasvalietis – esu jau šūsnis prirašęs ir šulnius prišnekėjęs, didžiuojuosi juo, myliu jį kaip koks Česlovas Milošas savo dvarelj ar Aidas Marčėnas savo Gorkynę, rūpi man krašto žmonės, darbai jų kasdieniai po molj, giminių ir kaimynų dainos, gūdokos ir jautrios, švelni ir rupi kalbėsena, būdas, status ir teisingas. Jaučiu to krašto ypatingumą: minėtos ir neminėtos upės néra kaip visős Lietuvos, jos ne Nemuno, jos Lielupės upyno, bégančios Latvijon. Nemunėlis, Dauguva – ne tik latvių, bet ir mūsų seniausioje sąmonėje. Kad senelis būtų minėjęs Nemuną, neprisimenu, o jo dainos Dauguva („Klykava golbelia / Daugovō, Daugovō, / verke mergožéla / nevaliō, nevaliō...“) bus įsiréžusi vaiko atmintin taip, kad dabar, jau daugybę dalykų pamiršus, visada pirmiausia iškyla, kai tik kas primena mūsų kraštą ir Latviją. Žinoma, karstinės smegduobės. Jos mums, vaikams su slidėmis, buvo

Vladas Braziūnas. 2009 m. Zenono Baltrušaičio fotografija.

didžiausi kalnai (autocitata: „mūsų kalnai į vidų / mes leidžiamės į duobes“). Ir molis, derlus, bet įnoringas, kokio kitur néra, įpratinės žmones dirbtį sunkiai ir paisant gamtos tvarkos: anot profesoriaus Petro Vasinausko, ten séti priešpiet gali būti per anksti, bet popiet – jau po laiko. Ir tokia jo linksmybė, irgi iš profesoriaus pasakojimų. Iš ryto po patalkių mama vaikams ir sako: bėkit laukan talkininkų kaliošų surinkti. Mat įklimpo – nebeištrauksi. Taip, čia jau po linksmo alaus. Tas apeiginis gérimas, visas su juo susijęs apsiéjimas nuo selyklu kvepiančios seklyčios iki gurkšnojimo (ne gérimo!) ritualų, specifinė alaus kultūra – irgi šio krašto turtas. Skelbtinas paveldu ir globotinas kaip gyvoji tradicija – kol dar visai nesu-

bravorėjo. Alaus šnekumas, dainingumas... Būta ir sutartinių. Na, ne mano, bet gal liekanų, tarkim, Bernardo Brazdžionio vaikystėj. Kas likę man? Netiesiogiai, žinoma, beveik viskas. O svarbiausia gal būtų vertybinių nuostata dirbtį kantriai, tesėt ligi galo, ir tik tyliai šyptelt į ūsą pajutus, kad tas darbas bus gal gražus ir gal reikiamas.

Kiek Jūsų vaikystės ir vėlesnes pagavas veikė tėvų ir abieju pusiu senelių gyvenimiškoji išmintis, gal namų ir sodybų, „mažųjų tėvynių“ jauumas, bendravimas su giminiaciais ir „kasdienos gentainiais“ – kaimynais, jų tautinė ir tarminė savivoka ir savimonė, taip pat galūnės trumpinanti, savaip prasminių akcentus dėliojanti šiaurės panevėžiškių – pasvališkių kalbėsena, ausena, protausena?

Tik vienos pusės senelių, mamos. Tėtė (vadindavom taip) šeimoj iš dvylirkos vaikų buvo jauniausias, anksti liko našlaitis, tad apie senelius, jo tėvus, tik iš tolo girdėjės, kad buvus darbšt ir tvarkinga šeima. Gyvenusi pačiame Pasvaly. Nors mano tetės dokumentuose nurodyta, kad gimės „Joniškėlio fermoj“ (dvaro? žemdirbystės mokyklos ūkyje?).

Mano ir paties gimtinė yra Pasvalys, bet augtinė iš esmės Dagiliškis, mamos gimtasis vienkiemis prie Svalios ir Upelio santakos, kadaise senelio, Lietuvos savanorio kūrėjo Jono Juknevičiaus, gautuose hektaruose iš nieko susikurtas gyvenimas. Na, senelio gal daugiausia žemė dirbta ir trobos rėsta, o visa tvarka paskiau jau babutės, už senelio, Talačkoniu dvaro kumečio, andinarčiko, ištekėjusios karališkojo Jurgėnų kaimo ūkininkaitės Veronikos Babickaitės. Beje, beveik priešais Talačkoniu dvarą, šioje Istro

Lévens pakrantė nuo tilto Kalno gatvės (dédés Jono Braziūno namų) pusėn. Pasvalys. Apie 1967 ar anksteliau. Vlado Braziūno nuotrauka.

Vlado Braziūno seneliai
Veronika Babickaitė-
Juknevičienė ir Jonas
Juknevičius. Pasvalys. 1940-
1950 m. Juozo Adamkavičiaus
nuotrauka.

upelio pusėj, stovėta ir Vaškų sodybos. Iš garsiosios tautosakos pateikėjos Onos Vaškaitės-Bluzmienės, senelio vaikystės ir jaunystės dienų, o paskiau ir mano draugės, kai ką sužinojau ir apie jauną savo senelį (jo paties išsiklaust, kol buvo gyvas, nebuva pribrendęs). Irgi esu viešiau pasakojęs, kažkas bus ne visai nugirdęs, tad ne sykį radau net parašyta, kad Bluzmienė – „Braziūno senelė“...

Senelio giminė bus labiau pabirusi link Pasvalio, gausi babutės – visi likę prie žemės. Ar nurimus pokario audroms grįžę prie jos. Tarkim, jaunylis babutės brolis Antanas, visur kur slapstėsis, dirbęs net Šiaulių dramos teatre, dekoracijų dirbtuvėse, sodyboj įsitaikė kalvę, o dar medžio darbu meistriškai užsiėmė. Užėinam mes kartą su dėdinos Teklytės broliu, Lazauskų Jonu, beveik mano bendraamžiu, vos tevyresniu, šeimininkas nieko mums nesako, pasiima kirvį ir... pasidrožia juo pieštuką. Iki dabar, pasirodo, abu su Jonu atsimenam: va kokie turi būt meistro įrankiai! Ar kitas babutės brolis, Jonas Babickas, Lietuvos Ūkininkas. Taip jų visi kolkozmečiu vadindavo. Ir buvo už ką. Davė sau žodį, kad kolkozan kojos nekels. Ir nekélė. Žemę, žinoma, nekiestinė valdžia atėmė, bet... pas Lietuvos Ūkininką nuolankiai beldési pats kolkozas, ne atvirkščiai: kito tokio meistro, gebančio sumeistruot visą ūkio padarynę, ką tik reikia pataisyti – kito tokio nebuvo. Vyresnėlis mamos brolis, irgi Jonas Juknevičius, kai tik studentas grįždavau Pasvalin, tuož vesdavo parodyt, kokią spintą jis dirbantis ar ką tik padirbęs, ir reikėjo matyti, kaip jis švyti, su kokiui pasididžiavimu ją glostinėja: meistro darbas! Įsiminiau

Joną Aistį sakius, kad poezijos jį mokęs tėvas kalvis. Savo darbu, savo pavyzdžiu. Taip galėčiau sakyt ir apie čia minėtus žmones, gimines ir ne, pagaliau ir apie savo tėvą batsiuvį, šiaučią, ir siuvusį, ir taisiusį, bet visada taip, kad žmonės geruoju minėtų.

Kuo dar, be tradicinio miežių alaus, derlingiausiu dirvožemių – „karbonatinių, giliau glejiškų rudžemių“, galbūt karstinių smegduobių, upyno ir pelkynų raizgynės, Žalsvojo šaltinio, išskirtinis, Jūsų akimis, Pasvalio kraštas?

Nemažai suminėta. Taip, dar mineraliniai šaltiniai. Ir Pasvalys, kas nežino, yra buvęs „mineralinis miestelis“, net plačioje Rusijos imperijoje jo gydykla buvo žinoma. Vėliau, kaip ir Stakliškes Birštonas, Pasvalį nurungė Likénai. Sovietmečiu purvo dar kiek méginta atgaivinti, gydyklų namas pastatytas, bet ir juo pasirūpino karstinės pragarmės: žemė griuvo, namas plyšo... Tiesa, kai mokiausiai bene paskutinėj vidurinės (dabar Petro Vileišio gimnazija) klasėj, nugarmėjo žemę ir po kaimyninio mūsiškiams namo slenksčiu, dar visą naktį paskiau girdėjau grumant lyg man po lova: langas kaip tik ton pusėn. Netoli nuo Lévens ir Svalios santakos, visai prie pat dabartinio Pasvalio 500-mečiui skirto penkių stulpų monumento.

Kuo svarbi, galbūt esminga lituanisto gyvenimo patirtis buvo dalyvavimas kuriant ir aktyviai veikiant Vilniaus universiteto kraštotyrininkų klube „Ramuva“? Ekspedicijose iš arti pažinote ne tik kitų vietovių etninę

specifika, žmonių kitokumą ir vis dėlto bendrystę; daugiausia jose užrašinėjote tautosaką, ypač dainas, kodėl, pavyzdžiui, ne etnografinę ar kalbinę medžiagą?

Esu šiek tiek rinkęs ir etnografinę – Vilniaus universiteto ramuvos kraštotoyrininkų ekspedicijoje Griškabūdžio apylinkėse, ir ramuvos, ir mano pirmojoj (jei neminėsim tautosakinių iškylų Dzūkijon), vienintelėj vien etnografinėj. Rinkom eksponatus Jono Jablonskio muziejui. Ir žodžių kortelių šiek tiek esu prirašęs. Ir šiaip man kalba... na, profesorius Skirmantas Valentas mano poezią nagrinėja kaip baltų (ar ménulio, ar melynojo nulio) gramatiką, knygą parašę.

...bet nesusilaikysiu. Kadangi „Liaudies kultūros“ žurnalo skaitytojus jaučiu kaip itin savus žmones, leisiu čia sau trumputį griežtą pamoksliuką. Priežastis ta, kad klubas „Ramuva“ man dreskia širdį. Taip, likimas lémē žaliam septyniolikmečiui atsikliūti tarp jos, ramuvos, kûrėjų. Bet pirmiausia esu jos, veiklosios, augintinis ir pirmojo – autentiškiausio ir sunkiausio – gyvavimo tarpsnio liudytojas. Nekûrė ir nejkûrė nieks jokio klubo. Siekém nuo šio žodžio, sijusio ir su Interklubu, ir su kitais sovietinės valdžios diegtais dariniais, aiškiai atsiriboti. Kûrém ir įkûrém Vilniaus universiteto kraštotoyrininkų ramuvą, šis iškalbus bendrinis žodis – ramuva – rodési šventesnis už visus pavadinimus. Vieną tarpą, kai per saugumo malonę Jonas Trinkū-

nas buvo pašalintas iš universiteto ir jo aspirantūros, oficialiųj vadovavimą teko perimti man, studenčiokui. Kas ketvirtadienį nustatyta valandą turėdavau eiti pas prorektorių Bronių Sudavičių atsiskaityti, „kā per savaitę spėjot nuveikti, draugai nacionalistai“ ir beveik kaskart apsimetus didesniu naivuoliu nei esi aiškinti, kad ramuva su prorektorius atsimenama prieškario Kauno karininkų romove – visai nieko bendra, kad ramuva – tik toks ramus nekaltas žodelis, nieko pikta prorektorius astovaujamai valdžiai nereiškiantis. Taip, vėlesnės ramuvų kartos gali prisiminti ir kraštotoyrininkų Ramuvą, ir klubą „Ramuva“: iš mano glebnų rankų ramuvą tvirtai perémęs Venantas Mačiekus buvo dar ir diplomatijos, taigi ir kompromisų, virtuoza, tačiau tie kiti ramuvos įvardijimai tebuvo prievertiniai, kad tik pats sambūris išliktu ir darbą dirbtų, todél seniai laikas Vilniaus universiteto kraštotoyrininkų ramuvą vadinti deramai. Pasakysiu net kiek drastiškai: Lietuva ne savo noru irgi buvo vadinama Lietuvos TSR...

Jai, ramuvai, ir visai akademinei bei etninių judėjimų aplinkai turiu dékoti už pakilių, greitą asmenybės virsmą, darbo grožio pajautą, daug platesnį pareigos, atsakomybės suvokimą. Taigi šventas man tas ramuvos laikas. Laikas, kai viską, atrodė, žmogau, gali. Be jokio atlygio. Jei ne tu gali – tavo jaunystė. Galéjau iki valiai karksot į debesis ir paukščius, upės ar jūros

Vlado Braziūno dėdė (mamos brolis) Pranas Juknevičius, dėdina Teklė Lazickaitė-Juknevičienė, sesutė Zita Braziūnaitė, tetė Vladas Braziūnas, mama Bronė Juknevičiūtė-Braziūnenė, senelis Jonas Juknevičius, Vladas Braziūnas (seneliui ant kelių), dėdė Jonas Juknevičius Braziūnu namuose Pasvalyje per Kalėdas. 1954 m. Juozo Adamkavičiaus nuotrauka.

atspindimus, galėjau lig paryčių šokt nepabaigiamą Žalkaus polką. Su visais dainuoti traukiniuose ir troleibusuose, vienas dainuot – visur kur: namie, nors tu savo namų ir nebuvo, gatvėj, redakcijos kambarėly. Smarkiai dirbtį vasaros ar žiemos ekspedicijoje, o smarkiausiai – po jų, po garselį išrašinėdamas, perrašinėdamas ir tvarkydamas nepabaigiamas dainų ir pasakų, patarlių ir mjslių, ir visokios kitokios tautosakos juostas, dešimtkilograminiam magnetofonui, ekspedicijoje rankas ištampiusiam, nepaliaujamai sukantis. Ir netrūko to svaigaus pojūčio, kad pasaulis nuostabus, kad jis – amžinai tavo. Ir blanko prieš šią pojūtį grėslioji padėties pusė: juk Vilniaus universiteto kraštotoyrininkų ramuva, šviesi darbininkė, sekiota buvo ir persekiota, „o daugeliui žmonių tapo ir tam tikra protesto prieš tuometinę valdžią forma, rengė dirvą kone po ketvirčio amžiaus vyksiantiems Sąjūdžio sambūriams“ (Marcelijus Martinaitis).

Esate prisdėjės prie lietvių dainiškosios tradicijos tąsos – kaip eilių (dainų žodžių) autorius, kitų tekstu rengėjas dalyvavote 2009 m. Tūkstantmečio dainų šventėje. Koks Jūsų santykis su šiemetine švente „Čia – mūsų namai“? Andai beveik simboliškai bandėte jį „išdainuoti širdimi“... Kaip iš dainų tradicijos atminties ir kaimų sodybose įgytos patirties nokinate savo žvilgsnį į būties namus?

Taigi. Su kompozitoriais teko ir šio, ir to pridirbtį. Nuo dainų dainelių iki kantatų ir veiksmo operos. Net pati pirmoji mano premija yra Stasio Šimkaus, ją 1982-aisiais pelném su Algirdu Martinaičiu. Daugiausia kas ir rašyta su juo, su Vaclovu Augustinu, Algirdu Klova, dar gal dešimčia. Ir dabar va trys kompozitoriai žodžių laukia. Taigi pasąmonėj man jau kvirba „slėptos tylos partitūros rūdžių orkestrams / rašomos be atvango karščiuojančio kompozitoriaus“... Ir savo eiléraščius vis labiau mēgstu skaityti ne vienas, o dviej balsais, autoriaus ir muzikos instrumento. Ar balsų gausos: su A. Klova 2005-aisiais išleidome kompozicijos poeto balsui ir skambančiai gausai knygą bei kompaktinę garso plokštelę „Iš naminio audimo dainos“, ten skambam drauge su Algirdo vadovaujama „Vydragos“ folkloro grupe. Ir šiaip su ja, su Algirdu esam nemažai koncertave. Dabar mano partneris eiléraščius skaitant dažniausiai būna Petras Vyšniauskas (kartais dar ir su Veronika Poviloniene, taigi mano jaunystės dienų bendražyge Janulevičiute...), esam skaitę dar paskaitom ir su Algirdu Klova, Donatu ir Sauliumi Petreikiais, Domantu Razausku, Kęstučiu Vaiginiu, Dominyku Vyšniauskui ar kitais.

Tas mano polinkis muzikon natūralus. Iš kur jis? Gal kad per ilga galėjau suvokti ir sau jvardyt, jog pati poezijos prigimtis man pirmiausia yra muzikinė. Man. Iš kur tas suvokimas? Daug tų intakų intakelių, nesupaisysisi. Bet bene svarbiausia – liaudies daina. Gaila, kad lietuvių jau daug ko sava drovimės ir toks mano prisipažinimas veikiausiai daugeliui skambės kaip senamadiškas ir sentimentalus. Anaiptol nesentimentalūs, racionalios protestantiškos kultūros latviai (jų ir katalikų tokia, protestantiška) j savo šaknis žvelgia atvirai ir sako tiesiai: mūsų poezija – iš dainų. Kitaip sakant, profesionaliosios rašytinės poezijos ištakos – dainuotinė liaudies poezija. Taigi mano – ir iš tylaus neviešo babutės dainavimo, iš šimtų tokų subtilių dainininkų ir dainininkų. Ir, žinoma, iš tos šventos būsenos, kai jautiesi bendro dainavimo galios ir teisybės balsas. Stipriai smelkianti iš bendro, tikro dainų dainavimo, stojus kad ir ankstyvaisiais Vilniaus universiteto ramuvos metais prie Jono Trinkūno, prie Vytauto Cipliausko, prie Žiūrų vyrų ar kurio jauno ansamblio bernų. Tas bendrumo jausmas kiekvienam, iš kurio kišenės dar tebekyšo plūgo rankena, yra toks natūralus ir nepamainomas, kaip kitam ilgas plūkimas ligi tą patį apreiškiančių haidegerių: *Gera būti kartu.*

Ar iš senelių kaimo. Iš dainos teisybės ir tarpusavio pasitikėjimo:

*Iséjo on miško
gélalių soskint',
a jie prisivijé
pradéje konkint'.*

*Komūnə komūnə,
tau Dievs nepadés:
nušové bernelj –
kas man' bemylēs!*

Buvo dar tik po Stalino mirties. O dainuojama buvo visur: per metinius giminės balius, per patalkius, vestuves ar krikštynas. Dainuodavo kaimiečiai ir miesčionimis išvaryti, iš lizdų išbaidyti jų vaikai, dainuodavo kolkozų pirmininkai ir brigadieriai – tie patys kaimiečiai, buvę ükininkai, lyg pajuokai naujais viršininkais pastatyti. Bet žmonių nejuokiami, nes nežinai, kas tavęs paties laukia. Pokario dainos, dabar vėl atgijusios, buvo mano vaikystės dainos. Netelpa galvon, koks vis déltą buvo tvirtas, nepalenkiamas žmonių bendrumas, solidarumas, pasitikėjimas, kad šitoj kaimo, giminių savybėj neatsiras, kas pakia liežuvį. Ar tiesiog – atsaini panieka tai politinei smulkmei, toms prasilakusioms šiukšlėms? Jausena, verta abato

Vladas Bražiūnas su Veronika Povilioniene ir Valdu Kukulu Kaune, Palemone, Lakštingalų slėnyje per Poezijos pavasario šventę. 1986 m.
Romualdo Rakausko nuotrauka.

Rablė plunksnos: apmyžt ir padegt! Sakysim, vyrai laikyavo garbe, katras pirmas tokią dainą užves, sau ją ir prisitaikyt. Dažnai tat pavykdavo seneliui:

*Pasvale skribukų
pénkiasdešiom štukų –
negal' sutvarkyti
viена Jekniaučiūka!*

Tai šitokias štukas išdarinėjo su skribukais, mat jie normaliemis žmonėms ir tebuvo štukos. Kruvinos, niekingos (*Skribitelé pasiuté / sudegina man' küté...*), bet – štukos, gyvenimo nesusipratimai.

Nieks vaikams didelių istorijų neaiškindavo. Užteko, ką išdainuoja senelis – su sūnumis, mano dédém Praniuku ir Jonu, su žentu, mano tete, irgi Vladu. Dažnai rasdavosi ir daugiau balsingų, smagiai užtraukiančių. Daina pati, lyg už rankų paémus, suvesdavo tokius vienon užstalén ar sustatydavo vienan pulsatin.

Taip, regis, ir stovim. Ir gera stovét. Ir saugu. 2009-ųjų dainų šventej, jau išdainavus visas repertuarines Dainų dienos dainas, tokį galingą tautos bendrumo

jausmą pajutau po ilgo tarpo: lyg stovéčiau mitinge čia pat, Vingio parke, ir visi būtumėm galingi ir nepajudinami – atgavę save ir savo namus.

Šiemetinė šventė... Turiu prisiminti bičiulio Knuto Skujenieko žodžius, tokiais atvejais jo tarstelimus: širdis plati, tik rankos aplébtai per striukos. Buvau šnekinamas, padiskutavau keliuose pasitarimuose, bet... turėjau atsimesti: ne tik į kūrybos, bet ir į didelius visuomeninius darbus pernelyg įsikinkęs. Taigi širdę tepaglostys žinojimas, kad šioje šventėje be mudvieju su Vaclovu Augustinu dainos (ar veikiau giesmés) „Tévyne mūsų“ ir vėl neapsieita.

Kuo, Jūsų manymu, reiškiasi lietuviškos prigimties dainišumas – įvaizdžių, simbolinės raiškos metaforine išmintimi, būtosios ir perimtosios pasaulėjautos liūdnai romia šviesa ir tvirtybe, dominuojančiu seserystės / brolystės, bendruomeniškumo santykų tipu?

Su viskuo sutinku. Ir dar čia ištisai nurašyčiau Donato Saukos knygą „Tautosakos savitumas ir vertė“: nieks dailiau néra išjautęs ir išaiškinęs.

Kai kurie tyrinėtojai Jūsų poetinj stiliu jvardija kaip „poetinę baltistiką“. Esate atidus ir imlus jvairiom baltų kultūros atmainoms, kalbos grūdētumui, tarmių, braliukų latvių, nukraujavusių prūsų ir kitų mūsų gentinių dvasios ochrai ir neaprēpiamam prasmī laukui. Ką ir kodėl pirmiausia renkatés, kuo remiatés?

Kadangi leitis esu atidus, latvių braliukais nevardinu. O tiesiai į klausimą... nežinau, nesirenku, veikiau mane tie prasmī laukai ir dvasios ochros pasirenka. Matyt, jos žino, kad kiekvienas meninės kūrybos aktas yra dar vienas pasaulio kūrimo aktas, unikalus pirminį struktūrą atkartojimas, gal bus pajutusios manyje jų provaizdžius esant, kad pasitiki. Jomis aš irgi tikiu, o kokiais didžiai sąmoningais savo paties pasirinkimais ar, madingai sakant, „kūrybos strategijomis“, netikiu. Nors dabar gal turėčiau gailėtis vieną kartą nenuvažiavęs tokion užsieninėn mokslo žmonių konferencijon, kur tokios strategijos – taip pat ir mano – buvo nagrinėjamos. Gal būčiau dabar galėjęs ir ką protiną atsakyti.

Jūsų tekstams būdinga mitopoetinė (archetipinė) jausena, bandymas įdabartinti pasąmoninius archajinius vaizdinius. Kiek tam padeda pamatinis mitologijos, folkloristikos, senojo ir nuolat kintančio paprotyno, magiškosios mąstysenos (ne)pažinimas, gilinimasis į šių sričių atradimus? Kokią įtaką Jūsų pasaulėvokai turėjo pažintis su mitologu ir kultūros istoriku Gintaru Beresneviciumi ir kitais tyrinėtojais?

Visi šitokių moksly žmonės, ypač jeigu jie dar pasižymėję ar pasižymintys ir nenusakoma – lyg žynių – dvasios skvarba (o kažkodėl taip būna neretai), yra nejučia mane pavedėję kokios nors slapties, kokios nors atverties link. Taip, kaip paveda ir pati kalba, koks prasmingas saskambis ar etimologinė atvertis. Gintaras Beresnevicius stoja į vieną trumputę greta su tais, kurie iškart visa esybe pajuto, ką aš darau, kodėl darau ir kodėl taip darau. Pajuto gal aiškiau už mane patį: mat dar ir gražiai paaiškint gebéjo. Lengva būdavo su juo šnekėtis: jautė kiaurai, visus daigiuosius grūdelius skyrė nuo pelų, matė, ką iš tų grūdelių išaugsiant.

Menu tokių nutikimelių, susijusių su mano antroios knygos (išėjo 1986-aisiais) pavadinimu „Voro stulpas“. Tada priklausiau Jaunyj rašytojų sekcijai, sumaném susirinkimuose aptarti knygų rankraščius. Buvau, regis, vienas iš tos sekcijos aktyvesnių, tad teko pasiaukoti ir būti pirmam. Gal kokią valandą kolegos taip ir pratupinėjo apie tą nekaltą pavadinimo dėžutę, tiesiog biologinj terminą, niekaip jo

nejstengdami atidaryti. Knyga išėjo. Susitinku prie Mokslų akademijos (dabar Vrublevskij) bibliotekos Norbertą Vélių, ir kalbōs! Koks voras esantis įstabus padaras, jungiantis visas tris pasaulio sferas, ir taip toliau. Panašiai nutiko ir Panevėžy pas Juozą Miltinį. Tik paémé knygą į rankas, žvilgt viršelin, ir – filosofavimo seansas. Kaip voras pats iš savęs kuriasi kelia, kuriuo ir dangun kyla, ir pragaran leidžiasi...

Taigi:

tie, kur iš pirmojo žodžio suprato, seniai amžinatilsj, vienas vėlių režisierius, o kitas, Norbertas Vélius, pargržėlis karstosi voro gija pažiūrėt, kaip mes čia, padieniai aklo gyvenimo lažą beeinam, kaip tyžtam ir gyztame

Būti suprastam, suprantamam iš pirmo žodžio yra prabanga. Dėkingas retiems tiems žmonėms. Šiaip pavardėmis nelabai linkęs ko išskirti, bet be vienos neapsieisiu, juolab kad ji jau irgi amžinatilsj: Elena Bukelienė, šiaip prozos kritikė...

Kiek ir kaip esate religingas? Kokiomis įtekmėmis Jūsų momenyje ir sieloje telpa ar (ne)dera prigimtiniai baltų dievai, žynių ir krivių atmintis, žemės ir žmonių gyvensenos darnos pojūtis, išlikę alkai, šventvietės, sakmėse gyvi milžinkapiai, piliakalniai, kūlgrindos ir kiti kone sakralūs karinės atsparos ir tautinio orumo jrenginiai su krikščionybės tarsi kelis amžius tvirtinamais meilės, doros, atsakingo žmogiškumo stulpais?

Viskas dera, jei deramai žvelgsim. Nesileisiu intymion asmeninio religingumo išpažintin, tik pasakysiui, kad tas religingumas netrukdo man jaustis visuminiu žmogum, neleidžiančiu susitapatinti su jokia partija (kaip dalimi, *pars*). Neteko man išvertinėti kailio, užtat neturiu jokių konvertito kompleksų, karingyų persistengėlių arba – arba (= senas pažystamas *kas ne su mumis, tas prieš mus*), t. y. perdém griežtas konfesijų ar, tarkim, pilietinio ir etnokultūrinio taučiškumo priešinimas, po teisybei, man yra atgrasus. Renkuosi pilnatvišką gyvenimo visumą, daugybę jos ir, ir skirtinę derinių įvairovę, visai nieko bendra neturinčią su kokiui moraliniu reliatyvizmu. Papasakoju man gražų epizodėlį. Vieno miesto šventėje, matau, gražioje santakoje netoli šventoriaus rengiasi koncertuoti „Kūlgrinda“. Prieinu prie Jono Trinkūno, šnekamės. Ir juokom sakau: „Tai dabar iš ambonos būsi prakeiktas.“ Jonas šypsosi: „Va, matai? Elektrą iš bažnyčios atsivedėm. O klebonas po mišių visą pilną bažnyčią pakvietė ateiti pasigrožeti gilio siomis mūsų

Vladas Braziūnas su Petru Vyšniauskų popietėje „Žydi akmenys ir medžiai“ Pylimio galerijoje, Vilniuje. 2013 m. Romo Jurgaičio nuotrauka.

visų šaknimis.“ Retas požiūris, santarvingas. Didžiai gerbtinas.

Kaip Jūsų kūrinių turinj ir formą, tarkim, egzistencinius architektoninius lipdinius lemia nusistovėjęs gyvenimo būdas (beje, koks jis?), laisvalaikio priedermės, tarkim, pomégis fotografuoti?

Esu iš tų nuobodų, galinčių save vardyt kad ir darbiniu arkliu. Tokie ne tik ilsėtis, juolab poilsiauti nemoka, bet net įsigudrina būti Barbės tridarbės ar devyndarbės, man ir devynių darbų maža, ariu iškart daugeliu krypcią, žinau, kaip tat blogai, bet per tą plačią širdį ir silpną būdą esu įkalbamas, nemoku atsisakyti, fotografuoju irgi tik dirbdamas ką nors kita, tarkim, dalyvaudamas kokioj poezijos šventėj, festivaly ar plenere... O visos paminėtos architektonikos iš daug giliau, iš grumančių archajinių tektonikų, slaptų jų poslinkių, iš ten, kur „létos po akmeniu šaknys, bet tvinksi / šnekos ir pašnektės, šnabždas pro šlyną į šviesą“.

Conversation with the poet Vladas BRAZIŪNAS

In this interview, poet Vladas Braziūnas, laureate of the 2013 Lithuanian National Culture and Art Award, shares memories of his homeland, relatives, family. Braziūnas is loyal to the region of Pasvalys, claiming that the “image of his homeland (...) remains the liveliest, most potent, causing the greatest excitement or stoking that harmonious tension, required for creativity as well” Also remembered is the Vilnius University ethnographical club Ramuva, which the poet headed for some time. Vladas Braziūnas’ works (vernacular collections have been released as well) is expressed in commemorative texts, revealing him as a successor of the song traditions, as an author of song lyrics. He admits that for him “most important – folk songs”, that much in his life rose “from that sacred state when one feels as the voice of the power and truth of singsong”. Interviewed by Juozas Šorys, on the eve of the Song Celebration “Here is My Home”.

Lietuviškoji laimės samprata

Dainius RAZAUSKAS

Žodži *laimė* dauguma kalbininkų (Pranas Skardžius, Ernistas Frenkelis, Vladimiras Toporovas, Haraldas Biezajus, Konstantinas Karulis ir kiti) kildina iš veiksmažodžio *leisti* (*leidžia, leido*), taigi *laimė* yra buvusi **laid-mē*.¹ O kai kurie – kaip Julius Pokornis, Vytautas Mažiulis – tiesiog iš pirminės šaknies **lei-* ‘leisti’ be formanto *-d-* (šią pirminę šaknį atpažįstame, pavyzdžiu, dalelytėje *lai* ‘tegu, te’).²

Tokią *laimės* kilmę galima paaiškinti maždaug taip. Veiksmažodis *léisti* turi reikšmę ‘sukelti, padaryti’ ir net ‘sukurti, sutverti’: *Šiandien dar senu ipročiu yra sakoma: tą žmogų yra Dievas l e i d e s ant svieto, ne sakoma sutvéręs* (S. Daukantas); *Dievs l e i d o svietą* (P. Ruigio, K. G. Milkaus žodynai); *Toks Dievo l e i s - t a s* (J. Brodovskio žodynas); *Ir Dievas l e i d o didžius eršketus ir visokias žvéris* (J. Bretkūno Bibliją); *Kuriop galop esti Dievas visus daiktus l e i d e s?* (Simono Vaišnoro „Žemčiūgas teologiškas“, 1600 m.); panašiai priešdėlinis *pa-léisti* ‘sukurti, sutverti’: *Kam dievas p a l e i d o šiuos uodus?* (Rumšiškės, Kaišiadorių r.); *Žmogus ir p a l e i s t a s krutėt* (Švenčionys) ir t. t.³ Taigi žmogaus *laimė* yra tiesiog jo likimas – tai, kaip ir kam jis į pasaulį yra *leistas*.

Atitinkamą reikšmę turi latvių – veiksmažodis *laist*; negana to, be Dievo, latvių dainose neretai *leidžia* būtent *Laima*, pavyzdžiu: *Kādu Dievs, Laime laida, / Tādu māmiņi auklēja „Kokią Dievas, L a i m ē l e i - d o, / Tokią mama ir augino“; Pałdis devu Laimeņai, / Ka ļusteigu mani laide „Ačiū sakiau L a i m a i /, kad linksmą mane l e i d o“; Laidus' ir ma' Laimiņa / Šai baltā Saulītē „L e i d o mane L a i m e l ē / Šian bal- tan pasaulin“; Laima tiesiog apibūdinama kaip *Laimiņa laidējiņa* „Laimelė leidėjelė“; taip į ją kreipiamasi: *Ai Laimiņ, laidējiņ „Ai, Laimele, leidėjelė“ ir pan.*⁴ Taigi čia pati *Laima leidžia* žmogų pasaulin, tuo suteikdama jam atitinkamą *laimę*.*

Tos pačios veiksmažodžio *leisti* šaknies, nesunku numanyti, yra kitą ne mažiau reikšmingą sąvoką žymintis daiktavardis – *laisvė*. Tai, kad lietuvių kalboje

laimė ir *laisvė* yra bendrašakniai žodžiai, kad ir kaip būtų aiškinama jų reikšmių kilmė bei raida, savaime yra iškalbinga – tai pirštu prikišamai rodo jų bendrą prigimtį. Vidinę, būtiną laimės–laisvės sankabą pabrėžia ir priežodis: *Kur l a i s v e eina, ten l a i m ē seka*⁵. Negana to, šiame priežodyje *laimė* ne tik šiaip susieta su *laisve*, bet yra nuo jos tiesiogiai priklausoma. Ir pati bendra žodžių kilmė, ir priežodis tik darsyk mums primena, kad be laisvės lietuviui laimės negali būti.

Aistės Petrauskienės ir Vykinto Vaitkevičiaus žodžiais, lietuvio „asmeninė laisvė patiriamą kaip didžiausia laimė, reiškiasi kaip negalėjimas nustygti, begalinis noras judėti, eiti“⁶, o tai jau ir užuomina į gilesnę – nebe mitinę, o psichinę, ar dvasinę, laimės sampratą.

Verta atkreipti dėmesį į tai, kad, be kitų, veiksmažodis *léisti*, taip pat sangražinis *léistis(s)*, turi ištisą reikšmių grupę, žodyne apibrėžtą kaip ‘daryti m i n k š - t e s n i, s k y s t e s n i, t e k i n t i’; šiai grupei pri-skiriamos tokios konkrečios reikšmės kaip: ‘skystėti’, ‘pašalui eiti, pašalą varyti’, ‘tirpti, tirpdyni (sniegą, ledą)’, apskritai ką ‘versti tirpalui, tirpdyni’, ‘lydyti’ (*Vaškų leisti Kvėdarna, Šilalės r.; Nelaikyk sviestą šiltai – pradės leisties Upyna, Šilalės r.; Žvakė nuo saulės leidžias Skaudvilė ir pan.*), ‘skiesti’, ‘tekėti, sunktis, praleisti skystį, nelaikyti skysčio arba oro dėl nesandarumo’, ‘tekinti, bėginti’ (*Sulq leidžia iš klevo ir iš beržo Viešniai, Akmenės r.; Leidžiu gérimą P. Ruigio žodynas; Kraują leidžia Grūžiai, Pasvalio r.; Vandenių leidžia iš prūdo ten pat; Leisti vandens srovę Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*), ‘melžti’ ir t. t.;

taip pat priešdėlinis *at-léisti* ‘sumažinti kietumą, suminkštinti’ (*Tokia buvo kieta duonos pluta, dabar atsileido Obeliai*), ‘suminkštinti, atsildyti ką nuo šalčio sustyrusį, sukietėjusį, suledėjusį’, ‘pašalą išvaryti’ (*Žemę atleido Leipalingis, Lazdijų r.; Pašlaps keliai, kai žemė atsileis Pakruojis*), ‘atsipalauduoti nuo sustinimo’, apskritai ‘atšilti, nuo šilumos tirpti’;

taip pat *j-léisti* ‘jtekinti, jbéginti’, ‘jlieti, jpilti’ (*Tažmonelė įleido į uzbonėlį alaus* iš M. Slančiausko surinktos tautosakos; *Ileisk sulos iš klevo Rokiškis*);

priešdėlinis *iš(si)-léisti* vėlgi turi ištisą reikšmių grupę, apibrėžtą kaip ‘padaryti minkštesnį, skystesnį, ištiekinti’, tarp jų – ‘netekti formos, patižti’ (*Išsileidė tie paplotėliai* Pašvitinys, Pakruojo r.), ‘išlydyti’ (*Vaškas jau išleistas* Kuktiškės, Utenos r.; *Šilta, tai sviesto ir ant turagaus negali nuvežt – išsileidžia* Dusetos; *Žvake nū šilimos išsileido* Upyna, Šilalės r.), ‘ispilti, ištiekinti’ (*Iš balos visą vandenį išleido* Alovė, Alytaus r.);

panašiai *nu-léisti* atitinkamos reikšmės apimtos į grupę bendra reikšme ‘nutirptyti, nutekinti, nubéginti, supilti’ (*Kaip atšilo, tai penkiom dienom visą sniega nuleido* Seinai, Lenkija; *Baigia sniegą nuleisti, jau kaneliai kyši* Kupiškis; *Einu nuleisiu pieną iš kibiriuko...* Lekėčiai, Šakių r.; *Kai nebegal, sako, pagydyt, tai nuleidžia kraują...* Joniškėlis, Pasvalio r.; *Nuleido vandenį nu kiemo* Kuršėnai, Šiaulių r.; *Iškasiojo griovius griovelius ir nuo visų dirvų vandenį nuleido* Viešniai, Akmenės r.);

vėlgi *pa(si)-léisti* reikšmių grupei, apibendrintai reikšme ‘sutižti, suskysteti’, priskirtos reikšmės ‘netekti pavidal... ištižti’ (*Nugi vandenio užpilsi, tai molis pasleis* Leipalingis, Lazdijų r.), ‘atšilti, pašalui išeiti’ (*Jau paleido, nebebūs žiemos, pavasaris atėjo* Viešniai, Akmenės r.), ‘pajudėti ledams’ (*Paleidė upę, išmetė ledą* Svėdasai, Anykščių r.), ‘imti tirpdyti’ (*Pavasarį, paleidus sniegą, pabjūra keliai* Daugailiai, Utenos r.; *Sniego privertė: kaip paleis, plauksma* Kuršėnai, Šiaulių r.; *Marių ledas pasileido* iš nenurodytų raštų), ‘pavirsti tirpalui, ištirpti’, ‘išlydyti’ (*Paleisti keptuvėje pusę šauksto sviesto* iš nenurodytų raštų; *Tokioj šilumoj sviestas kaip mat pasileidžia* Ėriškai, Panevėžio r.), ‘suskystinti, padaryti laisvus (vidurius)’ (*Jau kelinta diena, kaip vidurius paleido* Surviliškis, Kėdainių r.), ‘duoti tekėti, duoti bėgti’ (*Vanduo paleistas... Ėriškai*) ir t. t.;

toliau dar *pri-léisti* ‘prilydyti’ (*Tris puodus taukų prileidom* Kuršėnai, Šiaulių r.), ‘pritekinti, pripilti’ (*Prileisk alaus pilną uzboną* A. Juškos žodynas);

su(si)-léisti vėlgi bendra reikšmių grupe ‘nustoti pavidalu, suskysteti; sutirpdyti, sutekinti’, taigi ‘sulydyti’ (*Sutirpęs vaškas susileido* iš nenurodytų raštų), ‘supilti’ (*Alų iš bačkos į viedrą suleidė* Joniškėlis, Pasvalio r.) ir t. t.⁷

Akivaizdu, kad šios reikšmės esmiškai sutampa su veiksmažodžio *lieti* reikšmėmis ‘pilti (skysti)’, ‘daryti, kad tekėtų, versti tekėti’, taip pat sangražinio *lietis*

‘gausiai tekėti, plaukti srove’, ‘per viršų tekėti’ ir t. t.⁸ Dėl viso to atrodo labai įtikinama tiesioginė kalbinė *léisti* sąsaja su *lieti*, kuris kitados skambėjo **léiti*. Toki *léisti* ir **léiti* > *lieti* tarpusavio etimologinį ryšį daugiau mažiau aiškiai teigė žymūs rusų kalbininkai Vladimiras Toporovas, Olegas Trubačiovas, vienas iškiliausiu lie-tutvių kalbininkų etimologu Vytautas Mažiulis, latvių kalbos etimologinio žodyno autorius Konstantinas Karulis ir kai kurie kit⁹, o pastaruoju laiku jau vi-sai griežtai suformulavo lenkų baltistas Voicechas Smočynskis: baltų veiksmažodžio šaknis **lēi-d-* ‘leisti’ galinti tiesiog remtis šaknimi **lēi-* ‘lieti’, atitinkamai ide. **lēi-d-* (praidė. **lejH-d^he-*) ‘leisti’ – šaknimi ide. **lēi-* (praidė. **lejH-*) ‘lieti’.¹⁰

O jei tikrai taip, tai ir *laisvė*, ir *laimė* gilesniame lygmeny būtų susijusi su *liejimu(si)*. Pažymétina, kad Vytautas Mažiulis anksčiau *laimę* buvo tiesiog kildinęs iš veiksmažodžio *lieti* šaknies¹¹, nė netarpinkaujant *leisti* šaknai. Taigi visai įmanoma ir tiesioginė *laimės* sąsaja su *liejimu(si)*.

Dėl to pirmiausia reikia turėti omeny *lieti, lieti* reikšmę ‘pilant į šaltą vandenį ištirpdytą metalą ar vašką, burti iš susidariusių įvairių formų’, kuri mena ritualinį burtų ryšį su laime, kaip kad pavyzdyje, užrašytame Kruopiuose, Akmenės r.: *Vakar vakare mes l a i m e s l i e j o m*¹². Žeimelio apylinkėse, Pakruojo r., pasak Juozo Šliavo, „paskutinių senųjų metų vakarą susirinkdavo visa šeima, *liedavo laimes*. Ištirpindavo vašką arba šviną ir šaukštū arba samteliu staigiai šliūkštėlėdavo į kibirą vandens. Išėmę iš to liejinio šešelio ant sie-nos spėdavo ateiti“¹³. Panašiai Latvijoje, pasak Pēterio Šmito, „Naujujų metų papročius sudaro mažne vien tik būrimas ir ateities spėjimai. Žinomiausias ir, ko gero, vienas iš seniausių papročių yra ‘laimės liejimas’ (*lai-mes liešana*)“¹⁴. Su latviais susiję Lietuvos kuršininkai irgi, būdavo, „per Naujosios lieja laimes“¹⁵. Ir t. t.

Gal tad ir Laima žmogų leido kaip tik šitaip – išliedama jo sielą kaip savotišką „burtą“, kaip išlydytą vašką ar šviną, į šaltus šio kūniško pasaulio vandenis, kur gyvenimas, nepriklausomai nuo visų „skystų“ jaunystės svajonių, neišvengiamai ilgainiui įgauną vienokį ar kitokį baigtą pavidalą?

Betgi čia, pasaulyje, jau „nulieto“ žmogaus laimėliai visai ne svajonių įkūnijimas, kad ir kaip tai iš pirmo žvilgsnio atrodytu keista, bet veikiau priešingai – visokių sustingusių nuomonų bei nuostatų „ati-tirpimas“, vidinis sielos pasiliejimas, laisva tekėmė ir tokiu būdu sugrįžimas iš perdėm susitvėrusių kūniškojo

likimo pavidalų atgal į takią, jokiomis žiemos lytimis nebesukaustomą gyvą dvasią.

Dėl to pirmiausia reikia atkreipti dėmesį į žinomą, daugelyje tradicijų ryškią priešpriešą tarp tekančio ir stovinčio vandens. Ši kaip tik nusako veiksmažodžio *stovēti* reikšmę ‘n e t e k ē t i, nesruventi (apie vandenį)’, iš kurios vartojimo pavyzdžių savaime numanoma ir minėtoji priešprieša: *Stovimas vanduo nesveika gerti* (J. Jablonskis); *Ežere vanduo stovintys, upėj bégantys* (Zapyškis, Kauno r.); *Ir stoviamas vanduo plūva* (Grūžiai, Pasvalio r.); panaši yra *stovēti* reikšmė ‘būti užšalusiam’, pavyzdžiu: *Nemunas jau stovi* (Prienai); atitinkamai *stovinys* reiškia ‘krešulys’ (galintis užkimšti gyvą krauso-taką) ir t. t.¹⁶

Kaip tik šia priešprieša remiasi „gyvojo“ ir „negyvojo vandens“ įvaizdžiai. Anot V. Ivanovo su V. Toporovu, „esama nuomonės, jog gyvasis vanduo reiškia vasaros vandenį, tekančių, o negyvasis vanduo – žiemos, ledą“¹⁷, t. y. sustingusį, stovintį vandenį. Štai rusų tarmėse *жива вода* ‘gyvasis vanduo’ tiesiog gali reikšti ‘tekančių, šaltinio vandenį’; ru. *живица*, pažodžiu maždaug ‘gyvuolė’ (šaknies ru. *жив-* = lie. *gyv-*), tarmėse turi reikšmę ‘neužšalanti versmė’; šiaurės Rusijos (Archangelsko srities) tarmėse posakiai *mope, река живет*, pažodžiu ‘jūra’ ar ‘upė gyvena, yra gyva’, reiškia ‘neužšalus, be ledo’; frazeologizmai *воды зажили* ‘vandenys atgijo, émè gyventi’, *река зажила* ‘upė atgijo, émè gyventi’ reiškia ‘émè tekėti, ištirpus ledams’; savo ruožtu *мертвая вода* ‘negyvas vanduo’ – tai ‘stovintis, netekantis, žydintis vanduo’, kurio ‘negyvumas’ podraug pasireiškia neigiamu po-veikiu sveikatai; bulgarų tarmėse stovintis vanduo vadinas *мъртвица*, pažodžiu maždaug ‘miruolė’; šiaurės Rusijoje, Urale ir Sibire – *дохлая вода* ‘padvēs vanduo’.¹⁸ Ir pats ledo pavadinimas *лёд* bei įvairūs jo vediniai rusų kalboje būdingai įgauna perkeltines sąstingio, mirtinos ligos, maro, mirties reikšmes.¹⁹

Užšalęs vanduo, ledas – tik itin akivaizdus bei pavaizdus nejudančio, sustojusio vandens įvaizdis. Tačiau anaiptol ne vienintelis: tą pačią simbolinę „negyvo vandens“ reikšmę, kaip matyt, turi bet kaip kitaip sustabdytas, užtvenktas vanduo (tvenkinys), drumstas, užakęs vanduo (bala, pelkė), sudarantis priešpriešą gyvam, „gyvajam“ tekančiam vandeniu, pabrëžiamą kuo įvairiausios kilmės ir lygmens tradicijose, taip pat ir tuose kraštuose, kur vanduo savaime niekuomet ar be-veik niekuomet neužšala.

Štai ir senovės graikams tekantys vandenys (upės, versmės) buvo gyvybės, atgaivos, gyvybingumo šaltinis.²⁰ Ir roménams *flūmen vīnum*, pažodžiu ‘gyva srovė’ ar ‘gyva upė’, reiškė būtent tekantį vandenį; tą patį reiškė ir *aqua vīva*, pažodžiu ‘gyvasis vanduo’.²¹ Ir atvirkšciai: mūsų iki šiol vartojamas lotynų kilmės tarptautinis žodis *stagnacija* ‘sustojimas, sustingimas, sasttingis’, lo. *stāgnatio*, remiasi veiksmažodžiu *stāgnō,-āre* ‘sustabdyti, užtvenkti vandens liejimą, tékmę’, o daiktavardis *stāgnum* – tai būtent ‘stovintis ar užtvenktas vanduo, tvenkinys, ežeras, bala, pelkė’.²²

Panašiai mūsų eros pradžios mandeistų, ar mandėjų, religijoje gyvasis vanduo, Hanso Jono apibrėžimu, – tai „t e k a n t i s vanduo, ištryškės iš tyro šaltinio ir pasilięs srovėmis [...]. Tik toks vanduo gali būti naudojamas ritualuose, t. y. dažnuose krikštuose, kurie yra pagrindinis mandėjų kulto bruožas. Dėl šios priežasties mandėjai gali apsigyventi tik prie upių. Pats terminas ‘gyvasis vanduo’ veikiausiai yra perimtas iš Senojo Testamento (žr. Pr 26.19, Kun 14.5, 50). Jo priešybė – s t o v i n t i s vanduo arba drumstas jūros vanduo“, kurio vien prisiliesti mandėjams buvo nuodémė.²³

Ką tik nurodytas Kunigų knygos sakiny 14.5 Antano Rubšio lietuviškai verčiamas: „Kunigas palieps papjauti vieną iš paukščių viršum molinio indo, pripilti šaltinio vandens“, o išnašoje pridurtas paaiskinimas: „pažodžiu ‘gyvojo vandens’, pasemto iš t e k a n - č i o vandens ar šaltinio, o ne iš vandens talpyklos“²⁴; Algirdas Jurėnas verčia „šviežio vandens“ ir panašiai paaiskina: „gyvo (t. y. ką tik pasemto iš t e k a n c i o šaltinio ar upelio)“²⁵. Be to, tikrasis gyvojo vandens šaltinis Biblijoje yra pats Dievas, o jo priešybė irgi yra stovintis vanduo, pavyzdžiu: „Nes manoji tauta nusikalto dvigubai: mane, gyvojo vandens šaltini, jie paliko ir išsikasė vandens talpyklas“ (Jer 2.13; plg. Jer 17.13). Užtat kas laikosi Dievo ir tikrojo mokymo, „Jis yra lyg medis, pasodintas prie t e k a n c i o v a n d e n s, duodantis vaisių laikui atėjus, tas kurio lapai nevysta“; o kas Dievo stokoja, prisipažista: „Kaip elnė ilgisi t e k a n c i o v a n d e n s, taip aš ilgiuos t a v e s, D i e v e“ (Ps 1.2; 42.2). Naujajame Testamente gyvojo vandens šaltiniu Jėzus pavadina save (Jn 4.10–14); taip pat tikėjimą Juo: „Kas mane tiki, – kaip Raštas sako, – iš jo vidaus p l ū s gyvojo vandens s r o v e s“ (Jn 7.38). Savo ruožtu tekančiam gyvybės vandeniu prilyginamas krikščioniškasis Išganymas: Apreiškime apie Dievo išrinktuosius sakoma, jog „Jie nebealks, nebetrokš, nebekepins jų saulę nei jokia kaitra. Nes Avinėlis, kuris stovi prieš sostą, juos ganys ir vedžios

prie gyvybės vandens šaltinių²⁶; galiausiai Jis pažada: „Trokštančiam aš duosiu dovanai gerti iš gyvojo vandens šaltinių“ (Apr 7.17; 21.6) ir t. t.²⁶ O šaltinis – tai būtent tekantis vanduo.

Panašus santykis su tekantį, šaltinių vandeniu dar XX a. pradžioje gyvavo tarp Altajaus ir Sajanų šamanistų. Leonido Potapovo žodžiai: „Buvo draudžiamas terštis ‘tekantį vandenį’ (аган сү), t. y. upes, upelius, šaltinius, visokiai nešvarumais, buitinėmis šiukslėmis, nes to nepakenčiąs ‘vandens šeimininkas’ (сү аәзи) ir anksčiau ar vėliau nubaudžias pažeidėją kokiai nors nemalonumais, ligomis ir t. t. Ypač gerbiami buvo, pramaišom su baime, iš žemės trykštantys šaltiniai, kurie priklauso vietos šeimininkui (аржан сү). Šamanistai jų atžvilgiu turėjo ištisą kodeksą taisyklių bei draudimų, nes šaltiniai buvo laikomi gydomaisiais ir tuo pritraukdavo daugybę žmonių“²⁷. Mums šiuo atveju svarbu, kad šis placiai žinomas religinis reiškinys remiasi būtent tekancio vandens gydomaja, gyvybę teikiančia samprata.

Baltarusių ir lietuvių užkalbėjimus lyginusi Marija Zavjalova prieina atitinkamą išvadą: „Vandens funkcija priklauso nuo jo būsenos: bégantis vanduo, ‘apiplauantis visą pasaulį’, gali nuskandinti visas ligas, nuplauti nuo kūno skaudlius; stovintis vanduo (baltarusių užkalbėjimuose *воды становья, черныя* ‘stovintys, juodi vandenys’) – tai nešvari vieta, iš kur atsiranda ir kur siunciamos ligos, plg.: ‘Pavasarį surasdavo miške kokią nors drevę su dvokiančiu vandeniu, jmesdavo kelis miežio grūdus, su ta ranka, ant kurios yra karpų, maišydavo ir sakydavo: *Mieži, mieži, dvokiantis vanduo, – visos mano karpos eikite su juo!*’; Iš šlapumo, kap aini kur per vandenį, kam(e) būna vanduo nešvarus, šitus, sus to ojjs, nebe gancys, tai ji cik iš to papuola, rožė [Noškūnai, Varėnos r.]; ...ad kacui боль адхинаем, на мхи, на балоты, на черныя воды адсылаем... ‘nuo kaulo skausmą nusukam, ant samanų, ant pelkių, ant juodujų vandenų nusiunčiam’. Toks ‘nešvarus’ vanduo yra ligų šaltinis.“²⁸ „Taigi, pasyvus stovintis vanduo asocijuojasi su tamsa ir gelme (plg. vandens požymius baltarusių užkalbėjimų ligos nusiuntimo formulėse), įkūnija anapusinį pradą ir siejasi su liga“, ir atvirkščiai: „besiliejantis, tekantis vanduo simbolizuojas jos išnykimą, plg. baltarusių užkalbėjime: *Exaÿ пан, вёз жбан, жбан набиўся, вада палилася, и ў (имя) у галае бель унялася* ‘Važiavo ponas, vežė uzboną [puodynę], uzbonas sudužo, vanduo pasiili ir jo (vardas) galvoje skausmas apmalšo’“²⁹. Taigi užkalbėjimuose „pasyvus, stovintis, tamsus ir gilius vanduo asocijuojasi su pirminiu chaosu, o tekantis,

aktyvus vanduo įkūnija raidą, kaitą, atgaivina ir apšvarina žmogų“³⁰. Nes, pasak rusų priežodžio, *Стоячая вода* gnuem „Stovintis vanduo pūva“³¹. Dieveniškėse užrašytas panašus lietuvių priežodis: *Stovintis vanduo negadnas*³², t. y. netikės, blogas.

Švaraus ir nešvaraus, sveiko ir nesveiko, nuodingo vandens atitinkamas vertinimas teberyškus lietuvių tradiciniuose sapnų aiškinimuose. Astos Višinskaitės duomenimis: „Pats populiarusias ligą reiškiantis sapno vaizdas – tai vanduo ar buvimas Jame. Pavyzdžiu: *Jei į maudynę ar vandenį įkrenti – bus liga; Ligą [reiškia] maudymasis vandens telkinyje.* Dažnai akcentuojama, jog vanduo yra nešvarus, drumzlinas: *Būti nešvariame vandenye – blogai, liga; Švarus vondou sapnie – gera sveikata, vo nešvarus – liga; Sapne regētas tamsus vanduo – liga.* Tą patį reiškia sapne geriamas drumzlinas vanduo. Štai vienas sapno pasakojimas, kur ligą rodė braidžiojimas po nešvarų vandenį: *Aš ējau per vandenį. Vanduo buvo labai skaidrus, o paskui virtos nešvaras, drumzlinesnis. Pabudusi ilgai negalejau užmigti. Po kelių dienų susirgau. Sapne bristi per nešvarų vandenį reiškia ligą;*“ dar keli pavyzdžiai: *Inbridai balān, purvan – vat jau bus liga; Bala – sunkūs vargai; Brisi per klumpiu balu – klapatei* (t. y. rūpesčiai); *Jeigu sapnuose braidžioji po drumzliną vandenį – nelaimė giminėj; Būti nešvariame vandenye – kas nors negero;* ir atvirkščiai: *Būti švariame vandenye – sveikata; Jei sapnuoji švarų vandenį ir jį vartoji arba juo plauki, brendi, tai reiškia, kad ateity apturėsi laimė, džiaugsmą ir pasisekimą savo reikalose; Kad bren-di par undenį čystą – bus geras gyvenimas; Maudytis švariame vandenye – gerai, nusikratysi vargų* ir t. t.³³ Nešvarus vanduo, bala – tai stovintis vanduo, o švarus – tai būtent tekantis ar bent pratekantis vanduo. Panašiai užtat lenkų tradiciniuose sapnų aiškinimuose sapnuoti tekantį vandenį – gerai, o stovintį – blogai.³⁴

Trumpai ir aiškiai tradicinę „švaraus“ ir „nešvaraus“ vandens priešpriešos esmę nusakė Jonas Aistis taip ir pavadiname eilėraštyje „Dvejopis vandenys“ (pirmi du posmai):

*Yra tyras vando – tai krištolo srovės,
Išsiveržę iš žemės pačių vidurių,
Ir teka ramiai, be krioklių, sūkurių,
Akmenėlius dugne baltai nusiplovę...*

*Yra drūmstas vando, dvokiąs, prikirmijęs –
Kūdrōs ezerų pakraščiuos tarp maurų,
Jog praeiti pro šalį koktu ir bjauru,
Bet jam žydi kvepiantios baltos lelijos...*³⁵

Liūtis Milcėjų kaime. Gervėčių kraštas. 2011 m. Arūno Baltėno nuotrauka.

Zenonas Slaviūnas, kalbėdamas apie vandens reikšmę lietuvių religijoje ir mitologijoje, irgi pabrėžė, kad „vanduo yra gerbiamas dar dėl jo gryninančios, švarinančios jėgos. Pirmykštame supratime vanduo reiškia grynumą, švarumą, jis siejamas su sveikata, kaip nešvarumas – su ligomis. Vandeniui teikiamoji mistinė galia, apvalymo galia, gali pasireikšti net prisilietus arba net mažiausiai vandens lašelyje, pvz., apšlakstant. Ypač t e k a m u j u vandenų – upių ir šaltinių galia pasireiškia tikėjimu, kad vandens tekėjimas žmonių laikomas analogišku ligų ir kenkėjų nunešimui. Tuo būdu vadinamieji gydomieji vandenys virsta šventais vandenimis“, be to, priduria autorius išnašoje, „kitais atvejais t e k a s vanduo, g y v a s vanduo turi ypatingos galios piktų demonų atžvilgiu. ‘Šventasis’ upių vanduo jiems yra kliūtis pasiekti savo tikslą, pvz., burtininkas negali peršokti per upę.“³⁶ Aptartomis tekančio vandens ypatybėmis remiasi ir plačiai paplitęs šaltinių garbinimas, ar veikiau, gerbimas, kurio gausių pavyzdžių čia nėra reikalo vardyt.

Taigi, kartu su Nijolė Marcinkevičiene apibendrinant, ir lietuvių „t e k a n t i s vanduo liaudyje vadinas g y v u. Ramus, n e j u d a n t i s vanduo – n e - g y v u“³⁷. Ir *gydomąją* galia tekantis vanduo, reikia manyti, turi kaip tik todėl, kad yra *gyvas* (o iš dalies gal ir atvirkščiai – jis yra *gyvas* ne tik dėl to, kad juda, teka, bet ir todėl, kad turi *gydomosios* galios). Lietuvių tradicijoje tai savaime suprantama, nes *gy-dyt* ir *gy-ti* šiaip jau yra vieno ir to paties veiksmažodžio tranzityvinė ir intranzityvinė lytys, kurio šaknies kaip tik yra būdvaris *gyvas*. Iš esmės *gydyti* tiesiog reiškia „daryti *gyvą*“.

Tekančio vandens sasaja su gyvybe, beje, suteikia bendrą vardiklį ir prūsų dievo Patrimo skirtingoms sampratoms. Antai, pasak Simono Grūnavo „Prūsijos kronikos“ (1529 m.), jis buvo įsivaizduojamas *wie ein man junger gestalt ane bardt, gekronett mit sangelen und frolich sich irbot und der gott vom getreide* „,kaip jaunas žmogus, be barzdos, su varpu vainiku ant galvos, linksmas, – jis buvo javų dievas“; be to, *het vor sein cleinot eine slange, und die wardt in einem grosen toppe irnert mit milch von den waydolottinnen und stetis mit garwen des getreides bedeckt* „,jo ženklas buvo gyvatė, ji dideliame puode buvo vaidilucių penima pienu ir visada laikoma uždengta javų pėdais“³⁸. Antra vertus, „Sūduvių knygelėje“ (1520–1530 m.) jis apibrežiamas kaip *der Gott der fliessenden Wasser* „,tekančių vandenų dievas“; Jono Maleckio-Sandeckio laiške Jurgui Sabinui (1551 m.) – kaip *fluuiorum ac fontium* „,upių (arba tiesiog tėkmų, srovų) ir šaltinių“ dievas;

Motiejaus Stryjkovskio „Lenkijos, Lietuvos, Žemaičių ir visos Rusios kronikoje“ (1582 m.) – kaip *bóg rzek i wszystkich wód ciekących* „,upių ir visų tekantių vandenų dievas“³⁹. Abiem atvejais, matyt, kalbama apie tas pačias gyvybines galias, tad Patrimo tikroji funkcija – abstrakti: tai apskritai gyvybinių galių, gyvybingumo, gyvatos dievas, o jaunystė, varpu vainikas ant galvos, javai (pagrindiniai žmonių gyvybiniai ištekliai), gyvate (įsikūnijusi *gyvata*) ir, antra vertus, tekantys vandenys – tik vienös ir tos pačios gyvybės, gyvasties skirtingi simboliai.

Jau iš Biblijos pavyzdžių turėjo būti aišku, kad ši tekančio ir stovinčio vandens priešprieša liečia ne tik kūno, bet ir sielos gyvastį bei likimą, ir Bibliją šiuo atžvilgiu – jokia išimtis. Antai Franso Kiumono duomenimis, senovės Egipto antkapiai užrašuose į mirusiojo lūpas būdingai įdedamas prašymas-palinkėjimas: „Duok man atsigerti tekančio vandens...“; „O, kad aš turėčiau tekančio vandens atsigerti...“; „Teleidžia man dievai gerti vandenį iš šaltinių...“ ir pan.⁴⁰ Vadinas, tekantis vanduo čia, kaip ir Biblioje, turi laiduoti sielai pomirtinį gyvenimą. O štai pasak „Egipto mirusiuų knygos“, velionis Teisingumo deivei turėjo išpažinti, be kitų dorovinių nusikaltimų bei nuodėmių, būdamas gyvas nepadaręs ir štai kokios: „Aš neužtvériau kelio vandeniu [tekėti].“⁴¹ Simbolinė kalba tai reiškia maždaug: „Aš n e s t a b d ķ i a u gyvenimo.“

Panašiai senovės Graikijoje Platonas ‘gédą’ žymintį žodį *αἰσχρούν* Sokrato lūpomis aiškinant, esant sutrumpintą iš *ἀεισχρούν*, kuris savo ruožtu esas sutrauktas iš posakio *ἀεὶ ἵσχοντι τὸν ρόῦν* „,tai, kas visuomet sulaike tėkmę“⁴² Manto Adomėno vertimu („Kratilas“ 416.b): „Na, dėl ‘bjaurumo’ man atrodo visiškai aišku, ką jis reiškia, ir tai atitinka anksčiau [kalbėtus] dalykus. Mat man regis, kad visa kam vardus teikiantysis (Dievybė) plūsta tai, kas trukdo ir sulaike būtybes nuo t e k m ē s, tad ir dabar ‘amžinai sulaičiam t e - k m ē’ (*ἀεὶ ἵσχοντι τὸν ρόῦν*) suteikė vardą *ἀεισχρούν*; nūnai sutraukę vadiname tai *αἰσχρόν* (‘bjaurumas’).“⁴³ Aiškinimas, žinoma, neturi nieko bendra su šiuolaikine moksline etimologija, užtat perdėm ryškiai parodo, kas Platono laikais atrodė tinkama būti gėdos, ar bjaurumo, sąvokos branduoliu, pačia jos esme.

Lygiai taip pat toliau („Kratilas“ 417.e) grindžiamą „kenksmingumo“ sąvoka: „Taigi ‘kenksmingumą’ (*βλαβερὸν*) juk galima vadinti ‘kenkiančiu tėkmei’ (*βλάπτον τὸν ρόῦν*), o ‘kenkiantis’ (*βλάπτων*) vėlgi

reiškia ‘norintį sulaikyti’ (*βουλόμενον ἀπτειν*). Tuo tarpu ‘sulaikyti’ (*ἀπτειν*) ir ‘suvaržyti’ yra tas pats, o pastarasis visur kur smerkiamas. Tad ‘norintis sulaikyti t ē k m ἔ’ (*βουλόμενον ἀπτειν ρόῦν*) teisingiausiai būtų [vadinamas] *βουλαπτεροῦn*, o pagražintas, man regis, vadinamas *βλαβερόν* (‘kenksmingumas’).⁴⁴

Įdomu, jog labai panašiai Lietuvoje 1746 m. raganavimu įtartas Jonas Steižys, be kitų religinių ir dvasinių piktadarysių, kuriomis buvo kaltinamas ir priverstas prisipažinti, *Zeznał, że on umie wodę ciekającą zatrzymać, tylko jeszcze nie wcale, a to takim to sposobem: stanowszy nad rzeką, mówiąc trzy razy te słowa: „Jak ta woda wre i cieczce, niech moja tak dusza w piekle wre, a ty, wodo, stój!“* „Prisipažino, kad mokas sulaikyti tekantį vandenį, tik dar ne visai, ir štai kokiui būdu: atsistojęs prie upės tris kartus ištardamas žodžius: ‘Kaip tas vanduo verda ir teka, tegul taip mano siela pragare verda, o tu, vandenie, sustok!’“⁴⁵ Taigi ir čia, visai kaip senovės Egipte ir senovės Graikijoje, vandens stabdymas yra didi nuodėmė, pasibjaurėjimo vertas dalykas, tiesiogiai susijęs su sielos pasmerkimu – kančiomis pragare.

Nors savo sielos būklę prilyginęs būtent „verdančiam“ – t. y. kunkuliuojančiam, sūkuriuojančiam, vi-saip kaip tekančiam, nestovinčiam – vandeniu i kaltinamasis rasi kaip tik bandė apgauti kaltintojus ir vogčia išsisukti jei ne nuo inkvizicijos, tai bent nuo pragaro. Mat, pasak Vykinto Vaitkevičiaus: „Savo gyvojo (gyvybės) vandens statusą šaltiniai patvirtina judėdami, v i r d a m i ir neužšaldami: *Ons verd i verd, žeimų ons neužšql... Žmonės nešies plaut, [jis] pats iš savęs verd, ons jud i jud; Verda vanduo, taip kaip kunkuliuoja. Tie šaltiniai verda ir verda. Toki tai jie labai gerai akim pa-plauti. Tep jau labai sveiki ir gert sveika.* Atitinkamai ramybė (= miegas), šaltis ir ledai priklauso mirties sričiai: *Man jau dvėsintoja ateina – šaltis krečia visq; le-duose, tikima, kenčia mirusiuju vélés.*“⁴⁶

Iš tikrujų sustabdytas, stovintis vanduo visuotinai yra susijęs su požeminiu mirusiuju pasauliu, o tekančis – su viršutiniu gyvujų pasauliu (kuriuo jis tolydžio teka iš viršaus žemyn, kol apačioje galiausiai visiškai „sustoja“).⁴⁷ Esama netgi nuomonės, kad jūrą, *marias* žyminti ide. šaknis **mōr-* pirmiausia reiškė būtent stovintį, negyvą, mirusį vandenį ir yra tiesiogiai susijusi su *mirti* žyminčia ide. šaknimi **mer-*.⁴⁸ Jei tikrai taip, tai neatsitiktinis būtų ir lietuvių kalbos žodžių *mārios*, *mārēs*, *marià*, *mārē* ‘jūra’ sąskambis su žodžiais *marañ* ‘mirtis’, *mirimas*, ‘maras’, *māras*, *maréti* ‘mirti’, *marinti* ‘atimti gyvybę, daryti negyvą, mirusį’ ir kt.⁴⁹

Sąskambis krito į akis jau Vincui Pietariui (1894 m.), kuriam atrodė savaime suprantama, kad „*marios* paeina nuo žodžio *marus*, *marinantis*, kitaip sakant, *marios* vis tiek, ka *marinančios*“.⁵⁰ XX a. pirmojoje pusėje Mažojoje Lietuvoje užrašytas tikėjimas, esą siaučiant 1709 m. didžiajam marui, *Giltinė atejo iš marių ir smaugė žmones*.⁵¹ Atitinkamai rusų kalboje suartėja *mope* ‘jūra, marios’ ir *mop* ‘maras, mirimas, mirtis’, savo ruožtu Aleksandras Afanasjevas XIX a. antrojoje pusėje pastarajį žodį tiesiog kildino iš pirmojo.⁵² Marių, jūros sąsajų su mirtimi gausu ir kitose tradicijose, be to, ne tik indoeuropiečių. Mirča Eliades apibendrinimu, „daugelis tautų, ypač pajūrio tautų, anapusinį pasaulį talpina jūros gelmėse“⁵³. Kaip pamename, ir mandėjams drumstas jūros vanduo buvo gyvo tekančio vandens priešybė.

Jūra, marios, apskritai stovintis vanduo savo ruožtu yra būdinga velnų buveinė. Štai rusų pasakoje tévo prakeikta ir į aną pasaulį patekusi mergina pasakoja: *Только вымолвил он это слово, в ту же минуту очутилась я в морской глубине, в каменном доме, у чертей под началом „Vos tik jis ištarė ši žodį, та паčią akimirką atsidūriau jūros gelmėse, akmeniniame name, velnų valdžioje“*; kitoje pasakoje karalaitė skundžiasi: ...*Выпал мне жребий быть взятои нечистыми; вот сейчас придут черти и номацут в море!* „Iškrito man burtas atitekti nelabiesiem; štai bematant ateis velniai ir nusitemps mane jūron!“; ir kai pasakos herojus pastvérė pirmąjį pasirodžiusį velnīukštį ir émè jí mušti, *чертенок кое-как вырвался и без памяти убежал в море „velniukštis šiaip ne taip ištruko ir strimgalviais nuskuodė jūron“*; tas pats nutiko ir velnų vyriausiajam, pačiam Šetonui: *убежал он без оглядки в море „nuskuodė jis neatsigrėždamas jūron“*⁵⁴. Panašiai latvių tikėjimu, *elle esot jūrā „pragaras yra jūroje“*, kur ir *velns dzīvo „velnias gyvena“*, ten *jūras dibenā „jūros dugne“* yra jo *liela pils „didžiulė pilis“ ar lieliem dzelzs vārtiem „su didžiuliais geležiniais vartais“*, velnias pasirodo no *jūras „iš jūros“* ir t. t.⁵⁵ Savo ruožtu, kaip pažymi V. Toporovas, vienas iš mirties vaizdinių „latvių dainose, kuriose pasirodo *Veļu māte* ‘Velių motė’, yra vanduo īvairiais savo pavidalais, tarp jų purvynė, pelkė, jūra, šlapuma ir pan. Plg., pavyzdžiui, jūros motyvai: *Dar*', *Dieviņi, zelta setu / Visgarāmi jūras malas, / Lai nevar Veļa māte / Visu zemi zēģelēt* ‘Padaryk, Dievuli, aukso tvorą / Išilgai jūros kranto, / Lai negali Velių motė / Po visą žemę lēkioti’“; be to, „*jūros* motyvas aktualus ir vedę Varunai (< *Vel-un-), kuris,

tiesą sakant, ir įkūnija Pasaulio vandenyną, plynintį Visatos periferijoje ir ją įrėminanti⁵⁶. Lietvių velnias irgi kitasyk gyvena mariose. Pavyzdžiu (užr. Šiluvoje, Raseinių r.): *Vienas žmogus pasižycijo [pasiskolino] nuo velnio pinigų. Susitarė metams suėjus, ateit prie m a r i ų, atsinešt ir sušukt: „Baltruk!“ Tai tada velnas ateis ir atsiims pinigus. Metams suėjus, nuneše žmogus į pamarę pinigus. Šaukia šaukia: „Baltruk!“, – velnio kaip nėra, taip nėra. Potam atsiliepė velnio pati iš m a r i ų: „Vartok tuos pinigus, jau jis negyvas – Dundulius ji užmušė.“⁵⁷*

Juolab tai pasakyti apie mažesnius stovinčio vandens telkinius, ypač drumsto, nešvaraus vandens, kaip durpingas ar beužankantis ežeras, raistas, pelkė, akivaras. „Žemės vanduo, kaip žinome, – primena mums Norebertas Vėlius, – įvairių tautų mitologijoje neretai gretinamas ar net tapatinamas su požemiu, kuriame lokalizuojamas mirusiuju pasaulis.⁵⁸ Užtat ir velnio mēgstamiausia buveinė yra balos bei pelkės. Štai to paties tipo sakmėje apie pinigų iš velnio pasiskolinusį žmogų šis *pinigus paėmė ir prižadėjo visa taip daryti, kaip velnias sakė.* „O kur aš tave rasiu, kai reikės pinigai atiduoti?“ – „Gi ateisi prie didžiosios balos ir mane pašauksi: ‘Pabaliuk, Pabaliuk!’ – ir aš ateisiu.“ „*Žmogus pildė visa, kaip velnias liepė, ir kai surinko skolintus pinigus, tai nuneše velnui atiduoti. Nuėjės ant balos šaukė šaukė: „Pabaliuk, Pabaliuk!“ – bet niekas neateina. Tik storu, storu balsu iš balos kažin kas atsako:* „Nėr Pabaliuko, Pabaliuką Dundulius užmušė“; dar kitame variante *nuneše tas žmogus pinigus atiduot velnui į pelkę⁵⁹ ir pan.* Frydricho Pretorijaus Vyresniojo „Vokiečių–lietuvių kalbų žodyne“ (apie 1680 m.) kaip prarajos bei pragaro („peklos“) sinonimai nurodyti posakiai *balų balos* ir *balos pikčiausios⁶⁰*. O lietuvių priežodis gausiais variantais byloja: *Balai esant, bus ir velniai; Balai esant, velnias visuomet atsiras; Kur bala, ten ir velniai ir t. t.*⁶¹ Tarp velnio eufemizmų tiesiog yra *bālas, balinis, bālis*⁶². Su balomis, pelkėmis ir kitais stovinčio drumsto vandens telkiniais velnio ryšys toks glaudus, kad jie kitasyk gali būti laikomi tiesiog savotišku jo įsikūnijimu. Štai Vėliui, „sprendžiant iš lietuvių vandenvardžių, atrodo, kad velnias galėjo būti įsivaizduojamas kaip nepaprastai didelė požemio vandenye ar tiesiog požemyje gyvenanti mitinė būtybė. Jei ganėtino didumo ezerėlis, raistas ar akivaras yra tik *Velnio akis*, tai galima įsivaizduoti, kokio nepaprasto didumo jis pats turėtų būti“; negana to, „remiantis vandenvardžiais galima daryti prielaidą, kad velnias ne tik buvo įsivaizduojamas kaip didelė, vandenye ar požemy

gyvenanti būtybė, bet galėjo būti net tapatinamas su vandeniu“.⁶³

Galų gale, Vėliaus nuomone, „*Velnio artimi ryšiai su vandeniu leidžia jį susieti ir su vienu iš svarbiausių senųjų indų dievų Varunu (Váruṇa), kuris buvo įsivaizduojamas kaip viso pasaulio okeanas, atskiriantis (ir jungiantis) žmonių pažintą erdvę – kosmosą nuo nepažintos erdvės – chaoso*“.⁶⁴ Francisko B. J. Kiupero patikslinimu, mums šiuo atveju svarbiu, vedu „*Varuna kartu yra stovinčių vandenių dievas, nes šis aspektas būdingas požeminiams Varunos vandenims – s a s t i n g i o pasauliui*“.⁶⁵ Savo ruožtu lietuvių *balà* turi perkeltinę reikšmę ‘bloga padėtis, s u s t i n g i m a s’.⁶⁶ O vienas iš rytių slavų velnio pavadinimų yra *heméca* ‘stovintis vanduo’, pažodžiu tie siog ‘n e t ē k m ē’.⁶⁷

Latvių velnias irgi naikina tekančio, gyvo, šviežio vandens šaltinius (šulinius), pakeisdamas juos stovinčio vandens pelke. Antai viename padavime jis *izsmēlis no visam akām ūdeni. Ūdeni Velnas salējis purvā dziļā bedrē. Ľaudīm visā apkartnē aptrūcis ūdens „išsēmē iš visų šulinių vandenj.* Vandenių Velnias supylė p e l - k ē n ī gilią duobę. Žmonėms visoje apylinkėje pritrūko vandens“.⁶⁸

Atitinkamą neigiamą simbolinę reikšmę savo ruožtu įgauna tvenkimas ir užtvanka, kaip įprastas praktinis būdas ir priemonė stabdyti upių vandenis. Prisiminkime *stagnaciją*, vienos šaknies su lo. *stāgnum* ‘stovintis ar užtvenktas vanduo, tvenkinys ir t. t.’. Ne atsitiktinai užtat mitologijoje upes pačias tvenkia neigiamos būtybės, raganos ir velniai. Antai Gervėčių apylinkėse žinomas padavimas apie Pelegrindėlės upelį, kurį kuodeliu užtvenkė ragana: ji *kuodeli verpē. Tai tuo kuodeliu užkimšė tų upj, ir tas vanduo nustojo tekėjės;* arba, kitame variante, *nubėgo upėn ir užspaudė kuodeliu. Upė persiskyrė, tai čia atsiliko pelkė;* Bronislava Kerbelytė spėja raganos vietoje seniau galėjus būti laumę.⁶⁹ O štai kitame Lietuvos pakrašty, Kuršių nerijoje, laumės (pavadinamos, beje, ir tiesiog „piktaja dvasia“) stabdydavo vežimus. Henrio Fuchso pasakojimu: „Dažnai nutikdavo taip, kad nerijos keliuose vežimą puldavo laumės. Staiga s u s t o j a vežimai. Paraginės arklius, matai, kaip plėškės įsimenia, bet vežimas nė krust.“⁷⁰ Itin gausiai Lietuvoje ir Latvijoje žinomi padavimai apie Velniaj, ketinus užtvenkti ar užtvenkusį upę; taip pat mitologinės sakmės apie velnio sustabdytą vežimą ir t. t.

Kaip tik stabdymas ir jį lydintis sąstingis, Mirča Eliadės nuomone, sudaro Mefistofelio veiklos esmę

Gėtės „Fauste“: „Mefistofelis, Gėtės supratimu, – tai atmetimo, neigimo dvasia, pirmiausia siekianti s u - s t a b d y t i gyvenimo tékmę ir neleisti niekam iš-sipildyti. Mefistofelio veikla nukreipta visai ne prieš Dievą, bet prieš Gyvenimą. Mefistofelis – ‘Tiesiog kliūčių ir abejonių tévas’ (*der Vater... alle Hindernisse*, eil. 6204). Mefistofelis reikalauja iš Fausto vieno – kad jis s u s t o t ū. *Verweile doch!* ‘Sustok!’ – šioje formulėje visa Mefistofelio esmė. Mefistofelis žino, kad vos tik Faustas sustos, jo siela priklausys jam. Bet sustojimas neigia ne Kûrėją, o Gyvenimą. Mefistofelis yra ne Dievo, o jo pirmapradžio kûrinio – gyvenimo priešas. Gyvenimą ir judėjimą jis ketina pamaininti rimtimi, nejudamybe. O visa, kas liaujasi keitęsi, transformavęsi, ima irti ir nyksta. Tokia ‘mirtis gyvam tebesant’ gali būti suprantama kaip dvasinis sterilumas, kraštutiniu atveju – tikras prakeikimas. Žmogus, uždusinęs savo sielos gelmeje gyvybės šaknis, patenka neigimo dvasios valdžion.“⁷¹

Išties tekančio ir stovinčio vandens įvaizdžiai būdingai perteikia atitinkamą psichikos, sielos būseną. Karlo Gustavo Jungo sekėjos Mari Luizos fon Franc žodžiais, „gerai jausdamiesi žmonės sako, kad jie jaučiasi ‘gyvi’. Net jeigu gyvenime tuo metu turi sunkumą ar patiria kančią, žmonės kitasyk vis tiek jaučiasi gyvi. Tuo tarpu neurotinio s a s t i n g i o ar sutrikimo atveju sakoma: ‘Aš negyvas, aš viduje miręs, aš negyvenu’. Tai rodo, kad būti gyvam – ne vien fizinis faktas. Tai ir psichinis faktas. Mes esame gyvi tuomet, kai jaučiamės gyvi, o gyvybės jausmą mums teikia sąlytis su užsąmonine psichikos t ē k m e.“⁷² Ir atvirkščiai: „Kai pagrindinė individu psichinės raidos tékmė užblokuojama, galima pasitelkti palyginimą ir tarti, kad vanduo tuomet ima veržtis šalutiniaiš keliais, užpildo užtekius, o jeigu tampa visiškai u ž t v e n k t a s, pavirsta žmogaus psichikos pelke, knibždančia gyvačių ir uodus, nes s r o v ē n e b e g a l i t e k ē t i į savo tikrajį tikslą.“⁷³

Gana vaizdingas dvasinio sâstingio, sustabarėjimo – tariant velniškos, pragariškos sielos bûklės apibûdinimas. Antra vertus, esama nuomonės, kad rojaus, „laimės vietos“, slaviškas pavadinimas **rajy* – iš kurio, panašu, perimtas ir lietuvių *rojus* – Mirjam Mencej patikinimu, „remiasi praslavų žodžiu, žyméjusi vandens srautą, ir pirmiausia bus reiškės ‘tai, kas priklauso tékmui...’“⁷⁴

Taigi ir pačia giliausia vidine, dvasine prasme tékmė reiškia laimę, „rojų“, o sâstingis – nelaimę, „pragarą“.

Užtat negalima nesutikti su Aleksandru Žarskumi, kad „žmogus turi būti t e k a n t i s. Kaip upė: ta pati, o vis kitokia, kažką atneša, kažką nuneša, atsinaujina“⁷⁵.

Šiuolaikinis daoistas Deng Ming-Dao kinų aukščiausios tikrovės sampratą, vadinančią Dao, apibûdina štai kaip: „I ką panašus Dao jutimas? Tai t ē k m ē be pastangų“, todėl „nebandykite Dao tékmės nukreipti. Leiskite t e k ē t i ir atsiduokite tai t ē k m ē i“, nes galiausiai „Dao upėje mes esame tik smulkios žuvelytės, kurios niekada nepajėgs užtvenkti t ē k m ē s“; tai-gi „Dao amžinai t e k a“, „Dao nerertraukiamai t e k a ir kinta“, užtat „Dao judėjimas lyginamas su upės t e - k ē j i m u“⁷⁶ ir t. t.

VII–VIII a. kanoninis kinų čanbudizmo tekstas „Šeštojo patriarcho pakylos sutra“ (§17) moko, jog „tolydžio mästant nereikia sustoti né ties jokiu dalyku, nes vos tik viena kuri mintis sulaikoma, visas tolydus minčių s r a u t a s sustoja ir sukelia susikaustymą. Jeigu, leidžiantis kad ir j kokius dalykus, tolydus minčių s r a u t a s né ties niekuo nesulaikomas, tai susikaustymo nebus.“⁷⁷

Tibetietiškojo tantrinio budizmo požiūriu, jo atstovo dvasininko Tartango Tulku žodžiais, iþprastos žmogaus bûklės „transcendencija – tai ne koks nors ‘peržengimas kitur’, o tiesiog tikras visų paþystamų daiktų bei reiškinijų a t i t i r p d y m a s“⁷⁸. Panašiai vakariečio budizmo tyrinétojo Herberto V. Giunterio palyginimu, „kaip ledas i š t i r p s t a į savo tikrają prigimtį, vandenį, taip ir sustingę jausmai, anksčiau su-vokto žinojimo fragmentai, gali a t i t i r p t i į pirmapradi sąmonės budrumą“⁷⁹. Su „atitirpimo“ vaizdiniu susiję net naujakrikšto budisto ižadai, tariami „priimant prieglobstį“: H. V. Giunterio ir Čiogjamo Trungpos paaiškinimu, „‘Priimti prieglobstį’ tad reiškia apsispręsti a t i t i r p i m u i (*unfreezing*), kad gyvybinės energijos [...] galėtų laisvai t e k ē t i“; „Ir koks tatai sukrentantis patyrimas, kai gyvenimas vėl gali laisvai t e - k ē t i!“⁸⁰.

O štai kaip kitas tos pačios tradicijos atstovas, Sogjalas Rinpočė, apibûdina meditaciją: „mes patys esame minčių s r a u t a s (*mind stream*)“, todėl „medituoti reiškia paprasčiausiai būti, i š t i r p t i lyg sviestui, paliktam saulėje“, tad „leiskite visokiam savo [...] netikrumui bei susikaustymui i š t i r p t i, ir iš jo savaime iškils tikroji jūsų esmė“; „Štai kodėl dzogče-no, aukščiausio ir galutinio Budos mokymo, mes nuolat padrásinami ‘nurimti savaiminėje sąmonės prigimtyje’. Tiesiog sédékite sau tyliai ir leiskite visoms savo

mintims bei koncepcijoms ištipti skaisčioje vidi-
nėje jūsų sąmonės prigimtyje. Tarsi debesys išsisklai-
dytų ar rūkas išgaruočia, atskleisdami giedrą dangų ir
džiugiai spindinčią saulę.⁸¹

Meditaciją šia prasme galime laikyti dvasine technika
laimei pasiekti, esmiškai tiesiog „laimės technika“.

Pasak vieno didžiausių XX a. psichiatrų ir mąstytojų, Karlo Gustavo Jungo, „tekantis vanduo reiškia gyvenimo ir energijos tėkmę“, o gyvybinės energijos (libido) srovės sąstingis savo ruožtu sukelia depresiją.⁸² Užtat, pavyzdžiui, šiuolaikinėje jungiškoje meno psichoterapijoje „sielos praradimas – tai sąstingio (*stuck*) būsena, kurioje tampa užkirsta tėkmė. Psichologija kalba apie sustabdymą ar užkietėjimą (*fixation*) kaip gynybą nuo permanentų. Sustabdyta ar užkietėjusi (*fixed*) idėja nebéra taki, ji pastovi. Menininkai, pratę prie gyvo vaizduotės polėkio, bijo tokio galimo išdžiūvimo. Būklė be sie-
los – tai s a u s u m a s, kai nebeteka srovės.“⁸³

Panašią gyvybinės srovės praradimo ir sąstingio sampratą mūsų tradicijoje rodo tai, kad lietuvių kalboje tos pačios šaknies su būvardžiu *saūsas* yra veiksmažodis *sūsti*, pirmine reikšme apskritai ‘džiūti, sausėti’, toliau ‘džiūti, nykti, skursti (apie augalą)’, ‘lieseti, menkėti (apie gyvūną, žmogų)’ ir galiausiai perkeltine prasme ‘prastai gyventi, skursti’, panašiai *nu-sūsti* ir t. t.⁸⁴ Savo ruožtu tokio „sausumo“ apimtam žmogui, lietuviškai tarant, iškyla grėsmė tapti *nususēliu, susna* ar net *suskiu*.

Psichinę, dvasinę perkeltinę prasmę turi ir nesyk jau užsiminta užšalusio–atitirpusio vandens, arba tiesiog ledo–vandens, priešprieša. Pasakoje berniukas naktį *atbėgo pas ūkininką, žiūri – ant ūkininko krūtinės stovi ledo šmotas* (t. y. gabalas), o senelis jam paskui paaiškino, kad *an krūtinės ledas – tai už tai, kad jis s u p y - k e s atsigulė*; kitoje panašioje pasakoje žmogus užeina naktį į tropą pas nemylinčius vienas kito sutuoktinius, žiūri, *jiedu miega, o vidurij – šmotas ledo*, ir išmintingas pakeleivis paaiškina, jog *anie, kur vidurij ledas, tai jie kaip ženijosi, vienas kito n e k e n t ē, tai da[ba]r jų tokia meilė atšalus*⁸⁵. Tad ledas – tai pykčio, neapykantos į ledą sustingdyta, užsaldyta žmogaus „širdis“. Panašiai perkeltine prasme pavartojamas veiksmažodis *suledéti* ‘sušalti į ledą’, pavyzdžiu: *Šaltas rūstis suledėjo mūs veiduos* (S. Nėris); *Tai mano širdelė, tai suledėjo kaip šalta geležėlė* (Valkininkai, Varėnos r.); o būvardis *ledinis* tiesiog turi perkeltinę reikšmę ‘be-
jausmis’⁸⁶. Tą patį mena ir latvių priežodis *Mutē medus, sirdē ledus*, „Burnoje medus, širdyje ledas“⁸⁷. Užtat raganų, burtininkų širdys mitinėje vaizduotėje yra le-

dinės. Štai kitąsyk buvo sudegintos dvi raganas, mama ir duktė: *Daugiaus kai sudegusios, tai ta mergelė čyst visa sudegusi, o tos mergičkos širdis su ledu jau buvo apšalus, o tos pačios motinos širdis tai storiausiu ledu apšalus, apgargėjus*⁸⁸. Apskritai, deginant raganas, tradicijos požiūriu, *ragana visa sudegdavus, bet jos širdis nesudegdavus, pasilikdavus visa ledu apšalus, apgargėjus*⁸⁹. Arba vėl: žmonės privežė didelę malkų krūvą, uždege tas malkas, įmetė burtininką ir sudegino. Nieko neliko, tik viena širdis. Perpjovė tą širdį ir rado ledą širdy⁹⁰.

Sis kontekstas, beje, verčia naujai pažvelgti į sanitiką tarp žodžių *1 ledokas* ‘ledo, krušos gabalėlis’ ir *2 ledōkas* ‘velnias, nelabasis’, ‘nedorėlis, niekadėjas’, čia ir būvardis *ledōkas* ‘niekam tikės, blogas’, ‘piktas, prastas’ ir t. t.⁹¹ Pastaruosis du šiaip jau įprasta laikyti slavizmai. Nors slavų žodžių įtakos nieku būdu atmetti negalima, vis dėlto ir jie patys bent iš dalies remiasi būtent ledo pavadinimu ir atitinkama jo perkeltine semantika, kaip antai ru. *лед ‘ledas’ reikšme ‘bėda, nelaimė, neganda’, ледина ‘gyvulių maras, epidemija’ ir būtent ледачий ‘blogas, nedoras, piktas’, ледака, ледаха ‘blogas, niekam tikės žmogus’ ir pan.*⁹² Lietuvių kalboje tokiam reikšmės perkėlimui ir atitinkamai semantinei raidai šiaip jau irgi yra visos sąlygos. Negana to, užmuštas *ledokas* ‘velnias’ kartais kaip tik „pasilieja“, tarsi „atitirpęs“: štai populiaroje sakmėje apie medžio-toją, nušovusį Perkūno persekiojamą velnią, tasai *nu-
taikęs šovę ton vieton, kur ledoko būta, tik smala p a -
s i l i e j o; arba kitąsyk pats Dundulis užmušė ledoką ir
tą drevę sutriuškino, kur buvo paskavoju ledoko macis [galia], o ledokas net smala p a s i l i e j o*⁹³.

Šiaip ar taip, ir žmogaus sąmonės nubudimas, atsitokėjimas, dvasinė atgaiva kitąsyk tiesiogiai remiasi ištirpusio ledo, atitirpusio, p a s i l i e j u s i o vandens vaizdiniu. Štai lietuvių *atsi-tokéti, ati-tókti* reiškia ‘atsipeikėti, atsigauti apsvaigusiam, nualpusiam’, ‘atsigauti po susijaudinimo, pykčio ar pan., atsitokėti’, taip pat ‘ilgai galvojus suprasti, suvokti, atsiminti’ ir t. t., tačiau pirmine reikšme tai – būtent ‘suminkšteti, atsileisti’, taip pat ‘po sausros ar šalčio atidrékti (apie orą)’, pavyzdžiu: *Buvo šalta, dabar atatoko* (Daugėliškis, Ignalinos r.); *Po šalčiam oras lyg kiek atatoko* (ten pat); ir tiesiog ‘aplūsti’: *Vanduo atitoksta...* (Mosėdis, Skuodo r.); o atitinkamas daiktavardis *atotokis* reiškia tiesiog ‘atodrėkis, atlydys’: *Po šito-
kiem šalčiam vis būva atotokis* (Daugėliškis).⁹⁴ Maža to, ir (ati)tekėti turi reikšmę ‘atsitokėti, atsigaivelėti, atsigauti’: *Tėvukas kai žiemą iširgo, tai tik vasarą atti-*

tekėjo (Zapyškis, Kauno r.); *Koja atsitekėjo ‘atitirpo’* (J. Barono 1933 m. žodynas); *Motyna atsitekėjo nuo išgąscio, apsižvalgė* (Žemaitė); *Dabar mano dvasia ben kiek atsitekėjo* (A. Baranauskas); *Apalpus Lietuva vél atsitekėjo* (L. Ivinskio „Kalendorius“, 1861 m.); šios perkeltinės reikšmės kilmę mena reikšmė ‘praeiti skausmu, atsiradusiam nuo šalčio’, kuri tiesiogiai veda prie pirminės tiesioginės reikšmės ‘atitirpti, atsileisti’, kaip kad pasakoma apie išalą: *Tai, kad jau būt attekėjus visa [žemė]!* (Leipalingis, Lazdijų r.)⁹⁵. Taigi sąmonės atitokimą, atsitokėjimą, at(s)itekėjimą lietuvių kalba savaime vaizduoja kaip užšalusio vandens, ledo atitirpimą ir pasiliejimą, (ati)tekėjimą.

Panašiai kitose kalbose. Antai ang. *solution* ‘sprendimas’, *solve* ‘(iš)spręsti’ yra vienos šaknies su *dissolution* ‘ištirpdymas’, *dissolve* ‘tirpti, skysteti; (iš)tirpinti, skystinti’; visi šie žodžiai yra XIV–XVI a. skoliniai iš lotynų kalbos (*dis*)*solutio* ‘pasileidimas, atsipalaivedimas; išsiskaidymas; (iš)tirpdymas’, (*dis*)*solvo*, -*ere* ‘palieisti, atpalaiduoti; išskaidyti; ištirpinti’⁹⁶. Perkeltinės, psichinės ‘sprendimo’ reikšmės įsigalejimą anglų kalboje iškalbingai pavaizdina kad ir toks žymaus XVI a. alchemiko Gerhardo Dorno samprotavimas (iš 1652 m. Londone išleisto alcheminių tekstų rinkinio *Theatrum chemicum Britannicum*): „Cheminis skaidymas prikygintinas filosofinėms studijoms, nes kaip filosofai studijuodami atsiduoda žinojimui, taip gamtos daiktai skaidydamiesi atsiduoda tirpimui (*ad solutionem*). Su tuo palygintinas filosofinis žinojimas, nes kaip tirpdo mi ištirpsta kūnai, taip pažinimu ištirpdomos filoso-fu dvejonės (*ut per solutionem corpora solvuntur, ita per cognitionem resolvuntur philosophorum dubia*)”; kitur Dornas šią alegoriją dar paryskina: „Pirmasis žingsnis kylant prie aukštesniųjų dalykų yra tikėjimo pastanga, nes per ją žmogaus širdis susitinka, o iš vandenėj (ad solutionem in aquam)“; tekstus pateikęs Jungas daro išvadą: „Iš šių teiginių akivaizdu, kad Dornas alcheminę *solutio* suprato pirmiausia kaip dvasinį bei moralinį reiškinį ir tik paskui kaip fizinį. Pirmoji darbo dalis – tai psichinis dvejonių bei konfliktų ‘ištirpdymas’, pasiekiamas savęs pažinimu“; šitaip „dvasiniu pažinimu ištirpdomas savanaudiškas širdies kietumas, sukeltas pirminės nuodėmės: širdis atsileida į vandenį. Tuomet jau gali prasidėti pakilimas į aukštesnius lygmenis.“⁹⁷

Turėdami omeny aptartą *laimės*, taip pat *laisvės* kilmę iš veiksmažodžio *léisti*, darsyk atkreipkime dėmesį į *at(si)-léisti* reikšmę ‘tirpyti, lydyti, minkštinti iš su-kietėjimo’, kuri savo ruožtu įgauna perkeltinę, psichinę

prasmę ‘atsisakyti savo nuomonės’, pavyzdžiu: *Aš jau leidžiuos* (Punia, Alytaus r.); panašiai psichiškai gali būti pavartojuamas veiksmažodis *išsi-léisti* reikšme ‘netekti formos, patižti’: *Iš meilės jis išsileido lyg vaškas* (J. Avyžius), t. y. ‘neteko savo nuomonės, charakterio, suminkštėjo’; tai, žinoma, galima suprasti ir neigiamą prasme, kaip *pasi-léisti* reikšme ‘netekti pavidal... ištžižti’: *Ar tik tau, broliau, kartais protas nepasileido?* (V. Kudirka)⁹⁸.

Su tokiais vidinio atitirpimo, vidinės gyvenimo sro-vės pasiliejimo vaizdiniais yra tiesiogiai susijusi ir lie-tuviai *atleidimo* samprata – tas pats veiksmažodis *léisti* su priešdeliu *at-* ir sudaro *at-léisti* ‘nustoti pykti, atlyžti’, kaip kad frazeologizme *atsileidžia širdis* ‘nu-stoja pykti’, iš čia ir *at-léisti* kaip ‘dovanoti įzeidusiam, nusikaltusiam’.⁹⁹ Nes kitam iš tikrujų atleidžiame tada, kai atsileidžia jo sukeltas mūsų širdies „užkietėjimas“, į tamsų debesų sieloje susitvenkę, sustingę niūrios min-tys ir neigiami nusistatymai. Kita vertus, frazeologizmas *širdj atleisti* reiškia ‘atsigauti, atsigaivinti’¹⁰⁰, taigi atgauti gyvybines galias, kurias laidoja laisvai pasilie-jusi gyvybės srovė, vidinis „gyvasis vanduo“ – priešin-gai mirtinam „širdies užkietėjimui“.

O kai širdyje at-si-*leidžiame*, ir vėl krūtinėje pasi-lieja gyvasis vanduo, tai ir išgyvename *laimę*.

*

Pabaigoje Jono Aisčio sonetas „Žvangučiai“, pa-skutiniai 3-as ir 4-as jo posmai, kuriuose poetas labai taikliai ir vaizdžiai perteikė aptartą lietuvišką laimės sampratą:

...*Ir man gražiai prisiminė viša –*
Ramiai vinguojanti Dubysa,
Aukšliukių sidabru tyškantis lietus...

Ir lyg vanduo iš jos rieškučių
Te kėjo laimė, o žvangučiai
*Žydejo blyškiai geltoni po šlaitus...*¹⁰¹

VARDYNAS:

Afanasjevas, Aleksandras = Александр Николаевич Афанасьев

Dornas, Gerhardas = Gerhard Dorn

Eliadė, Mirča = Mircea Eliade

Franc, Mari Luiza, fon = Marie-Louise von Franz

Frenkelis, Ernstas = Ernst Fraenkel

Fuchsas, Henris = Henry Fuchs

Gėtė, Johannas Volfgangas = Johann Wolfgang Goethe

Giunteris, Herbertas Vighnāntaka = Herbert Vighnāntaka Guenther, arba Günther

Grūnavas, Simonas = Simon Grunau

Ivanovas, Viačeslavas = Вячеслав Всеолович Иванов
 Jonas, Hansas = Hans Jonas
 Jungas, Karlas Gustavas = Carl Gustav Jung
 Karulis, Konstantinas = Константінс Карулис
 Kuiiperis, Franciskas Bernardas Jakobas = Franciscus Bernardus Jacobus Kuiper
 Kiumonas, Fransas = Franz Cumont
 Maleckis-Sandeckis, Jonas = Jan Malecki, Joannes Maletius, Sandeckis ir kt.
 Pokornis, Julius = Julius Pokorny
 Potapovas, Leonidas = Леонид Павлович Потапов
 Pretorijus Vyresnysis, Frydrichas = Friedrich Prætorius der Ältere
 Sabinas, Jurgis = Georgius Sabinus
 Smočynskis, Voicechas = Woicech Smoczyński
 Sogjalas Rinpočė = Sogyal Rinpoche
 Strijkovskis, Motiejus = Maciej Stryjkowski
 Šmitas, Pēteris = Peter Šmits
 Tartangas Tulkus = Tarthang Tulku
 Toporovas, Vladimiras = Владимир Николаевич Топоров
 Trubačivas, Olegas = Олег Николаевич Трубачев
 Trungpa, Čiogjamas = Chögyam Trungpa
 Zavjalova, Marija = Мария Вячеславовна Завьялова

NUORODOS:

1. SkrdRR IV: 645 = LM III: 101; FrLEW: 333; Biezas 2008, 142, išn. 1; KrLEV I: 490; TnPЯ V: 31; ten žr. nurodytų daugiau autorų.
2. PkIEW: 665–666; MŽPKEŽ: 519–520.
3. LKŽ VII: 248, 279.
4. Biezas 2008: 147–150 (cituotos dainos LD 8741, 5288, 9212, vertimas mano), žr. 131; KrLEV I: 490.
5. LKŽ VII: 68.
6. Petruskiene, Vaitkevičius 2014: 17. Pažymėtina, kad šedu autorai savo straipsnio antrašte pasirinko tą patį ką tik minėtą priežodį – tai malonai patyriau saviškį straipsnį jau įteikęs spaudai.
7. LKŽ VII: 247–248, 256, 258, 262, 266, 273, 278, 286–287, 288, 290–291, 294, 18–23; IX: 225.
8. LKŽ VII: 438–439 ir t.
9. TnPЯ V: 16; ЭССЯ XV: 159; MŽPKEŽ: 515; KrLEV I: 492–493.
10. SmSEJL: 342–343. Beje, esama nuomonės ir lotynų kalbos žodžiui *liber* ‘laisvas’, *libertās* ‘laisvė’ galint būti vienos šaknies su veiksmožodžiu *libō*-*āre* ‘lieti’ (žr. Onians 2000: 473; Walde, Hofmann I: 792), kuris savo ruožtu yra giminiškas lietuviškam *lieti*. Nors šiaip jau juos priimta aiškinti kitaip.
11. MŽPKP II: 291; žr. KrLEV I: 491; TnPЯ V: 31–32.
12. LKŽ VII: 444.
13. Šliavas 1985: 76.
14. Šmitas 2004: 139; žr. LaLKŽ: 370, 382.
15. PS: 225; vertimas iš kuršininkų k.
16. LKŽ XIII: 902–903, 914–915, 919, 921.
17. Иванов, Топоров 1965: 83, išn. 59.
18. Журавлев 2005: 120, 385, 447, 481.
19. TnPЯ IV: 412–413.
20. Onians 2000: 229–230.
21. LoLKŽ: 930; Журавлев 2005: 121.
22. TŽŽ: 462; LoLKŽ: 812; Klein 2003: 711.
23. Jonas 2001: 97–98; GB: 534 (žr. 533).
24. ŠvR 1998: 148.
25. ŠvR 2000: 121.
26. Žr. McKenzie 1995: 922.
27. Погапов 1991: 96.
28. Завьялова 2006: 115; vidinės citatos paeiliui iš: Šliavas 1985: 111–112; LTR 6467/384 (= VtLU: 430, Nr. 982); Замовы 1992: 195, Nr. 657.
29. Завьялова 2006: 116; vidinė citata iš: Замовы 1992: 362, Nr. 1250.
30. Zavjalova 2002: 126.
31. Даль 2004: 229.
32. Dieveniškės 1968: 376, Nr. 96.
33. Višinskaitė 2007: 57, 130, 168.
34. Небжеговска 2005: 142.
35. Aistis 1988: 242.
36. LM III: 20.
37. Marcinkevičienė 2005: 228.
38. BRMŠ II: 66, 67, 103, 104; vertė Dominykas Urbas.
39. BRMŠ II: 128, 203, 512, žr. 144, 208, 545.
40. Кюмон 2002: 284, išn. 89.
41. EMK: 216; Eliade 1977: 240, Nr. 110; plg. Matye 1996: 206.
42. Пизаны 1956: 13.
43. Platonas 1996: 151.
44. Platonas 1996: 157.
45. BRMŠ IV: 107, plg. 109.
46. Vaitkevičius 2005: 216; pateiki duomenys atitinkamai iš: LTR 661/3; LTR 6489/231; LKŽ XIV: 489; LTR 6448/446.
47. Цывян 1999: 327.
48. Казансене 1985: 43–44; žr. PkIEW: 735, 748.
49. Žr. LKŽ VII: 846–849, 858–860, 862–863.
50. Cit. iš: Kabašinskaitė 1998: 61.
51. Racėnaitė 2007: 85.
52. Афанасьев II: 65.
53. Eliade 1989, 234–235, žr. 355 ir t.
54. АфНРС II: 214, Nr. 228; III: 107, Nr. 349.
55. StrBV: 556, 637, žr. 558.
56. Топоров 1986: 55 (ciuota daina LD 27683, vertimas mano); kiek plačiau apie mirties, mirusiuų pasaulio, velnių sąsajas su jūra, mariomis ir apskritai stovinčiu vandeniu žr. Разаускас 2006, 323–326; Разаускас 2011, 291–297 ir t.
57. BIR I: 229, Nr. 7.
58. Vélius 1987: 62.
59. BIR IV: 137–138, Nr. 7, 8.
60. BRMŠ III: 92.
61. LPP I: 272, Nr. 1051.
62. LKŽ I: 587, 595, 596.
63. Vélius 1987: 61, 62.
64. Vélius 1987: 63.
65. Кейпер 1986: 76.
66. LKŽ I: 580.
67. Толстой 1974: 30.
68. ANLIT: 182–183.
69. Gervėčiai 1989: 342–344.
70. PS: 80.
71. Элиаде 1998: 377–378, plg. 275–276 (išskirta Eliadės). „Faustas“ lietuviškai ciituojamas pagal: Faustas 2003: lxxv; visa garsioji mefistofeliškoji formulė naujausiame Antano A. Jonyno vertime skamba (eil. 1678): „Sustok, akimirka žavi!“ (Faustas 1999: xcvi).
72. Franz 1994: 126–127.
73. Franz 2001: 50.
74. Mencej 2012, 44 (sekant Marko Snoj. *Slovesnski etimološki slovar*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1997, 521).
75. Žarskus 2004: 3.
76. Ming-Dao 2000: 64, 99, 122, 145, 163.
77. Абаев 1989: 187.
78. Tarthang 1977: 32, 248.
79. Guenther 1972: 54.
80. Guenther, Trungpa 1975: 54, 58.
81. Sogyal 1989: 26, 13, 17.
82. IOhr 1997: 37.
83. McNiff 1992: 54.
84. LKŽ XIV: 231–233.
85. BsLPJ IV: 70, Nr. 12; 91, Nr. 24.
86. LKŽ VII: 223–224.
87. Kklsp: 202, Nr. 3972.
88. BsJK: 203, Nr. 12; plg. BIIP: 36, Nr. 26.
89. BsLP I: 164, Nr. IV.24; VILD: 208; VISV: 196.
90. VILD: 252; VISV: 218.

91. LKŽ VII: 226–227, žr. 221, 223.
 92. TnΠЯ IV: 413.
 93. BIR I: 151, Nr. 25; 190, Nr. 1.
 94. LKŽ XVI: 481–482; I: 411.
 95. LKŽ XV: 1109, 1111.
 96. OEE: 129, 449; Klein 2003: 220, 697.
 97. Jung 1977: 271–272, žr. 229, 578, išn. 587; žr. IOH 1997: 192, išn. 1.
 98. LKŽ VII: 246, 260, 266, 278.
 99. LKŽ VII: 257.
 100. LKŽ VII: 258.
 101. Aistis 1988: 239.
 102. SkrdRR IV: 645 = LM III: 101; FrLEW: 333; Biezas 2008, 142, išn. 1; KrLEV I: 490; TnΠЯ V: 31; ten žr. nurodytų daugiau autoriuų.
 103. PkIEW: 665–666; MŽPKEŽ: 519–520.
 104. LKŽ VII: 248, 279.

SANTRUMPOS:

- Aistis 1988 = Jonas Aistis. *Katarsis*. Vilnius, 1988.
 AnLIT = *Latviešu tautas teikas: Izcelšanās teikas*. *Izlase*. Sastādītāja Alma Ancelāne. Rīga, 1991.
 Biezas 2008 = Haralds Biezas. *Dieva tēls latviešu tautas religijā*. Rīga, 2008.
 BIR I, IV = Jonas Balys. *Raštai*, I, IV. Vilnius, 1998, 2003.
 BRMŠ II = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, II: *XVI amžius*. Sudarė Norbertas Vēlius. Vilnius, 2001.
 BRMŠ III = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, III: *XVII amžius*. Sudarė Norbertas Vēlius. Vilnius, 2003.
 BRMŠ IV = *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, IV: *XVIII amžius*. Sudarė Norbertas Vēlius. Vilnius, 2005.
 BsJK = *Juodoji knyga*. Surinko Jonas Basanavičius. Vilnius, 2004.
 BsLPI = *Lietuviškos pasakos*. Surinko Jonas Basanavičius, I. Vilnius, 2001.
 BsLPĮ IV = *Lietuviškos pasakos įvairios*. Surinko Jonas Basanavičius, IV. Vilnius, 1998.
 Dieveniškės 1968 = *Dieveniškės*. Vilnius, 1968.
 Eliade 1977 = Mircea Eliade. *From Primitives to Zen: A Thematic Sourcebook of the History of Religions*. San Francisco–New York–etc., 1977.
 Eliade 1989 = Mircea Eliade. *Shamanism: Archaic techniques of Ecstasy*. London, 1989.
 EMK = Algimantas Uždavinytė. *Egipto mirusiuju knyga*. Kaunas, 2003.
 Faustas 1999 = Johann Wolfgang Goethe. *Faustas*. Iš vokiečių kalbos vertė Antanas A. Jonynas. Vilnius, 1999.
 Faustas 2003 = Johann Wolfgang Goethe. *Faustas*, II. Iš vokiečių kalbos vertė Antanas A. Jonynas. Vilnius, 2003.
 Franz 1994 = *The Way of the Dream: Conversations on Jungian Dream Interpretation with Marie-Louise von Franz by Fraser Boa*. Boston & London, 1994.
 Franz 2001 = Marie-Louise von Franz. Blogis pasakose, ir kaip jų galima įveikti. Iš: *Liaudies kultūra*, 2001, Nr. 4.
 FrLEW = Ernst Fraenkel. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, I–II. Heidelberg–Göttingen, 1962–1965 (puslapių numeracija ištisinė).
 GB = *The Gnostic Bible*. Edited by Willis Barnstone and Marvin Meyer. Boston & London, 2003.
 Gervėčiai 1989 = Gervėčiai: *Monografija*. Redkolegijos pirmininkas N. Vėlius. Vilnius, 1989.
 Guenther 1972 = H. V. Guenther. *The Tantric View of Life*. Berkeley–London, 1972.
 Guenther, Trungpa 1975 = H. V. Guenther, Ch. Trungpa. *The Dawn of Tantra*. Berkeley–London, 1975.
 Jonas 2001 = Hans Jonas. *The Gnostic Religion: The Message of the Alien God and the Beginnings of Christianity*. Boston, 2001.
 Jung 1977 = Carl Gustav Jung. *Mysterium Coniunctionis: An Inquiry into the Separation and synthesis of Psychic Opposites in Alchemy*. Princeton University Press, 1977.
 Kabašinskaitė 1998 = Birutė Kabašinskaitė. *Lietuvių kalbos liaudies etimologija ir artimi reiškiniai*. Vilnius, 1998.

- KkLSP = *Latviešu sakāmvārdi un parunas: Izlase*. Sastādījusi E. Kokare. Rīga, 1957.
 Klein 2003 = Ernest Klein. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*. Amsterdam etc., 2003.
 KrLEV = Konstantīns Karulis. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, I–II. Rīga, 1992.
 LaLKŽ = *Latvių–lietuvių kalbų žodynas*. Sudarė Alvydas Butkus. Vilnius, 2003.
 LD = Krišjāno Baruono latvių liaudies dainų rinkinys *Latiju dainas*.
 LKŽ I–XX = *Lietuvių kalbos žodynas*, I–XX. Vilnius, 1956–2002.
 LM III = *Lietuvių mitologija*, III. Sudarė Norbertas Vēlius, Gintaras Beresnevičius. Vilnius, 2004.
 LoLKŽ = Kazimieras Kuzavinis. *Lotynų–lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius, 1996.
 LPP I = *Lietuvių patarlės ir priežodžiai*, I. Parengė Kazys Grigas ir kiti. Vilnius, 2000.
 LTR = Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraščinas.
 Marcinkevičienė 2005 = Nijolė Marcinkevičienė. Kalendorinių švenčių apeigu atributų panaudojimas liaudies medicinoje. Iš: *Žmogaus samprata tradicinėje kultūroje*. Vilnius, 2005.
 McKenzie 1995 = John L. McKenzie, S.J. *Dictionary of the Bible*. New York–London–etc., 1995.
 McNiff 1992 = Sh. McNiff. *Art as Medicine*. Boston & London, 1992.
 Mencej 2012 = Mirjam Mencej. *Spaces of Passage into Supernatural Time*. Iš: *Tautosakos darbai*, XLIV. Vilnius: LLTI, 2012.
 Ming-Dao 2000 = Deng Ming-Dao. *365 Dao jžvalgos kasdienai*. Kauñas, 2000.
 MŽPKP II = Vytautas Mažiulis. *Prūsų kalbos paminklai*, II. Vilnius: Mokslas, 1981.
 MŽPKEŽ = Vytautas Mažiulis. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*. Antrasis pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius, 2013.
 OEE = *The Concise Oxford Dictionary of English Etymology*. Edited by T. F. Hoad. Oxford University Press, 2003.
 Onians 2000 = R. B. Onians. *The Origins of European Thought about the body, the mind, the soul, the world, time and fate*. Cambridge University Press, 2000.
 Petruskiene, Vaitkevičius 2014 = Aistė Petruskiene, Vyktintas Vaitkevičius. Kur laisvė eina, ten laimė seka. Iš: *Liaudies kultūra*, 2014, Nr. 1.
 PkIEW = Julius Pokorný. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, I. Bern–München, 1959.
 Platonas 1996 = Platonas. *Kratilas*. Graikišką tekstą parengė, vertė, išvadą ir paaškinimus paraše Mantas Adomėnas. Vilnius, 1996.
 PS = *Pamarių sakmės*. Sudarytoja Dalia Kiseliūnaitė. Klaipėda, 2010.
 Racėnaitė 2007 = Radvilė Racėnaitė. Regimieji mirties pavidaip skirtinguose lietuvių tautosakos žanruose. Iš: *Tautosakos darbai*, XXXIII. Vilnius: LLTI, 2007.
 SkrdRR IV = Pranas Skardžius. *Rinktiniai raštai*, IV. Vilnius, 1998.
 SmSEJL = Wojciech Smoczyński. *Slownik etymologiczny języka litewskiego*. Uniwersytet Wileński, 2007.
 Sogyal 1989 = Sogyal Rinpoche. *Some Essential Advice on the Practice of Meditation*. Boston, 1989.
 StrBV = Kārlis Straubergs. *Latviešu buļamie vārdi*. Rīga, 1939–1941.
 Šliavas 1985 = Juozas Šliavas. *Žeimelio apylinkės: Kultūros ir švietimo apybraiža*. Kaunas, 1985.
 Šmitas 2004 = Pēteris Šmitas. *Latvių mitologija*. Vilnius, 2004.
 ŠvR 1998 = Šventasis Raštas: *Senasis ir Naujasis Testamentas*. Senajį Testamentą vertė iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų, pratarmę, išvadus ir ST savykų žodynā bei paaškinimus paraše prel. prof. Antanas Rubšys; Naujajį Testamentą vertė iš graikų kalbos, išvadus ir NT savykų žodynā paraše kun. Česlovas Kavaliauskas. Katalikų pasaulis, 1998.
 ŠvR 2000 = Šventasis Raštas, arba Biblijā. Naujas lietuviškas vertimas: iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų vertė prof. dr. Algirdas Jurėnas. Duncanville, Texas, 2000.
 Tarthang 1977 = Tarthang, Tulku. *Time, Space, and Knowledge*. Dharma Publishing, 1977.

- TŽŽ = *Tarptautinių žodžių žodynės*. Atsakingasis redaktorius V. Kvietkauskas. Vilnius, 1985.
- Vaitkevičius 2005 = Vykintas Vaitkevičius. Medicina baltiškų šventviečių kontekste. Iš: *Žmogaus samprata tradicinėje kultūroje*. Vilnius, 2005.
- Walde, Hofmann I = *Lateinisches etymologisches Wörterbuch von A. Walde*. 3., neubearbeitete Auflage von J. B. Hofmann, I. Heidelberg, 1938.
- Vėlius 1987 = Norbertas Vėlius. *Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis: Folklorinio velnio analizė*. Vilnius, 1987.
- Višinskaitė 2007 = Asta Višinskaitė. *Lietuvių liaudies sapnų aiškinimai ir pasakojimai apie sapnus: sandara, funkcionalumo specifika, reikšmės*. Daktaro disertacija. Kaunas, 2007.
- VILD = *Laumių dovanos: lietuvių mitologinės sakmės*. Paruošė Norbertas Vėlius. Vilnius, 1979.
- VISV = *Sužeistas vėjas: Lietuvių liaudies mitologinės sakmės*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius, 1987.
- VtLU = *Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės*. Parengė Daiva Vaitkevičienė. Vilnius, 2008.
- Zavjalova 2002 = Marija Zavjalova. Pasaulio modelis lietuvių užkalbėjimuose. Iš: *Senovės baltų kultūra 6: Nuo kulto iki simbolio*. Vilnius, 2002.
- Žarskus 2004 = Aleksandras Žarskus: Pokalbis su Aleksandru Žarskumi, išklostytas Liudviko Giedraičio. Iš: *Liaudies kultūra*, 2004, Nr. 6.
- Абаев 1989 = Николай Вячеславович Абаев. Чань-буддизм и культурно-психологические традиции в средневековом Китае. Новосибирск, 1989.
- Афанасьев II = Александр Николаевич Афанасьев. *Поэтические воззрения славян на природу: Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований в связи с мифическими сказаниями других родственных народов*, II. Москва, 1995.
- АфНРС I–III = *Народные русские сказки А. Н. Афанасьева в трех томах*. Подготовка текста, предисловие и примечания В. Я. Проппа. Москва, 1958.
- Даль 2004 = Владимир Иванович Даль. *Пословицы русского народа*. Москва, 2004.
- Журавлев 2005 = Анатолий Федорович Журавлев. *Язык и миф: Лингвистический комментарий к труду А.Н. Афанасьева «Поэтические воззрения славян на природу»*. Москва, 2005.
- Завьялова 2006 = Мария Завьялова. *Балто-славянский заговорный текст: Лингвистический анализ и модель мира*. Москва, 2006.
- Замовы 1992 = Замовы. Укладанне, сістэматызацыя текстаў, уступны артыкул і каментары Г. А. Барташэвіч. Мінск, 1992.
- Иванов, Топоров 1965 = Вячеслав Всеолович Иванов, Владимир Николаевич Топоров. *Славянские языковые моделирующие семиотические системы (Древний период)*. Москва, 1965.
- Казанская 1985 = Ванда Петровна Казанская. «Стоячая вода» и «смерть» в индоевропейской традиции. Iš: *Балто-славянские этнокультурные и археологические древности: Погребальный обряд (Тезисы докладов)*. Москва, 1985.
- Кёйпер 1986 = Ф. Б. Я. Кёйпер. *Труды по ведийской мифологии*. Москва, 1986.
- Кюмон 2002 = Франс Кюмон. *Восточные религии в Римском язычестве*. Санкт-Петербург, 2002.
- Матье 1996 = Милица Эдвиновна Матье. *Избранные труды по мифологии и идеологии Древнего Египта*. Москва, 1996.
- Небежовска 2005 = С. Небежовска. Система ценностей в польском народном соннике. Iš: *Žmogaus samprata tradicinėje kultūroje*. Vilnius, 2005.
- Пизани 1956 = Витторио Пизани. *Этимология: история–проблемы–метод*. Москва, 1956.
- Потапов 1991 = Леонид Павлович Потапов. *Алтайский шаманизм*. Ленинград, 1991.
- Разаускас 2006 = Даинюс Разаускас. Символика рыбы, связанная с нижним миром и смертью, в балто-славянской традиции. Iš: *Балто-славянские исследования XVII*. Москва, 2006.
- Разаускас 2011 = Даинюс Разаускас. Рыба – мифологический прообраз лодки. Iš: *Studia mythologica Slavica*, XIV. Ljubljana, 2011.
- Толстой 1974 = Никита Ильич Толстой. Из заметок по славянской демонологии: Откуда дьяволы разные? Iš: *Материалы всесоюзного симпозиума по вторичным моделирующим системам*, I (5). Тарту, 1974.
- Топоров 1986 = Владимир Николаевич Топоров. К реконструкции одного цикла архаичных мифопоэтических представлений в свете „Latvju dainas“. Iš: *Балто-славянские исследования 1984*. Москва, 1986.
- ТпПЯ IV–V = Владимир Николаевич Топоров. *Прусский язык: Словарь*, IV–V. Москва, 1984–1990.
- Цивьян 1999 = Татьяна Владимировна Цивьян. *Движение и путь в balkanskoy модели мира: Исследования по структуре текста*. Москва, 1999.
- Элиаде 1998 = Мирча Элиаде. *Азиатская алхимия: Избранные сочинения*. Москва, 1998.
- Юнг 1997 = Карл Густав Юнг. *Психология переноса; Статьи*. Москва, 1997.

The Lithuanian concept of fortune

Dainius RAZAUSKAS

The possibility to speak of the Lithuanian concept of fortune takes its justification in the etymology of the Lithuanian word for “fortune”, *laimė*, which can also mean “(good) luck” and “happiness”. Its root is that of the verb *leisti* with a wide variety of meanings: “let, allow, permit”, “let go, put”, “put forth”, “throw, shoot”, “shoot, sprout”, “spread”, “spend”, “pass” etc., among which are also the meanings “melt, mould, thaw” and “pour” — more characteristic of another verb, *lieti*. Therefore, the majority of linguists believe in the affinity between the two — *lieti* and *leisti* — and sometimes even the direct affinity between *lieti* and *laimė*.

These connections are also confirmed by folklore and mythology, as in that the Baltic goddess of good fortune, *Laimė* (Lett. *Laime*). It is said that she “lets” or “puts forth” a destiny or luck for somebody (Lith. *Laimė leido*, Lett. *Laime laida*). In its turn, human beings themselves can *lieti laimes*, literally “mould” or “pour fortunes”, that is to tell fortunes by melting wax or lead into a cup of water, especially on Christmas Eve.

Nevertheless, there is a still deeper semantic connection between the concept of good fortune or happiness and the free flow of a liquid, water in particular. All over the world, flowing water, especially springs and rivers, are held to be holy, healthy or in other way a positive influence on the human condition. Often this is also understood figuratively, as an image of freely flowing life or inner “stream” of mind or emotions, in opposition to being stuck, fixation, freezing-up, hardening and final petrification. The reflexive verb *lietis* means exactly “to flow, stream”. These kinds of images in folklore and mythology constitute a firm ground for the respective interpretation of the concept of fortune, or happiness. The article consists mostly of evidence presented for that.

*Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, Vilnius, LT-10308
e. paštas: liaudies.kultura@llkc.lt*

Gauta 2014-03-04, įteikta spaudai 2014-06-25

Sapno vaizdinių lietuvių liaudies dainose

Justė MICHAILINAITĖ

Straipsnyje tiriamas sapno motyvas lietuvių liaudies dainose. Pasitelkiamas analitinis, lyginamasis ir interpretacinis metodas.

Lietuvių liaudies dainose minimus sapnus galima suskirstyti į dvi grupes: 1) didžiuosius, arba pranašiškus, sapnus, kurie sapnavusijį smarkiai paveikia, turi simbolinę prasmę ir yra susiję su kolektivine užsąmonė, ir 2) mažuosius, arba būtinius, sapnus, kurie tėra susiję su sapnavusiojo asmeniu ir asmenine patirtimi. Lyginant lietuvių liaudies dainose minimų pranašiškų sapnų aiškinimus su paplitusiais tradiciniais bei aptinkamais senuosiouose sapnininkuose, pastebėta, kad jie dažnai sutampa. Taip pat pastebėta, kad dainose sapnus dažniausiai aiškina vyresnio amžiaus moterys.

Prasminiai žodžiai – sapnas, lietuvių liaudies dainos, simboliai, užsąmonė.

Miegas ir sapnavimas nuo seno kelia nemažai klaušimų apie žmogaus prigimtį, patirtį ir pažinimą. Sapnas yra asmeniškas – atspindi sapnuotojo vidinius išgyvenimus, būsenas; kita vertus, jis yra bendras – sapnuose pastebimi tam tikri dėsningumai, archetipai, simboliai, suprantami net ne vienai kuriai bendruomenei, o visuotinai. Todėl nenuostabu, kad, nepaisant įvairiaisiai laikotarpiai buvusių skirtingų sapno kilmės ir reikšmės traktavimų, išlieka noras juos suprasti, o sapno tyrimai pritraukia įvairių sričių specialistus: antropologus, religijotyrininkus, psichologus, psichoanalitikus, filosofus, mistikus, literatūrologus, etnologus ir kt.

Sapnai ir sapnavimas, peržengiantys kasdienio gyvenimo patirtį, buvo siejami su antgamtiniu pasauliu, suvokiami kaip miegant dievybių siunčiami pranešimai, išankstiniai perspėjimai apie gresiančią nelaimę arba numatomą gerą lemtį, laikytį ryšio su antgamtinėmis būtybėmis (dievybėmis, dvasiomis, protėvių vėlėmis ir t. t.) priemone. Sapnų išaiškinti, pasak Gražinos Gudaitės, „reiškė gebėjimą perskaityti Kito pasaulio būtybių siunčiamus pranešimus“¹. Kintant požiūriui į

sapnus, daugiausia ir svyruota tarp sapno kaip asmeniškos psichinės būsenos pasekmės ir sapno kaip dieviško apsireiškimo sampratos.²

XIX a. pabaigoje akademiniame Vakarų mokslo pasaulyje sapnas susilaukė ypač daug dėmesio, nes su sapnų aiškinimu glaudžiai sieta psichologijos mokslo teorija ir praktika. Šios sąsajos pradininkas yra Zigmundas Froidas (Sigmund Freud). Pasirodžius jo knygai „Sapnų aiškinimas“ (1899 m.), prasidėjo nuodugnūs sapnų turinio tyrimai, o jo iškeltos idėjos padarė didelę įtaką asmenybės sampratai.

Aktualūs ir sapno reikšmės tradicinėse kultūrose tyrimai. Miego ir sapno vaizdiniai lietuvių tautosakoję nagrinėjami pavieniuose Vitos Ivanauskaitės, Jurgitos Šlekonytės, Audriaus Beinoriaus, Ritos Repšienės straipsniuose³, paskelbtos ir dvi išsamesnės monografijos: Gražinos Gudaitės „Asmenybės transformacija sapnuose, pasakose, mituose“⁴ ir Astos Višinskaitės „Lietuvių liaudies sapnų aiškinimai ir pasakojimai apie sapnus: sandara, funkcionavimo specifika, reikšmės“⁵. Vis dėlto sapno, sapnavimo vaizdinių dainose dar neptyrinėtas.

A. Višinskaitės daktaro disertacija orientuota į žodžiu ir per populiarius leidinelius plintančius sapnų aiškinimus bei su jais susijusius tikėjimus. Darbe analizuojami sapnų aiškinimų principai ir dėsningumai, sapnų turinio ypatumai, pasakojimų apie sapnus sandara, tradicijos ir individualumo santykis pasakojimuose apie sapnus ir kt.

G. Gudaitės knygoje daugiausia dėmesio skiriama asmenybės transformacijų analizei, pabrėžiami psichologiniai momentai, daug dėmesio skiriama simbolinėi sapnų kalbai, psichoanalitinėms teorijoms, sapnavimą siejančioms su asmenybės raida ir transformacijomis. Sapnai čia suvokiami kaip tiltas, jungiantis asmens sąmonę su užsąmonė, ir laikomi itin svarbiais psichoterapijai. Bet knygos VII skyriuje tyrimo objektu tampa pasakos, todėl šis darbas galėtų būti aktualus ir folkloristams.

Sapnai nuo seno skirstomi į didžiuosius (pranašiškus), susijusius su pranašystėmis, kolektyvine užsąmonė bei archetipais, ir mažuosius (buitinius), susijusius vien su asmeniniu gyvenimu, patirtimi ir asmenine pasąmone. Pasak G. Gudaitės, tokia klasifikacija „aptinkama įvairiuose istoriniuose šaltiniuose, taip pat šiuolaikinėse sapnų studijose“⁶. Lietuvių liaudies dainose minimus sapnus irgi galima suskirstyti į šias dvi pagrindines grupes.

Pranašišką sapną susapnavęs žmogus pabudės parastai supranta jo svarbą, suvokia jį kaip itin reikšmingą. Toks sapnas žmogų sutrikdo, sujaudina, todėl jis mėgina jį perprasti pats arba ieško, kas galėtų jį išaiškinti. Buitinio sapno funkcija dainose kita – pasiekti norimą tikslą ir patirti teigiamą emociją, pavyzdžiui, susitikti su berneliu ar mergele ir pan.

Didieji, arba pranašiški, sapnai

Tai, kad sapnuose įžvelgiami tam tikri ženklai, pranašaujantys ateities įvykius, ne naujiena. Tai žinoma visame pasaulyje, tad ir Lietuvoje.

Karlas Gustavas Jungas (Carl Gustav Jung) teigė, kad sapnai ištisies kartais gali pranešti apie tam tikras būsimas situacijas, įspėti apie vienokius ar kitokius gresiančius įvykius, ir tai aiškino ne dvasių įsikišimu, o žmogaus psichika: „Daugelis mūsų gyvenimo krizių turi ilgą nesąmoningą prieistorę. Mes einam prie jų pamažu, net nenutuokdami apie besitelkiančius (susikaupusius) pavojus. Bet tai, ko nepavyksta pamatyti mūsų sąmonei, dažnai pastebi mūsų pasąmonė, kuri gali perduoti informaciją per sapnus.“⁷

Panašiai mästo ir Erichas Fromas (Erich Fromm), sakydamas, kad „miego būsenoje, kai esame vieni su savimi, kai pažvelgti į save mums netrukdo dieną supantis triukšmas ir nesąmonės, mus daug aiškiau aplanko mūsų patys tikriausi ir vertingiausi jausmai bei mintys“⁸. Kitaip tariant, užsąmonė numano apie vienokius ar kitokius gresiančius įvykius ir per sapną savaip mėgina įspėti sąmonę.

A. Beinorius, nagrinėdamas sapnų kilmės teorijas indų kultūroje, išskiria septynias jų, iš kurių viena irgi akcentuoja pranašiškus sapnus. Indų medicina ajurveda teigia, kad gydytojas tiesiog privalo išklausinėti ligonio, ką jis sapnavo, nes tai gali būti „artėjančios ligos ar mirties požymis. [...] Kita vertus, medicinos tekstuose

se mirtį pranašaujantiems sapnams paaiškinti pasitelkiamas fiziologinis pagrindimas“⁹.

Lietuvių liaudies dainos pranašiško sapno motyvų įvairove nepasižymi. Daugiausia jų pasitaiko baladėse, vestuvinėse ir kalendorinėse dainose. Vis dėlto pranašiškų sapnų vaizdiniui žanrinė dainos priklausomybė neturi didelės reikšmės, nes ta pati tema neretai pasitaiko skirtingo žanro dainose.

Miegas, sapnavimas suvokiamas kaip ypatinga būsena, per kurią žmogų gali pasiekti ateitį nuspėjanti žinia, informacija iš „anapus“. Tai būsena, kai žmogus sąmoningai nedalyvauja pasaulyje, yra atsidūrės už žemės ūkio gyvenimo ribų. Vienas iš tokų merginos sapne gaunamų žinių yra greitai įvyksiančios jos vestuvės:

*Subatoj prieš nedēlią
Onutė sapną sapnavo.
Ana niekam nekalbėjo,
Tiktais ana prakalbėjo
Savo mielai motulei.
– Ak, motule mano miela,
Išburk mano sapnelį.
Dai atskrido du karveliai
Ir atnešė popierelį,
Ir paklojau audeklėlį,
Ir razpyliau karolėlius.
– Ak, dukrele mano miela,
Du karveliai – svotai tavo,
Popiereliai – dovanėlės,
Audeklėlis – tau kelelis,
Karolėliai – ašarėlės (LLD V: 328).*

Santuoka yra vienas iš svarbiausių gyvenimo įvykių. Tai „dvasinio slenkscio peržengimas, nežinomybė, o kartu ir jaunystės brandą vainikuojantis ritualas“¹⁰. Mergina tampa moterimi, būsimają motina, namų šeimininke, o ši perėjimą lydi vidinė krizė, nerimas, kuris, matyt, neretai paveikia ir merginos sapnus. Sapne gali iškilti bet kuris svarbesnis asmens išgyvenimas, todėl tai yra reikšmingas bundančio naujo sąmoningumo, laukiančios vidinės transformacijos šaltinis ir kartu jos atspindys.¹¹

Pastebėtina, jog kaip senosiose kultūrose „sapnų interpretacijos – tai ypatingo (žynių, aiškiaregių ar višažinių) luomo privilegija ir kartu kasdienės išminties raiška“¹², taip ir lietuvių liaudies dainose sapnų paaiškinti dažniausiai prašoma vyresnio, daugiau patirties

turinčio žmogaus. Tai suprantama, nes žmogui brėstant „turtėja jo emocinė patirtis ir emocinis reagavimas, plečiasi pažinimas, pažintinės galimybės, orientacija pasaulyje ir savyje“¹³. Todėl vyresnis šeimos ar bendruomenės narys kartu su patirtimi įgyja ir sugebėjimą giliau įžvelgti sapno reikšmę, lanksčiau jį interpretuoti, priklausomai nuo konkrečios sapnuotojo situacijos.

Lietuvių liaudies dainose daugumą alegorinių, simboliškų sapnų išaiškina moteris – dažniausiai motina, kartais uošvė arba sesuo. Tik retsykiais tai daro vyras – tėvas ar uošvis.

Dainos, kuriose išaiškinti sapnų patikima motinai, dar kartą patvirtina tai, kad moteris lietuvių kultūroje buvo itin svarbi – be kitų savybių ir pareigų (žmonos, motinos, namų šeimininkės ir kt.), ji turėjo ir sapnų išaiškinimo dovaną, kurią greičiausiai bus paveldėjusi iš savo motinos. Sapnų aiškinimo per davimą iš kartos į kartą tradicinėje visuomenėje pabrėžia ir Rita Repšienė.¹⁴

Kai kuriose dainose į motiną kreipiamasi mažybine forma: *močiute mano tikra*; kartais kreipinys prasideda jaustuku: *ak, motule mano miela*. Kreipinių kartojimas tarsi parodo sapnuotojo susijaudinimą, nerimą, norą išsipasakoti apie keistą sapną:

– *Motule mano, senoji mano,*
Motule mano, išburk sapneli. (ČLLM: 5)

Neretai baladėse, prašant, kad sapną išaiškintų uošvė, į ją taip pat kreipiamasi maloniai, kaip į motiną:

Uošvyte mana,
Motula mana,
Ar ne įminsi
Sapnelio mano. (LTR 398/48)

Arba:

Oi migau migau
Saldų miegelį
Ir susapnavau
Baisų sapneli.

Uošvelė mano,
Senoji mano,
Ar ne įspėsi
Sapnelio mano?

Ženteli mano,
Vaikeli mano,
Seniai įspėtas
Sapnelis tavo.

Tėvelis mirė –
Dalelė skyrė,
Močiutė mirė –
Kraitelė skyrė. (LTR 3987/330)

Yra dainų, kuriose moteris pati išsiaiškina savo sapną. Gebėjimą savarankiškai interpretuoti ir aiškinti savo sapnus būtų galima suprasti kaip brandos, įgytos patirties ženklą.

Susapnav motulė
Dimną sapną,
Kad savo dukrelę
Negalinčią.

Kelkis, sūneli
Kuo jauniausias,
Balnok žirgelį
Kuo greičiausia.

Balnok žirgelį
Kuo greičiausia
Ir joki sesutę
Atlankyt. [...]

Išgirdau sesutę
Atlydinčią,
Naujoj trūnioje
Paguldyta. (ČLLM: 210)

Instinktyviai, „laukinei“ moters prigimčiai būdingą gebėjimą suprasti sapnus ir kitus pasąmoninius dalykus teigia ir Jungo analitinei psichologijai atstovaujanti Klarisa Pinkola Estes (Clarissa Pinkola Estés). Pasak jos, moters prigimčiai priklauso intuicijos, aiškiaregystės, įsiklausimo dovana, net tik ją pačią įgalinantį suprasti sapnus, bet skatinanti ir kitus išmokti sapnų kalbos. „Intuicija – tai žinojimas iš niekur. Tačiau tas „niekur“ dažniausiai yra pasąmonė, iš kurios iškyla daugelis simbolių. Intuicija – tarsi greičiausias kelias prieiti prie kolektyvinės pasąmonės, kolektyvinės patirties.“¹⁵

Teisingai suprastas, interpretuotas, išaiškintas sapnas tiesiogiai paveikia sapnuotojo dvasinę ir psichologinę būseną, kartais lemia ir jo veiksmus.

Sapne gauta žinia apie artimo žmogaus mirčių rodo stiprų sapnuotojo emocinį ryšį su juo. Pasitaiko, kad dainoje nenurodomas nei sapno turinys, nei jo aiškinimas, o tik susijaudinimas ir nuojauta. Tai sapnas, kurio asmuo sąmoningai dar nesupranta, nors pasąmonė jį jau perprato:

*Sapnavo tėvelis dimną sapną,
Tėvelis senasai dimną sapną,
Tėvelis senasai dimną sapną.*

– *Kelkitės, sūneliai, kuo nai greičiau,
Balnokit žirgelius kuo nai stipriau,
Balnokit žirgelius kuo nai stipriau.*

*Sutiko sesutę pusėj kelio,
Sesutę viešnelę pusėj kelio,
Sesutę viešnelę pusėj kelio.*

*Naujam grabely paguldyta,
Šviesiom žvakelėm apstatyta,
Šviesiom žvakelėm apstatyta. (ČLLM: 17)*

Dainose galima aptikti ir tokią sapnų, kurių turinys nurodomas, tačiau neaiškinamas. Herojus veikia pasikliaudamas nuojauta, kuri pasitvirtina – jis randa mirusią žmoną:

*Susapnavo ponas navatnų sapnų,
Susapnavo ponas navatnų sapnų.*

*Iš baltos rankos sakalai išskrido,
Iš baltos rankos sakalai išskrido.*

*Oi slūgos, slūgos, slūgelės jūs vierni,
Kinkykit žirgus, žirgelius bēruosis. (LTR 706/284)*

Sapne svarbu ne tai, kas sapnuojama, bet toji žinia apie esamus ar būsimus įvykius, kuri per sapnuojamą objektą perduodama. E. Fromas, kaip ir K. G. Jungas, teigė, kad visi sapnai yra prasmingi, nes perduoda tam tikrą žinią, o dėl to ir reikšmingi, svarbūs, nors dažnai prisdengę nereikšmingą kauke.¹⁶

Lietuvių liaudies dainas, kuriose minimas ir aiš-

kinamas sapnas, galima palyginti su sapnų aiškinimais, aptinkamais kitose tradicinės kultūros srityse, ir pažiūrėti, ar šie aiškinimai sutampa. Kitaip tariant, ar sapno aiškinimas dainoje tėra individualus, susietas su tam tikra asmenine patirtimi, atskira situacija, ar vis dėlto galima kalbėti apie būdingus, tradicinius aiškinimus.

Jungas, kaip, beje, ir dauguma sapnų tyrinėtojų, neigė galimybę sukurti sistemišką sapnų aiškinimo vadovėlį, kuriame kiekvienas galėtų susirasti bet kokį sapno simbolį. Anot jų, sapno simbolis negali būti atsietas nuo jį susapnavusio asmens. Aiškintojas, norėdamas suprasti kito sapną, visų pirmą turi paaukoti savo paties polinkius, atsisakyti išankstinių nuostatų, o tai reikalauja išminties.¹⁷ Kitaip tariant, sapnų aiškinimui yra reikalingas fenomenologinis metodas, įgalinantis kitą išvysti kaip kitokį ir šitokį jį suprasti. Pasak Jungo, „sapnams aiškinti negalima nustatyti bendrų taisyklių“¹⁸; „skirtingi asmenys gali sapnuoti beveik tokį patį sapną, [...] tačiau jeigu vienas sapnuotojas yra jaunas, o kitas senas, atitinkamai skiriasi ir juos varginančios problemos, todėl būtų absurdžiai aiškinti sapnus vienodai“¹⁹.

Tokią pat išvadą aptinkame A. Višinskaitės disertacijoje apie tradicinius sapnų aiškinimus: „Sapnininkuose tie patys sapnų vaizdai gali būti aiškinami dviejopai, priklausomai nuo to, kas sapnavo. Juose gana aiški tendencija, jog aiškinimus lemia sapnuojančiojo požymiai“²⁰. Pagal sapnininką yra išskiriamos penkios žmonių požymių opozicijos: lyties (vyras / moteris), amžiaus (jaunas / senas), šeiminės padėties (vedės / nevedės), fizinės būklės (sveikas / ligonis) ir turtinės padėties (turtinges / vargas). Pagaliau skirtinges sapnų interpretacijos tradicijoje priklauso ir nuo konteksto: „...tie patys sapnai gali turėti skirtinges reikšmes, tai priklausys nuo Ménulio fazės, paros laiko, kada susapnuotas sapnas, ar ypatingo – šventės meto“²¹.

Vis dėlto, kaip pažymi A. Višinskaitė, „tradicinėje kultūroje pagrindiniai sapnų vaizdiniai dažniausiai aiškinami pakankamai stabiliai“²², o tai leidžia nustatyti daugiau mažiau pastovias sąsajas tarp sapnų vaizdinių ir atitinkamai įprasminamų tradicinės kultūros vaizdinių. Šis įprasminimas ypač svarbus vestuvinėse dainose, tiesiogiai susijusiose su ritualine simbolika.

A. Višinskaitė išskiria keturis sapnų aiškinimo sandaros principus: tapatumo, žodžių panašumo, spalvinės priešpriešos ir analogijos.²³ Lietuvių liaudies dainose

esantiems sapnų aiškinimams artimiausias yra pastaras – analogijos sudarymo principas. Aiškinant sapnus pagal analogijos principą, sapne regėtas teigiamas dalykas turi teigiamą reikšmę, o neigiamas – neigiamą. Tai labai akivaizdu, kai minima spalva:

– *Oi motula, oi širdela,
Susapnavau divnų sapnų,
Divnų sapnų: juodą kuosą,
Juodą kuosą, vandenėlį
– Oi, sūneli, oi vaikeli,
Išaiškinsiu tą sapnelį.
Juoda kuosa – tai mergelė,
Vandenėlis – tai ligelė.* (ČGDM: 129)

Juodą spalvą sapne regėti dažniausiai reiškia mirčią (juoda gedulo spalva Lietuvoje vyrauja nuo XX a.). Dainoje mergelė miršta. Kitas tradicinis įvaizdis: sapne regėtas vanduo reiškia ligą. Sapnų aiškinimuose „pats populiausias ligą reiškiantis sapno vaizdas – tai vanduo ar buvimas vandenye. [...] Tokią pat susapnuoto vandens reikšmę aptinkame ir sapnininkuose“²⁴.

Baladėse per sapną sužinant apie mergelės mirčią irgi dažnai figūruoja juoda spalva – juoda kuosa, juodi karveliai, juodi šilkeliai:

*Aš parjojau iš Valinos
Atsiguliau ramu miegu*

*Susapnavau dzimnų sapnų
Susapnavau dzminų sapnų*

*Dzimnų sapnų nepadabnų
Ir atlékė juoda kuosa*

*Baltais perlais apsikaišius
Žélabéliu apsklojus.* (LTR 912/129)

Juoda spalva sapne, be kita ko, dainai suteikia dramatizmo – sustiprina nerimą, blogą nuojautą. Kaip jau minėta, tiek mums, tiek sapnuotojui juoda spalva kelia panašias kultūros nulemtas asociacijas (gedulas, mirčis), todėl nesunku patirti dainoje tvyrančią įtampą.

Tekste dar galima pastebėti tam tikrą opoziciją. Sapnuotojas, grįžęs iš kelionės, atsigula r a m a u s miego, tačiau miegodamas susapnuoja „dzimnų“ ir „nepadabnų“ sapną. Dainose su pranašiško sapno motyvu tokio

pobūdžio opozicijos (saldus, ramus miegas ir negeras, neramus sapnas) gan dažnos. Toks supriėsinimas ne tik sustiprina dainos dramatizmą, bet ir parodo tokių sapnų „nenormalumą“, jų išskirtinumą.

Kita analogija gali būti susijusi su sapne regimų objektu. „Smulkūs, dažnai apvalūs daiktai, regėti sapne, prognozuoja liūdesį arba, kaip teigama sapnų aiškinimuose, ašaras“²⁵. Pavyzdžiui, vienoje iš anksčiau pateiktų dainų sapne pažertus karolius (*ir razpyliau karolēlius*) motina interpretavo kaip būsimas ašaras. Štai kitas panašus variantas:

*Parjo brolis iš Kriokuvos,
Iš Kriokuvos slauno miesto.*

*Atsisėdo už stalelio,
Pasirémē ant rankelės.*

*Susapnavo dimnų sapną,
Dimnų sapną nepadabną.*

*Ir atlékė balta gulbę,
Baltus perlus barstydam.*

*Baltus perlus barstydam,
Žalius šilkus mastydam.*

*Balti perlai – ašarélés,
Žali šilkai – rūpestéliai.* (ČLLM: 173).

Ašaras sapnas gali reikšti ir pagal spalvinę analogiją:

*Močiute mano tikra
Atminkie sapnų mano,
Karvelių pilnās dvaras,
Audeklai razklostytā,
Sidabras pabarstyta.*

*– Dukrela mano cikra,
Karveliai – svotai tavo,
Audeklai – dovanélés,
Sidabras – ašarélés.* (LDV V: 329).

Sidabru, sidabrine spalva neretai pasižymi lietus, kurį sapnuoti tradicijoje irgi reikštū ašaras.²⁶

Nepaisant dažnai pasitaikančių panašumų, dainose sapnų aiškinimai gali būti ir saviti, netradiciniai:

*Atsiguliau ant lovelės,
Susapnavau dimną sapną,
Dimną sapną nepadabną.
Ir atlékė juoda kuosa,
Juoda kuosa ir kuoduota,
Ir atlékė juoda kuosa,
Žalius šilkus mastydama,
Baltus perlus barstydama.
Vai broleli, sakaleli,
Aš tau sapną
Išvyražysiu:
Juoda kuosa – graži pana,
Žali šilkai – jos kaselės,
Balti perlai – vainikėlis.* (LTR 873/148)

Šioje dainoje juoda spalva neturi neigiamos konotacijos, kaip ir paberti perlai. Liaudies baladės – tai tautosakos žanras, kuris, tyrinėtojų teigimu, „to meto aktualijas pateikia „moderniu“ pavidalu“, bet jose randama tiek mitologinių, senųjų amžių, viduramžių, tiek naujuujų laikų temų, motyvų ir stereotipų.²⁷

Ir dainose, ir tradiciniuose sapnų aiškinimuose kartojasi paukščių motyvas. Dažnai sapne pasirodo baltos gulbės, juodos kuosos, karveliai. Paukštis gali būti suvokiamas kaip tarpininkas tarp šio ir ano pasaulio ir dažnai pasirodo sapnuose, susijusiouose su mirtimi. Lina Žižlauskaitė teigia, kad „paprastas paukštis, augalas tam tikrame lauke, aplinkoje, praranda buitinę, kasdieninę prasmę ir virsta sakraliniu mirties simboliu“²⁸. Tai būdinga ne tik sapnams, bet ir tikéjimams – paukščiai, apskritai gyvūnai neretai buvo laikomi nelaimės arba mirties pranašais, tikėta, kad paukščiuui atsitrenkus į langą ar pabeldus snapu, kas nors mirs.²⁹ Su mirtimi ar nelaimė ir tikéjimuose, ir sapnuose siejama varna, pelėda, genys, vanagas, višta, gegutė.³⁰

*Užmigau migau
Saldų miegelį
Ir susapnavau
Baisų sapneli.*

*Éjau per girelę,
Gegutė kukavo,
Gegutė kukavo,
Man vargelius rokavo.*

*Gegutytė,
Ko kukojoji,
Gal vargelius
Man rokuoji?*

*Gal numanei,
Gegutėla,
Kad atliksiu
Našlaitėla.* (LTR 218/18)

Paukščio spalva nurodo, kokią žinią jis atneša: juoda – blogą žinią, balta – gerą. Baladėse juodas paukštis berneliui praneša apie mergelės mirtį, baltas – apie mergelę, kurią bernelis netrukus susiras. Lietuvių tradicinėje kultūroje įvairūs paukščiai siejami su meile, vedybomis. Paukščių sapnavimas galėjo reikšti greitai atvyksiančius piršlius (karveliai – svotai). Apie būsimas vedybas sapne simboliškai praneša ir gegutė:

*Žirgą pasilaidjis,
Patsai atsiguljis,
Girdziu girdžiu per miegelį
Gegutės balselj.
Ramta drylia lialia,
Olia lialia lialia,
Girdziu girdžiu per miegelį
Gegutės balselj.*

*Ne gegutės balsas,
Cik mergelės verksmas:
– Atiduok, bernužéli,
Rūtų vainikėli...* (LLD V: 196)

Daugelyje Europos šalių gegutė laikoma pranašauja. Dažniausiai blogų dalykų: mirties, nelaimių, ligų, karo; bet gali išpranašauti ir vestuves.³¹ Gegutės pasirodymas dainose siejamas su nujaučiamomis merginos gyvenimo permainomis – vestuvėmis, atskyrimu nuo šeimos, namų, o gegutės balsas neretai prilyginamas mergelės verkavimui. Anksčiau pateiktoje dainos išstraukoje bernelis per sapną girdi gegutės balseliu raudančią mergelę, kuri gaili savo rūtų vainikėlio, žada ji pakeisti aukso žiedeliu.

Baladėje pranašiskas sapnas gali pranešti ir apie beišiartinančią sapnuojančiojo mirtį. Apie ją praneša sapne nuo piršto nuslydės žiedas:

*Atsiguliau miega un laželas,
Susapnavau sapnų nepadabnų:
Nuo ciesias runkas nulak žiedelis,
Pariete žiedelis netali,
Musi mano smercis netali.* (LTR 1216/52)

Šio tipo baladėse dažniausiai neprāšoma sapno išaiškinimo. Sapnuotojas pats turi šiokios tokios sapnų aiškinimo patirties ir įvardija galimą jo prasmę. Nuo piršto nuslydės žiedas pranašauja mirtį, kartais numanomas ir jos laikas: jei netoli žiedas rieda – greitai mirsi. Pasak K. G. Jungo, „patirtis byloja, kad mirties artėjimas, ypač kai apie jį nežinoma, meta *adumbratio* – pasitikimo nuojautos šešėlį – aukos gyvenimui ir sapnams“³². Mirties nuojautos akivaizdoje subjektas gali susimąstyti apie save ir savo artimuosius, šeimos narių likimą:

*Kas mano vaikelius užugdys?
Kas mano dvarelių valdžiavos?
Kas mano žirgeliais važinės?* (LTR 4076/52)

A. Višinskaitė pažymi, kad žiedas yra svarbus vestuvinių atributas, todėl nenuostabu, kad su juo susiję ir tam tikri prietarai, būrimai, o susapnuotas jis įgyja ne vieną reikšmę.³³ Vestuvinėse dainose žiedo riedėjimas nurodo, kur mergina nutekės:

*Kur žiedelis nuriedės,
Ten mergelė ištakės.
Kur žiedelis apsistos,
Ten mergelė marti stos.* (LLD IV: 261)

Kai kurie sapnų vaizdiniai dainose aiškinami skirtingai, tačiau galima spėti, kad kiekvienu atveju jie yra susiję su tradicinėmis apeigomis ir papročiais. Pavyzdžiui, vestuvinėje dainoje susapnuotas audeklas reiškia dovaną. Tai primena vestuvines dovanas, kuriomis keitėsi sužadėtiniai, arba audinius, kuriais jaunoji turėjo apdovanoti tėvus, anytą, šešurą ir kitus vestuvinių dalyvius:

*Močiute mano tikra,
Atminkie sapnų mano:
Karvelių pilnas dvaras,
Audeklai razklostytą,
Sidabras pabarstyta.*

– *Dukrela mano cikra,
Karveliai – svotai tavo,
Audeklai – dovanėlės,
Sidabras – ašarėlės.* (LLD V: 329)

Kitame sapne audeklas išaiškinamas kaip kelio simbolis: *Audeklėlis – tau kelelis* (LLD V: 328). Ištiestas audeklo rietimas iš tiesų tarsi nutiesia „kelią“. Apibendrinant galima teigti, kad pranašiškuose sapnuose daug dėmesio skiriama ne tik sapnui kaip pasakojimui, bet ir vyresniems šeimos nariams, dažniausiai motinai, kurie turi gebėjimą sapnų išaiškinti. Sapno vaizdiniai ir jų interpretavimas sustiprina dainos teksto emocinį krūvį, suteikia dramatizmo. Nors vienose dainose minimas tik susapnuotas pranašiškas sapnas, kitose atskleidžiamas jo turinys, trečiose sapnas išaiškinamas, o ketvirtose paminima ir tai, kad sapno pranašystė išsipildė, – virose dainose neabejojama sapne simboline kalba perteikiamos žinios tikrumu. Pranašiški sapnai dainose dažnai praneša apie žmogaus laukiančią permainą – vedybas, mirtį. Sapnų vaizdiniai dainose ir jų išaiškinimai dažniausiai sutampa su tradicijoje vyraujančiais, per sapnų pasakojimus bei sapnininkus plintančiais sapnų aiškinimais. Tai rodo šių interpretacijų universalumą.

Mažieji, arba buitiniai, sapnai

Iki šiol kalbėjome apie tas sapnų rūšis, kurias sapnų aiškintojai, tyrinėtojai ir psichoanalitikai laiko vertomis interpretuoti. Tokie sapnai ir jų aiškinimai (taip pat tų aiškinimų „pasitvirtinimas“) lietuvių liaudies dainose tampa dainos siužeto ašimi, pranešimu apie dramatišką lemtį, užuomina apie per sapną žinią siunčiančias anapusines jėgas.

Tačiau ne visi sapnai pranašiški. Dažnai jie neperteikia svarbios žinios, net nereikalauja išaiškinimo, tiešiog yra susiję su sapnuojančiojo kasdienybės įvykiais ir emocijomis. Tokių sapnų turinys dažnai buitiškas. Vis dėlto jų nuvertinti nereikėtų, mat, kaip teigia psichoanalitikas Raimundas Milašiūnas, nereikšmingų ar neįdomių sapnų nebūna, nes visi sapnai yra apie mus pačius, apie mūsų troškimus, nusivylimus, savijautą ar išgyvenimus.³⁴

Romėnai tokius sapnus vadino *enupnia*, jų manymu, šie sapnai atspindi esamą asmens būseną: „jsimylėjus trokštama mylimo objekto, sapnuojama, kad jis čia pat,

šalia; neturint maisto, jaučiamas poreikis valgyti, sapnuojama, kad valgoma [...]. Ši sapnų forma turi paprasstą diagnostinę vertę: juos sukuria realybė; jie apibūdina miegančio subjekto būseną, aiškina, ko kūnui per daug arba ko trūksta ir kas sieloje sukelia baimę ar troškimą³⁵.

Psichoanalitikas A. Adleris tokius sapnus taip pat siejo su tiesiogine žmogus patirtimi – kaip jis dieną jautėsi, ką veikė, ką galvojo: jei būdraujant koks nors objektas nuolatos traukia dėmesį, ir apie jį nuolat galvojame, tai jis neabejotinai pateks ir į sapnus. G. Gudaitės žodžiai: „A. Adleris manė, jog „dienos likučiai“ patys savaime yra svarbūs, nes atspindi individuo dienos rūpesčius. Sapno funkcija yra daugiau dienos metu iškylančių problemų sprendimas“³⁶.

Sie mažieji sapnai lietuvių liaudies dainose dažniausiai nėra svarbūs, paprastai paminimas tik pats sapnavimo faktas, vis dėlto jie padeda atskleisti asmeninius lyrinio herojaus išgyvenimus, emocines būsenas, viltis. Lietuvių liaudies dainose tokie sapnai dažniausiai atskleidžia merginos ar vaikino ilgesį, meilę išrinktajam ar išrinktajai. Neretai tokis sapnas pateikiamas kaip realaus gyvenimo priešprieša. „Sapnai – ir pranašai, ir praeities, patirtų išgyvenimų talpykla. Jie atspindi tai, kas tam tikru momentu vyksta mūsų pasąmonėje.“³⁷

Kartais dainoje tėra intencija susapnuoti mylimajį:

*Eisiu į klėtelį,
Gulsiu į lovelį.
Mažam susapnuosiu
Mylimą bernelį.* (LLD X, 367)

Kitose dainose mergina arba vaikinas ne tik viliasi sutikti savo mylimajį sapne, bet ir jį susapnuoja, sapne su juo kalbasi:

*Vai tu, levandrele,
Žalias žolynéli,
Ar nematei to bernelio,
Kurio aš noréjau,
Ar nematei to bernelio,
Kurio aš noréjau.*

*Kurio aš noréjau,
Širdelej turéjau,
Šią naktelę per sapnelį
Su juoju kalbējau,
Šią naktelę per naktelę
Su juoju kalbējau?* (LT I, 313)

Pasak E. Fromo, toks buitinis sapnas atspindi praeities įvykius ir patyrimus, bet mena ir ateitį – nurodo sapno autoriaus norus ir siekius, atskleidžia būdraujant nuslopintus iracionalius troškimus. Reikia turėti omeny ir tai, kad sapnuodami mes paprastai nesuvokiamė sapnuojantys. Sapne patiriame tarsi tikrus išgyvenimus, atsiduriame tarsi tikrose situacijose: bendraujame su žmonėmis, keliaujame, skaičiuojame, sprendžiame problemas ir pan. (Ar ne šis sapnų tikrumo įspūdis ne vieną filosofą paskatino ir tikrajį pasaulį, tikrajį gyvenimą prilyginti sapnui...) Dėl to kai kuriose senosiose kultūrose (pavyzdžiui, Australijos aborigenų) tarp sapnavimo ir gyvenimo nebuvo aiškios ribos, jie laikyti lygiaverčiais. Taip pat buvo įsivaizduojama, kad miegant žmogaus siela atskiria nuo kūno (lietuvių tautosakoje ji gali išskristi per burną paukšteliu) ir keliauja po kitus pasaulius, bendrauja su žmonėmis ar veikia ką nors kita.³⁸ Tad kodėl gi mergina negalėtų alternatyviame pasaulyje susitikti su mylimu, geidžiamu berneliu ir su juo pabendrauti?

Kartais užuomina apie sapnų dainose išreiškiamas ne tik ilgesys, bet ir baimė prarasti mylimajį:

*Užmigau miegelio,
Sapnavau sapnelį:
Mano mergužélė
Atsiskirti žada.*

*Jei skirsis, mergele,
Skirkis ir žemele –
Aš be tavęs jaunos
Negaliu gyventi.* (LT I: 80)

Šio sapno negalima laikyti pranašišku, nors tokia galimybė neatmestina. Kartais nuojaudos, kurios dieną balsiai neištariamos ir gal net nepripažįstamos, „prasi-veržia, susikloščius tam tikromis aplinkybėmis, kartais ir sapnuojant“³⁹. Šiuo atveju sapne atskleidžia baimę ir nerimas dėl galimo mylimo žmogaus praradimo, kuris prilyginamas mirčiai.

Panašus ir kitos dainos fragmentas.

*Uošvela mano,
Širdela mano,
Aš šią naktelį
Ir per sapnulį*

*Matiau mergelj
Liūdnai stovinčių,
Žalių rūtelj
Rankoj vystančių.* (LLD V: 356)

Nors minimas buitinis sapnas, tačiau aiški jo simbolika: bernelis sapnuoja mergelę, kurią ruošiasi vesti. Sapne regima vystanti rūta tarsi patvirtina būsimas vedybas. Žaliuojanti rūta simbolizuoja „jaunų dienų laisvę ir grožį“, o jos vytimas mena būsimą šeimą, naujają santuokinį gyvenimą.⁴⁰

Gana daug susitikimų su mylimuoju sapne apdainuojama vėlyvuose dainuojamosios tautosakos kūriuose – romansuose. Juose dažnas sapno ir tikrovės suprišinimas – sapne vis dar regimas mylimas berne lis, tačiau tikrovėje meilės nebéra:

*Dainuok dainas šiauriniam vėjui,
Raudoną dobilą bučiuok,
Kas tylią naktį sužavėjo
Ir kas vaidenasi sapnuos.* (ZK: 10)

Kitame romanse:

*Vakar sapne tave mačiau,
Norėjau būt ir aš arčiau,
Bet tu šaltai žvilgsnį metei.
Mano brangusis, kam taip darei?
[...]
Mano širdis jau sužeista,
Kito mylėt nesugeba.
Nors ant kapų rožės žydės,
Mano širdis tave mylės.* (ZK: 26)

Arba:

*Sapnelj sapnavau,
Sapne tave mačiau,
Rytelj pabudau, –
Tavęs neberadau.
[...]
Nežiūrėk į akis,
Neskaudink man širdies:
Apvylei tu mane,
Apvylei žodeliu.* (LT I: 122)

Pasak R. Milašiūno, nederėtų sapnų skirstyti į moteriškus ir vyriškus, tačiau „vyrai dažniau sapnuoja sapnus, kuriuose esama daugiau veiklos, energijos, o

moterų sapnuose dažniau užšifruoti jausmai, emocinės patirtys, išgyvenimai“⁴¹. Tai patvirtina ir lietuvių liaudies dainos, kuriose pagrindinės buitinės sapnų sapnuotojos yra moterys.

Kartais sapne ilgimasi ne asmeninių, bet visai tautai svarbių vertybų, pavyzdžiui, laisvės, tokiuose sapnuose itin ryški opozicija tarp geidžiamo ir realaus gyvenimo:

*Liuosybe šventojoj,
Kur tu pasidėjai,
Kur tave išblaškė
Tie šiauriniai vėjai?
[...]
Tavęs mes ištroškė,
Ir naktį sapnuojam,
Nuo vargų, nelaisvės
Dejuote dejuojam.* (LT I: 458)

Sapno motyvas padeda išryškinti mergelės dalią pas močiutę ir pas anytą. Pirmuoju atveju ji miega saldū miegą, sapnuoja žolynelius:

*Aš jauna būdama
Pas sava mačiūtj
Linksmai uliavojau
Kaip giriaj gegute.
Kaip lakštingalėla puikioji
Jaunystes stoni dainavau.
Nemačiau saulutės,
Kada užtekėja,
Nei gailios raselės,
Kada nubirėj(a),
Saldū miegelj miegojau,
Apie žalynėlį sapnavau.* (LLD X: 12)

Anytos namuose mergelės dalia skiriasi nuo sapnuose regėtos:

*Kad pas anytą buvau,
Didži vargelj vargau,
Aš néjau per kiemelj
Be gailių ašarélių.
Kad per kiemelj éjau,
Juodą purvelj bridau,
Vis mane išmislio,
Vis mane apkalbėjo:
– Tai tau, sesele, tai tau,
Tai tau, jaunoji, tai tau,*

*Tai tavo mylimasis,
Širdelej laikomasis.
Diena vėjelio gėrei,
Diena vėjelio gėrei,
Naktj sapne sapnavai,
Per miegelius kalbėjai.* (LLD XIII: 424)

Nenuostabu, kad sapnas minimas ir lopšinėse, kuriose vaikas raginamas užmigtis, jam linkima saldžiai, ramiai miegoti ir susapnuoti gražų sapną:

*A-a-a-a liūli,
Užmik, mano sūneli,

Saldaus gražaus miegelio
Ir susapnuok sapnelj
Per ramuojį miegelj.* (LLD I: 88)

Arba:

*Mik, vaikeli, trupucj,
Susapnuokie Kukucj.* (LLD I: 48)

Lopšinėse neretai išsakomas ir motinos svajonės – linkima kūdikiui užaugti sveikam, gražiam, darbščiam, tad ir palinkėjimas ramiai miegoti, susapnuoti saldū sapną ar ką nors gražaus („kukutę“) ne tik išreiškia norą, kad vaikas užmigtų, nurimtų, bet turi ir tam tikrą maginę apsauginę reikšmę.

Tautosakoje žinoma sapno ir mirties paralelė. Ji atskleidžia ir raudose:

*Kelies, mano sūneli, kelies, mano vaikeli,
Iš dimnojo sapnelio, iš saldžiojo miegelio.* (LT I: 538)

Arba:

*O galgi nupūs
Šiaurusai vėjelis
Jo ramų miegelj,
O galgi pabus
Iš to ramaus miegelio,
Iš dimnojo sapnelio!* (LT I: 528)

Mirties ir sapno analogija pasitaiko ir kitų žanru dainose:

*Aušt balta aušrelė,
Tek šviesi saulelė,
O mano mergytė
Miega saldū miegą.*

*Kas man gal prikelti,
Ją jauną pabudinti,
Tam aš dovanočiau
Savo bérą žirgą.* (LT I: 149)

Toliau dainoje paaiškėja, kad mergelės niekas negali prikelti iš saldaus sapno, nes ji jau mirusi.

Pažymėtina, kad miego ir mirties analogija iš esmės yra visuotinė. Dar daugiau: A. Beinorius rašo, kad sanskrito daiktavardžio *svapna* „sapnas“ šaknies veiksmažodis *svap-* turi reikšmes „miegoti“, „sapnuoti“ ir „mirti“.⁴² Atharvedoje sapnų ir mirties bei mirusiuju pasaulio valdovas yra tas pats Jama. Senovės graikų mirties ir sapno dievai yra broliai, pagimdyti vienos motinos Nakties.

Kitaip nei pranašiškieji, buitiniai sapnai lietuvių liaudies dainose nėra pagrindinis dainos motyvas, aplink kurį suktuosi visas dainos emocinis turinys. Paminint sapną šiose dainose atskleidžiama sapnuojančiojo emocinė būsena – meilės, ilgesio, baimės ar kt. išgyvenimai. Sapnas dainose gali būti suvokiamas ir kaip alternatyva kasdienei tikrovei, nes Jame išsiplido visi troškimai.

Išvados

Sapnus, minimus lietuvių liaudies dainose, galima suskirstyti į dvi grupes: didžiuosius, arba pranašiškus, sapnus, pasižyminti universaliais simboliais ir pranašaujančius sapnuojančiojo likimą, ir mažuosius, arba buitinius, sapnus, kurie teatspindi sapnuojančiojo kasdienybę, jo asmeninę patirtį.

Pranašiški sapnai dainose svarbūs, jie turi simbolinę prasmę, lemia tolesnį siužeto vystymą, dainos kulminaciją. Sapnų geba išaiškinti vyresnieji šeimos nariai, dažniausiai motina. Tuo tarpu buitiniai sapnai dainų turiniui lemiamos reikšmės neturi.

Pranašiški sapnai dainose dažniausiai aiškinami taip pat, kaip ir tradiciniai sapnai. Tai liudija buvus bendrą sapnų aiškinimo tradiciją, atispindinčią ir tautosakoje, dainose. Dainose pranašiški sapnai dažniausiai praneša apie gresiančias nelaimes ar lemingus žmogaus būklės pasikeitimus.

ŠALTINIAI:

- BB – Balys, B. *Šimtas liaudies baladžių*. Kaunas, 1941.
- ČGDM – Četkauskaitė, G. *Dzūkų melodijos*. Vilnius, 1981.
- ČLLM – Čiurlionytė, J. *Lietuvių liaudies melodijos*. Vilnius, 1999.
- ZK – Kelmickaitė, Z. *Aš iš meilės gavau džiovą: Romansai*. Vilnius, 2000.
- LLD – *Lietuvių liaudies dainynas*.
- LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto rankraštynas.
- LT I – *Lietuvių tautosaka*, I. Vilnius, 1962.

NUORODOS

1. Gudaitė, G. *Asmenybės transformacijos sapnuose, pasakose, mituose*. Vilnius, 2001, p. 80.
2. Stewart, Ch. Dream. Iš: *Encyklopedia of social and cultural anthropology*. New York, 2002.
3. Repšienė, R. Sapno metafizika. Iš: *Metai*, Nr. 6, 2006; Šlekonytė, J. Kodėl Gediminas sapnavo geležinį vilką. Iš: *Tautosakos darbai*, XIV (XXI), 2001; Ivanauskaitė, V. Žemaičių sapnai: tekštų folkloriškumas ir kontekstų reikšmė. Iš: *Tautosakos darbai*, XXXIV, 2007; Ivanauskaitė, V. Dėdelė graži sapnų eso sapnavosi... Iš: *Tautosakos darbai*, XXXIV, 2007; Ivanauskaitė-Šeibutienė, V. Lemtingi pasimatymai sapnuose: oneinės patirtys advento–Kalėdų ciklo tikėjimuose. Iš: *Tautosakos darbai*, XL, 2010; Beinorius, A. Sapnų kilmės teorijos indų kultūroje. Iš: *Liaudies kultūra*, 1999, Nr. 3.
4. Gudaitė, G. *Asmenybės transformacija sapnuose, pasakose, mituose*. Vilnius, 2001.
5. Višinskaitė, A. *Lietuvių liaudies sapnų aiškinimai ir pasakojimai apie sapnus: sandara, funkcionalumo specifika, reikšmės*. Kaunas, 2007.
6. Gudaitė, G. *Asmenybės transformacija sapnuose, pasakose, mituose*, p. 153.
7. Jungas, K. G. *Žvelgiant į pasąmonę*. Vilnius, 1994, p. 41.
8. Fromm, E. *Pamiršta kalba. Įvadas į sapnų, pasakų ir mitų supratimą*. Vilnius, 2007, p. 39.
9. Beinorius, A. Sapnų kilmės teorijos indų kultūroje. Iš: *Liaudies kultūra*, 1999, Nr. 3.
10. Račiūnaitė, R. *Moteris tradicinėje lietuvių kultūroje: Gyvenimo ciklo papročiai (XIX a. pabaiga–XX a. vidurys)*. Kaunas, 2002, p. 100.
11. Gudaitė, G. *Asmenybės transformacija sapnuose, mituose, pasakose*, p. 18.
12. Repšienė, R. Sapno metafizika. Iš: *Metai*, 2006, Nr. 6, p. 99.
13. Gudaitė, G. *Asmenybės transformacija sapnuose, mituose, pasakose*, p. 20.
14. Repšienė, R. Ten pat.
15. Gudaitė, G. *Asmenybės transformacija sapnuose, mituose, pasakose*, p. 71.
16. Fromm, E. *Pamiršta kalba. Įvadas į sapnų, pasakų ir mitų supratimą*, p. 29.
17. Jungas, K. G. *Žvelgiant į pasąmonę*. Vilnius, 1994, p. 97.
18. Ten pat, p. 59.
19. Ten pat, p. 66.
20. Višinskaitė, A. *Lietuvių liaudies sapnų aiškinimai ir pasakojimai apie sapnus*, p. 21.
21. Repšienė, R. Sapno metafizika, p. 100.
22. Višinskaitė, A. Sapnų aiškinimai: teksto formų lyginimas. Iš: *Tautosakos darbai*, XXII, 2005, p. 119.
23. Ten pat, p. 119.
24. Ivanauskaitė, V. Žemaičių sapnai: tekštų folkloriškumas ir kontekstų reikšmė. Iš: *Tautosakos darbai*, XXXIV, 2007, p. 57.
25. Višinskaitė, A. *Lietuvių liaudies sapnų aiškinimai ir pasakojimai apie sapnus*, p. 76.
26. Ten pat, p. 77.
27. Liugaitė, M. Kelios pastabos apie baladžių žanrą. Aštuonios vengrų liaudies baladės. Iš: *Tautosakos darbai*, 2000. XII (XIX), p. 253.
28. Žižlauskaitė, L. Mirties ir laidotuvų kultūra senoje lietuvių pasaulėžiūroje. Prieiga per internetą: <<http://ausis.gf.vu.lt/mg/nr/2002/03/03mir.html>>, žiūrėta 2010.01.21.
29. Racenaitė, R. Mirtį pranašaujantys ženklai lietuvių tradicinėje kultūroje. Iš: *Tautosakos darbai*, XV, 2001, p. 225.
30. Višinskaitė, A. *Lietuvių liaudies sapnų aiškinimai ir pasakojimai apie sapnus*, p. 72.
31. Kudirkienė, L. Tautosakinis gegutės įvaizdis. Iš: *Tautosakos darbai*, XXI (XXVIII), 2004, p. 56.
32. Jungas, K. G. *Žvelgiant į pasąmonę*, p. 68.
33. Višinskaitė, A. *Lietuvių liaudies sapnų aiškinimai ir pasakojimai apie sapnus*, p. 96.
34. Milašiūnas, R., Liutkevičienė, I. *Sielos paslaptys: Sapnai, prietarai, lemtingoji pasąmonė*. Vilnius, 2010, p. 10.
35. Foucault, M. *Seksualumo istorija*. Vilnius, 1999, p. 333.
36. Gudaitė, G. *Asmenybės transformacija sapnuose, mituose, pasakose*, p. 120–121.
37. Milašiūnas, R., Liutkevičienė, I. *Sielos paslaptys*, p. 14.
38. Lewis, R. J., Oliver, E. D. *The dream encyclopedia*. Detroit, 2009, p. xiv.
39. Milašiūnas, R., Liutkevičienė, I. *Sielos paslaptys*, p. 17.
40. Sauka, L. Nuo paslėptos nuotakos ieškojimo iki išvažiavimo į jungtuvės. Iš: *Lietuvių liaudies dainynas* VIII, 1994, p. 9.
41. Milašiūnas, R., Liutkevičienė, I. *Sielos paslaptys*, p. 18.
42. Beinorius, A. Sapnų kilmės teorijos indų kultūroje, p. 34.

Portrayal of dreams in Lithuanian Folk Songs

Justė MICHAILINAITĖ

Despite the fact that the traditional culture of the Lithuanian nation, as well as importance of the phenomenon of dreams, has been plenty studied during the last few decades; however there has been no exhaustive study and research on dream motifs in Lithuanian folklore. For this reason, in this study it was decided to begin an analysis of various fragments of Lithuanian folk songs, where we can find dream motifs mentioned. They are researched according to the general context of folk culture. The objective of this research is to ascertain how visible are dream motifs in Lithuanian folk songs and what underlying information they encode.

This research studies importance of dream in Lithuanian folk songs, most common variations of dream, relation with other traditional elements. There are two groups of dreams defined – great dreams, where we can find many prophetic elements and symbolically encoded information, and small dreams, where dreamer's personal lifetime and a-day-before experience, subliminal mind appear.

Vilniaus etninės kultūros centras
Pamėnkalnio g. 34, Vilnius
e. paštas: j.michailinaite@gmail.com

Gauta 2013-05-04, įteikta spaudai 2014-06-25

Pelyšių kaime, Kupiškio r., restauruojama Jėzaus Nazariečio skulptūra. 1966 m. *Viliaus Naujiko nuotrauka*.

Kryždirbystė XX a.: sovietmečio patirtys

Skaidrė URBONIENĖ

Straipsnyje aptariama kryždirbystės tradicijos būklė sovietmečiu: pagrindinės naujų kryžių statymo intencijos, senųjų kryždirbystės paminklų priežiūra ir apsauga. Remiamasi 2013 m. ir anksčiau autorės atliktais lauko tyrimais, etnografinių duomenų analizei pasitelkiamas aprašomasis ir istorinis lyginamasis metodas.

*Kryžiai ir kiti sakralūs memorialiniai paminklai pokario bei tremčių laikotarpiu ir vėliau sovietmečiu tradiciškai buvo statomi žmonių žūties vietose, siekiant jamžinti artimųjų atminimą, šventoriuose – įvairiems bažnyčios istorijos įvykiams, asmenybėms paminėti. Nenutrūko ir ižadinių paminklų statymo tradicija.**

Prasminiai žodžiai: sovietmetis, kryždirbystė, paminklų atstatymas, paminklų statymo intencijos.

Įvadas

Dar XX a. pirmojoje pusėje registruodamas kryžius ir koplytėles Žemaitijoje, profesorius Ignas Končius apgailestavo dėl prastos jų būklės ir nykimo¹. Tuo metu kryždirbystės paminklai nyko dėl natūralių priežascių – medžio neilgaamžiškumo, atmosferos poveikio. Nuo XX a. vidurio, pirmųjų pokario metų, šie paminklai imti naikinti sąmoningai. Sovietų valdžiai dažniausiai užkliūdavo miestelių aikštėse, pakelėse ir ypač nuo seno šventomis laikytose vietose stovintys sakraliniai paminklai.

Vis dėlto, nepaisant draudimų, sąmoningo naikinimo, represijų, kryžiai ir kiti memorialiniai paminklai šen bei ten išdygdavo ir sovietmečiu. Ypač atkakliai žmonės kryžius atstatydavo šventose vietose po masinio naikinimo vajų, pavyzdžiui, Kryžių kalną mėginta sunaikinti 1961, 1973, 1974, 1976 m., bet kiekvieną kartą jis buvo atstatomas.² Kryždirbystės tradicijos gyvavimą sovietmečiu vaizdžiai iliustruoja žvalgomųjų

ekspedicijų užrašai, fotomedžiaga ir kiti duomenys, kuriuos surinko kraštotorininkai, muziejinkai, etnografai, paveldosaugininkai ir kurie saugomi įvairiose mokslo ir kultūros paveldo institucijose, muziejuose. Antai kryžių statymo mastus Žemaitijoje atspindi 1964 m. muziejinko Vito Valatkos žvalgomosios ekspedicijos užrašai.³ Tais metais jis lankėsi Telšių, Plungės, Šilalės rajonuose ir registravo pakelėse, sodybose, miestelių ir kaimų aikštėse, apleistuose senkapiuose ar maro kapeliuose pamatytais kryžiais, koplytėlėmis, koplytstulpiais (tieki medinius, tiek geležinius ir akmeninius; vis dėlto daugiausia suregistruota medinių paminklų). V. Valatka iš viso užregistruavo 564 kryždirbystės paminklus – tiek senus, išlikusius iš XX a. pradžios, tiek ir sovietmečiu statytus. Net 122 objektai buvo pastatyti sovietmečiu – tai 81 kryžius, 9 koplytstulpiai, 16 koplytelių ant žemės ir 16 koplytelių medžiuose. Vyravo kryžiai – ir tai suprantama, nes tokiu sunkiu ir pavojingu laikotarpiu juos padirbdinti ir pastatyti buvo galima greičiausiai. Koplytelių medžiuose galėjo būti kur kas daugiau, tačiau važiuojant keliu ne visada įmanoma jas pastebėti. Pasak žmonių, pirmaisiais pokario metais ir vėliau pasidaryti ir įkelti į medį atokesnėse vietose paprastutes ir nedidukes koplytėles žuvusiems partizanams ar jų artimiesiems atminti galėdavo kiekvienas. Ši V. Valatko užrašyta medžiaga byloja ne tik apie nenutrukusią tradiciją, bet ir tai, kad žmonės neapsiribojo kryžių statymu – nevengta statyti kraštui būdingų paminklų (Žemaitijoje – koplytstulpiai ir koplytelių ant žemės).

Iki šiol minimo laikotarpio tyrinėtojai daugiausia dėmesio skyrė kryžių naikinimui.⁴ XX a. kryždirbystei skirtuose tyrimuose sovietmetis dažnai nutylimas arba tik vienu kitu sakiniu pasakoma, kad tradicija gyvavo slapta, t. y. pripažištama, kad ji nebuvo nutrukusi. Istorinę kryždirbystės raidą apžvelgusi Jolanta Zabulytė ši laikotarpį yra apibūdinusi kaip tradicijos suirimą.⁵

* Straipsnis parengtas vykdant projektą „Lietuvos kryždirbystė sovietmečiu: ideologiniai, sociokultūriniai, meniniai aspektai“, finansuojamą Lietuvos mokslo tarybos pagal Nacionalinę lituanistikos plėtros 2009–2015 m. programą (sutarties Nr. LIT-7-14).

Tokiam teiginiu prieštarautų publikacijos, skirtos vieno ar kito sovietmečiu sukurto paminklo, jo pastatymo motyvų aptarimui arba pristatančios konkrečių kryždirbių tuo metu sukurtus sakralinius paminklus⁶, taip pat ir J. Zabulytės straipsnis, kuriame šiek tiek plačiau aptariamos XX a. antrojoje pusėje statytų Troškūnų apylinkių metalinių kapinių kryžių ir medinių paminklų meninės ypatybės.⁷ Baigiantis sovietmečiu, Atgimimo laiku (1988–1990 m.), pastatyti sakralinio turinio paminklai aptarti keliose šiam laikotarpiui skirtose publikacijose.⁸ Taip pat minėtinis Margaritos Janušonienės tyrimai, skirti meno vertybų apsaugos istorijai, juose autorė aptarė ir mažosios architektūros liaudies paminklų apsaugą sovietmečiu.⁹

Ši kartą pamėginsiu kitaip pažvelgti į ši kryždirbystės raidai sudėtingą laikotarpį ir atskleisti, kokias būdais ir priemonėmis ši tradicija buvo puoselejama. Daugiausia dėmesio kreipsiu į kryždirbystės materialiosios išraiškos palaikymo būdus ir žmonių motyvaciją.

Straipsnyje remiuosi 2013 m. atliktais lauko tyrimais Tverų (Rietavo sav.) ir Leliūnų (Utenos r.) seniūnijose pagal susidarytą etnografinį klausimyną „Lietuvos kryždirbystė sovietmečiu“. Medžiaga rinkta pusiau struktūruoto ir nestruktūruoto interviu metodu (apklausti 26 pateikėjai), buvo atlikta ir fotofiksacija. Taip pat naudotasi ankstesnių metų lauko tyrimų medžiaga, sukauptais pasakojimais apie sovietmečiu pastatytus,

restauruotus ar atstatytus paminklus, jų meistrus. Naudotasi Žemaičių „Alkos“ muziejaus rankraštine ir fotografijų medžiaga, Lietuvos istorijos instituto bibliotekos rankraštyno Etnografijos fondo fototeka, taip pat publikuota kraštotyrine medžiaga, liaudies memorialinių paminklų albumais.

Tyrimas apima laiko tarpsnį nuo pokario iki Sajūdžio susikūrimo (1988 m.). Per keletą vėlesnių Atgimimo metų iki Lietuvos neprisklausomybės atkūrimo kryždirbystė suklestėjo, todėl šis laikotarpis reikalauja atskiro ir detalesnio tyrimo.

Memorialinių paminklų statymo priežastys

Tradicijos gyvavimą sovietmečiu atskleidė ekspedicijoje užrašyti medžio meistro žodžiai: „Kryžius ir koplytėles pradėjau dirbt, kai žmonės ėmė prašyti, kai parvažiavau iš lagerių dar tarybiniais laikais, 1956 m. Visą laiką žmonės statėsi [kryžius].“¹⁰ Tad kur ir kokiomis progomis sovietmečiu žmonės statė sakralinius lauko paminklus?

Surinkti duomenys liudija, kad sovietmečiu nebuvo pamirštas paprotys kryžiumi ar kitu paminklu pažymeti žmonių žūties vietas. Jau pirmaisiais pokario dešimtmečiais kryžių buvo pastatyta partizanų žūties vietose ar į Sibirą ištremtiems artimiesiems atminti.

1. Kryžius. 1970 m. Tverų sen., Rietavo sav. 2013 m. Skaidrės Urbanienės nuotrauka.

Teresės Jurkuvienės straipsnyje paminėtas etnografo Juozo Kudirkos prasitarimas, kad per ekspedicijas Šakių rajone (XX a. aštuntajame dešimtmetyje) jis miškuose rasdavęs ant medžių kabančių mažų koplytelių. Klausinėjami gyventojai nenoriai prasitardavę, kad jos skirtos partizanams atminti.¹¹ Kiti pakelėse statyti paminklai ženklinio avarijų vietas, nelaimingus įvykius kelyje ar laukuose. Antai Tverų apylinkėse, miške, vietoje, kur 1964 m. žaibas nutrenkė tėvą, vaikai jam atminti 1970 m. pastatė geležinį kryžių (1 pav.). Juškaičių kaime (Šilutės r.) moteris 1950 m. netoli savo sodybos pastatė kryžių sovietų armijoje žuvusiam broliui atminti.¹² Medinis kryžius prie kelio Varniai–Viešvėnai su įrašu „1950.VIII.27 prisiminimui žuvusiuju. Prašom kalbėti amžiną atils“¹³ galbūt taip pat mena tragišką įvykį ar partizanų likimą...

Lietuviai katalikai sakralinius paminklus visuomet statydavo ištiki didelių nelaimių (karo, epidemijų), prašydami Dievo užtarimo ir pagalbos sunkmečiu ne tik sau, bet ir savo kaimui, miestui, visam kraštui. Tai pastebima ir sovietmečiu, ypač pokario metais. Ne vienas šiuo sudėtingu laikotarpiu pastatytas kryžius turėjo dedikacijas, atskleidžiančias jo statymo motyvus. Antai Užupių kaime (Plungės r.) stovėjo kryžius su metalinėje lentelėje išgraviruotu užrašu: „Neapleisk Aukščiausias mūsų ir brangią tėvynę Lietuvą. 4 d. 9 m. 1947 m. Antanas. Vilnius“.¹⁴ Varėnos rajono Mančiagirės kaime 1948 m. pastatyto kryžiaus dedikacijoje prašoma: „O Jėzau, Sūnau Dievo gyvojo, pasigailék mūsų“, Jiezno apylinkės Padriežiškių kaimo kryžiaus (1946 m.) dedikacija: „Jėzau gailestingas, gelbék mus šiame baisiame sukūryje“ (2 pav.). Tokių pavyzdžių būtų galima pateikti ir daugiau. Vienose dedikacijose išreiškiamas abstraktus prašymas („Viešpatie, pasigailék mūsų. 1957“¹⁶, „Kristau, gelbék mus, 1950“¹⁷, „Šis ženklas paguoda visų 1952. IV. 10“¹⁸), kitos susijusios su konkretiais įvykiais („Ačiū Tau Jėzau, kad išgelbējai nuo nelaimingos mirties. 1945“¹⁹).

Sovietmečiu nenunyko tradicija pastatyti naują paminklą ar atstatyti (suremontuoti) senąjį, davus įžadą, dažniausiai dėl sveikatos. Tai sena intencija, išlikusi ir iki mūsų dienų. Žmonės savuosius įžadus vykdydavo, pastatydami kryžius stebukliais garsėjusiose vietose (ypač prie šaltinių), į tose vietose augančius medžius įkeldami koplytėles, ten nešdami aukas, votus. Viešniškiai pasakojo, kad į Daubiškių šventąją puši ir sovietmečiu įkeldavo koplytelių, kryželių.²⁰ Įžadus dave žmonės kryžių statydavo ne tik stebuklingoje vietoje, bet, pavyzdžiui, senose apleistose kapinaitėse ar net kur pakelėje. Kunigiškių kaimo (Šilalės r.) gyventoja pasa-

2. Kryžius. 1946 m. Padriežiškių k., Prienų r. LII F 73, neg. Nr. 7291. 1958 m. Angelės Výšniauskaitės nuotrauka.

kojo, kad apie 1973 m. jos vyrai kažkas atsitiko su akiimi. Jei išgysiąs, jis pasižadėjo kapeliuose pastatyti kryžių. Tai ir padarė pasveikęs, tais pačiais metais.²¹ Kita moteris, gyvenanti Tverų seniūnijos Zorūbų kaime, pasakojo, kad apie 1953 m. besigydydama davė įžadą, kad, jei pasveiks, atstatys senąją šv. Jono koplytėlę, stovinčią kryžkelėje, netoli kaimo. Pasveikusi moteriškė įvykdė duotą įžadą.²² Ši koplytėlė, tik jau be šv. Jono Nepomuko skulptūros (kurią, deja, piktavaliai pavogė ne sovietmečiu, o apie 2005 m.) stovi ir šiuo metu.

XX a. šeštajame–aštuntajame dešimtmetyje kryžiai statyti ir vykdant pokariu duotus įžadus – jei sugrįš iš Sibiro, pastatys kryžių. Kartais buvę tremtiniai susibur-

davo ir pastatydavo vieną bendrą kryžių. 1970 m. tokis kryžius buvo pastatytas Pajūryje, Šilalės r.²³

Visą sovietmetį, iki pat devintojo dešimtmečio pabaigos, tradiciškai prie sodybų buvo statomi kryžiai artimiesiems atminti. Vis dėlto turbūt daugiausia sovietmečiu pastatytas kryžių bažnyčių šventoriuose ir kapinėse, nes į šias erdves valdžia kišosi mažiau, nors statyti paminklus šventoriuose ir kliudė: vienur už šventoriuje pastatytą koplytstulpį ar kryžių skirdavo baudą, kartais net liepdavo juos nugriauti, kitur trukdė meistrui įsigyti medienos klebono užsakymui atliliki ir pan.²⁴ Nepaisant šių kliūčių, sovietmečiu šventoriuose tradiciškai buvo statomi kryžiai įvairiems bažnyčios istorijos įvykiams, asmenybėms paminėti. Pavyzdžiui, 1984 m. minint šv. Kazimiero 500-ujų mirties metinių jubiliejų, Lietuvos bažnyčių šventoriuose pastatytas

ne vienas paminklas šventajam atminti (3 pav.). Dar daugiau kryžių, koplytstulpių, stogastulpių bažnyčių šventoriuose buvo pastatyta 1987 m., minint Lietuvos krikšto 600-ąsias metines.

Kaip ir ankstesniais laikais, sovietmečiu stengtasi sunykusio paminklo vietoje pastatyti naują. Dažniausiai tai daryta privačioje erdvėje – sodybose. Pavyzdžiui, Tauragės r. Žygaičių seniūnijos Aukštupių kaime stovi du sovietmečiu statyti koplytstulpiai. Vieną koplytstulpių sodybos šeimininkai senojo vietoje pastatė 1971 m. Apie buvusį senajį koplytstulpį jie sužinojo iš kaimynų, todėl, prieš darydami naujają, pas ankstesnių sodybos šeimininkų gimines susirado senojo paminklo nuotrauką, pagal kurią ir buvo padarytas naujasis koplytstulpis.²⁵ Kitoje šio kaimo sodyboje naują koplytstulpių vietoj senojo šeimininkai pastatė 1973 m., iš senojo

3. Kazimieras Nemanis (1923–2002 m.). Stogastulpis. 1984 m. Valkininkų Švč. M. Marijos Apsilankymo bažnyčios šventorius. 2011 m. S. Urbonienės nuotrauka.

4. Koplytstulpis. 1973 m. Aukštupių k., Tauragės r. 2012 m. S. Urbonienės nuotrauka.

5. Kryžius. 1984 m. Pryšmantų k., Tauragės r. 2012 m. S. Urbonienės nuotrauka.

paminklo į jį įkélé Pietos skulptūrelę (4 pav.). Pryšmantų kaimo (Tauragės r.) sodyboje stovi kryžius, statytas 1984 m. Anksčiau ten buvęs senas kryžius, tačiau 1958 m. iš Sibiro grįžusi šeima jį rado jau nuvirtuši. Ėmësi remontuoti, sutvirtino geležimi, tačiau ilgainiui jis vėl nuvirtro, todėl 1984 m. meistrui užsakė padaryti naują kryžių ir tais pačiais metais jį pastatė kieme, prie vartelių (5 pav.). Lopaičių kaime (Rietavo sav.) kryžius žymi buvusios sodybos vietą. Šeimininkas pasakojo, kad toje sodyboje visą laiką stovėjęs kryžius, tad kai jis nuo senumo nuvirtro, 1983 m. pastatė naują. Jis teigė: „Sovietmečiu nieks nekliudė. Padarė kažkokas meistriukas pas tėvą sodyboje. Statėm dieną, nesislapstėm, net nejtarėm, kad reikia bijoti“.²⁶ Iš esmės naujo paminklo pastatymas vietoj senojo prilygsta naujo paminklo sukūrimui. Kita vertus, valdžios pareigūnai senųjų paminklų kaiip paveldo atkūrimą labiau toleravo nei jų statymą naujose vietose. Vienos apylinkės Vykdomojo komiteto atstovas, pamatęs sodyboje naują kryžių, prisakė šeimininkams, kad jei kas klausinės, sakyti, kad tai restauruo-

tas senasis kryžius.²⁷ Todėl žmonės dažnai taip ir elgësi – pastatę naują kryžių teigdavo, kad neva toje vietoje kažkada jau yra stovėjęs kryžius ar koplytėlė.

Senųjų paminklų išsaugojimo būdai ir priemonės

Svarbus kryždirbystės tradicijos palaikymo būdas sovietmečiu – senųjų paminklų perkėlimas prie naujų namų ar į kitą saugesnę vietą, dažniausiai į kapines. Moteris Visbarų kaime (Tauragės r.) pasakojo, kad jų šeima, 1979 m. iš senos sodybos keldamas į naujają, persivežė ir seną koplytstulpį, kurį pastatė prie namų ir surengė šventinimą, į kurį susirinko nemažai kaimynų.²⁸ Neretai žmonės, persiveždami senuosius paminklus, jų stiebuose pažymédavo perstatymo datą. (6, 6a pav.). Dažnai tek davė gelbėti pakelėje stovinčius senuosius paminklus, jei jie trukdydavo naujo kelio tiesimo darbams. Pryšmantuose vietinis gyventojas pasakojo, kad

6. Koplytstulpis. Visbarų k., Tauragės r. S. 2012 m.

S. Urbonienės nuotrauka.

6a. Koplytstulpio detalė: stiebe iрēžta pervežimo į naują vietą data – 1960 m. Visbarų k., Tauragės r. 2012 m.

S. Urbonienės nuotrauka.

1972 m., tiesiant plentą, pakelėje stovėjė koplytstulpiai trukdė darbams. Gyventojo iniciatyva koplytstulpiai buvo perkelti į dabartinę vietą – iš vienos tiesiamo plento pusės į kitą, arčiau gyvenamos sodybos, kad žmonės galėtų juos prižiūrėti ir saugoti. Jų stiebai tuo metu jau buvo supuvę, todėl iš betono išliejo naujus stulpus ir ant jų užkélė senas koplytėles su skulptūrėlėmis. Perstatymo datą (1972 m.) pažymėjo stiebuose. Koplytstulpiai tebestovi ir dabar, tiesa, koplytėlės jau naujai perdarytos, sudėtos ir naujos skulptūros, nes apie 1990 m. koplytėles buvo sudaužyti, o senosios skulptūrėlės pavogtos (7 pav.). Jeigu žmonėms nepavykdavo išgelbėti viso paminklo, stengdavosi išgelbėti bent jų dalis – skulptūras, mažas pridėties kryžių koplytėles, geležines detales (papuošimus, viršunių kryžius). Šiuos dirbinius parsinešdavo į namus arba įkeldavo į sodybos ar kapinių paminklą.

Sovietmečiu žmonės nepabūgdavo atstatyti ir ką tik nugriautų paminklų. Antai Leliūnuose vyras sakė, kad sovietmečiu su draugais yra atstatę ne vieną nuverstą kryžių. Jis pasakojo: „Griovė čia sovietmečiu. Prie Ažugirių kryžių nupjovė, tai mes susitarėm kompanija ir vėl pastatėm atgal. Buvo numestas, o mes paėmėm, iškasėm duobę. Nesislėpėm – dieną pastatėm. Dalis žmonių pro šalį važiuodami plojo, kiti gal nelabai patenkinti buvo. Mes gal keturiese statėm. Nieks nepriskabino, jokio tardymo nebuvo. Dabar to kryžiaus jau nėra. Tada dar buvo pjovimas tų kryžių, o paskui aprimo. Apie 1951–1953 metus ypač pjovė, dar įtemptas laikas buvo. Dėl tikėjimo darėm ir dėl to, kad pjovė – iš užsispyrimo. Jūs pjaunat, o mes atstatysim, čia dar iš senovės likęs kryžius, ir pyktis susidarė – gi žmonių čia pastatytą. Ir mums svarbi dar religija buvo“.²⁹ Kitas žmogus prisiminė, kad važiuodami kartą pamatė pakelėje nuverstą kryžių: „Mes émėm ir atstatėm – važiuodami pro šalį...“³⁰ Paminėtinas faktas, kad Antalgėje stovėjusi garsaus Utenos krašto kryždirbio ir dievdirbio Antano Deveikio 1910 m. darytą kryžių, pasak vietinių, bandyta nupjauti, tačiau žmonės spėjo jį sutvirtinti metalu ir todėl jo nenugriovė. Antalgėcių teigimu, kryžių griovimo vajus ten buvo paūmėjęs apie 1962 m., paskui aprimo.³¹ Antalgės kryžiaus kopija, 1989 m. daryta kito žymaus uteniškio meistro Prano Kaziūno (1947–2013), tebepuošia miestelį.³²

Kitas kryždirbystės tradicijos palaikymo būdas sovietmečiu – senųjų paminklų atnaujinimas ir restauravimas. Žmonės tradiciškai savo iniciatyva ir lėšomis paminklus atnaujindavo, remontuodavo nuolatos. Dėl negatyvaus požiūrio į religinius objektus sovietmečiu lengviau buvo prižiūrėti sodybų, kapinių ir šventorių

7. Koplytstulpiai. 1972 m. Pryšmantų k., Tauragės r. 2012 m. S. Urbanienės nuotrauka.

paminklus, t. y. turinčius šeimininkus. Nuo XX a. septintojo dešimtmečio padėtis ēmė šiek tiek keistis, nes prie senųjų paminklų išsaugojimo kartais prisiadėdavo ir valstybės institucijos. 1967 m. buvo priimtas Kultūros paminklų apsaugos įstatymas ir įsteigta Mokslinė-metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba, kuri tapo pagrindine Lietuvos paminklų apskaitos koordinatore. Dar prieš tai (nuo 1958 m.) buvo pradėtas sudarinėti atskirų rūsių – istorijos, archeologijos, architektūros, dailės – paminklų sąrašas. Tačiau iš pradžių tai daryta priešokiais, gana chaotiškai. Anot paveldosaugos tyrinėtojos M. Janušonienės, sistemingiau meno vertybės pradėtos inventorinti tik apie 1960 m., kai pradėta kasmet rengti jungines žvalgomąsias LTSR Kultūros ministerijos, Mokslų akademijos Istorijos instituto, Dailės muziejaus Liaudies meno skyriaus, Dailės instituto ekspedicijas, kuriose rinkta informacija apie liaudies meną ir menininkus, buvo atliekama pirminė šios meno srities inventorizacija ir fotofiksacija.³³ Dailės paminklų sąrašas su prierasu „Tarnybiniam naudojimui“ buvo publikuotas 1973 m.³⁴ Iš jų buvo įtraukta

nemažai kryžių, koplytstulpių, stogastulpių, koplytelių, dažniausiai jie įgydavo „vietinės reikšmės dailės paminklo“ (rečiau – „respublikinės reikšmės“) statusą ir formaliai buvo saugomi valstybės. Tuo metu į dailės paminklų sąrašą buvo įtraukt 948 liaudies memorialiniai paminklai.³⁵ Pagaliau, pasak menotyrininkės Gražinos Marijos Martinaitienės, atsirado „kad ir silpnas, nepatikimas, anaipol ne visuomet paisomas, tačiau įstatyminis paminklų saugojimo ir baudimo už sunaikinimą pagrindas“.³⁶ Tačiau 1973 m. pabaigoje – iškart po sąrašo sudarymo ir paskelbimo – Mokslinė-metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba konstataavo, kad ne mažiau kaip 70 nuošimčių į sąrašą įtrauktų lauko paminklų būklė yra bloga, iš jų tuo metu jau 20 nuošimčių buvo visai sunykę; nurodyti būtini apsaugos būdai – konservavimas, restauravimas, kopijavimas ir perkėlimas į muziejus.³⁷ Tačiau kalbos kalbomis, nutarimai nutarimais, o laikmetis padarė savo. Tyrinėtojai pripažįsta, kad XX a. aštuntajame dešimtmetyje medinių memorialinių paminklų konservavimo ir restauravimo praktika buvo menka, mažai kas keitėsi ir devin-

tajame dešimtmetyje, geriau išsilaikė tik tie paminklai, kurie turėjo šeimininkus.³⁸ Kaip minėta, tai daugiausia buvo sodybų, kapinių, šventorių paminklai, nes šeimininkai patys juos paremontuodavo, įstiklindavo, perdažydavo. Vis dėlto šis įstatymas sustiprino senosios tradicijos objektų, įtrauktų į paminklų sąrašą, išlikimo galimybes. Be to, sąrašas buvo nuolat papildomas, į jį buvo įtrauktų net keli sovietmečiu sukurti sakraliniai paminklai. „Sąrašinai“ objektais buvo inventorizuoti, aprašyti, nufotografuoti. Kai jie sunykdamo ar kai įvykdavo vandališki išpuoliai, pagal dokumentaciją juos buvo galima atkurti, padaryti kopiją. Nors įstatymas į sąrašą neįtrauktu paminklų nesaugojo, kai kurie valdžios pareigūnai nekliudė remontuoti ir į sąrašą neįtrauktu objektą. Ekspedicijoje kalbintas buvęs Tverų apylinkės pirmininkas (šias pareigas ėjo nuo 1981 m. iki Nepriklausomybės atkūrimo) prisiminė: „Aš, kaip apylinkės pirmininkas, įstatymiškai turėjau rūpintis, kad paveldas būtų saugomas. Pagal įstatymą taip. Bet finansavimo nebuvo. Remontuoti reikia, bet finansų neduodavo. Jie [koplytėlės, koplystulpiai³⁹] buvo saugomi kaip dailės paminklai, kaip liaudies paminklai. Bet jie nei finansavimo, nei nieko daugiau neturėjo, tik įstatymo popierių, kad yra saugomi. Jei kryžius ar koplystulpis nukrito, tai ir gerai – nėra problemos. Gyvenimas buvo toks. Nors ant popieriaus buvo kitaip parašyta“.⁴⁰ Tad miestelio gyventojai patys pasirūpindavo medžiagomis, kad galėtų sutvarkyti vieną ar kitą paminklą, o jis, kaip pareigūnas, netrukdė ir kartais parūpindavo transportą medžiagoms nuvežti. Paklaustas, ar remontuodavo tik į paminklų sąrašą įtrauktas koplytėles, jis atsakė, kad į tai nekreipės dėmesio, žmonės remontavo visus sakralius paminklus. Jei kas iš vyresnibės užklausdavo, tai atsakydavo, kad remontoja ar atstatato dailės paminklą. Senųjų paminklų restauravimas ir sunykusių atstatymas dažnai priklausė nuo vietinių žmonių iniciatyvos. Pakakdavo vieno ar dviejų veiklių žmonių, kad apylinkės paminklų padėtis pagerėtų. Tverų apylinkėje aktyvios moteriškės dėka maždaug nuo 1984 m. imta intensyviai remontuoti ir atstatyti nugriuvusius senuosius paminklus.⁴¹ Žemaičių Naumiesčio apylinkėse apie 1986–1987 m. kryžius atstatydavo medžio meistras Juozas Kačinas ir Petras Užpelkis.⁴² Tai buvo daroma daugiau ar mažiau atvirai, nesilepiant, neretai prisdengiant paminklų apsaugos įstatymu. Tokia tendencija, pastebėta XX a. devintajame dešimtmetyje, matyt, buvo susijusi su atšilimo laikotarpiu, kuri lėmė Sovietų Sąjungoje prasidėjusi *perestroika*.

Išvados

Kryždirbystė sovietmečiu buvo palaikoma tradicienais būdais – buvo statomi nauji paminklai, restauruojami, atnaujinami senieji, nauji paminklai statomi vietoj sunykusių senųjų.

Vis dėlto naujų paminklų statyta kur kas mažiau. Daugiau dėmesio skirta senųjų paminklų apsaugai: stengtasi juos perkelti į saugesnes vietas (arčiau sodybų, į kapines, į šventorius), atnaujinti nykstančius objektus arba juos atstatyti. Kita vertus, naujojo paminklo pastatymas vietoj sunykusio senojo iš esmės buvo naujo paminklo sukūrimas.

Kryžiai ir kiti sakralūs memorialiniai paminklai sovietmečiu tradiciškai buvo statomi žmonių žūties vietose, taip pat siekiant įamžinti artimujų atminimą, šventoriuose – įvairiems bažnyčios istorijos įvykiams, asmenybėms paminėti. Tradicija statyti kryžius ištikus visuotinėms nelaimėms pastebima pokariu ir tremčią laikotarpiu. Sovietmečiu buvo tesiama ir įžadinių paminklų statymo tradicija.

Esama nemažai duomenų ir apie kitas šios tradicijos palaikymo formas, susijusias su kaimo papročiais, apeigomis, bet tai jau kito straipsnio tema.

NUORODOS:

1. Končius, I. Žemaičių padangės kryžių ir koplytelių statistika. Iš: *Soter*, 1934, nr. 2, p. 143–144; Končius, I. Žemaičių padangės kryžių ir koplytelių statistika. Iš: *Gimtasai kraštas*, 1943, nr. 31, p. 137.
2. Masinai Kryžių kalno naikinimai vyko 1961, 1973, 1974, 1976 m. Plačiau žr.: <http://www.kryziukalnas.lt/apie/sovietmeciu/naikinimai/>.
3. Žemaičių *Alkos* muziejaus mokslinis archyvas (toliau – ŽAM MA), b. 652.
4. Martinaitienė, G. M. Kryžių naikinimo metas. Iš: *Kultūros paminklai*, 2009, nr. 14, p. 107–120; Martinaitienė, G. M. *Lietuvos kryždirbystė ir kryždirbystė XX a. pervartose*. Vilnius: Savastis, 2010, p. 67–83; Milius, V. Kaip Lietuvoje drausti ir naikinti kryžiai. Iš: *Liaudies kultūra*, 1995, nr. 5, p. 13–15; Milius, V. Kryžių naikinimas Lietuvoje. Iš: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*. Vilnius, 1996, t. 16, p. 277–283.
5. Zabulytė, J. Istorinė Lietuvos kryždirbystės tradicijos raida (XIX–XX a.). Iš: *Kultūrologija*, 2002, t. 9, p. 389.
6. Jurkuvienė, T. Suvalkijos kryždirbystės bruožai XX amžiuje. Iš: *Užnemunė: visuomenė ir dvasinio gyvenimo procesai*, sud. S. Smilingytė-Žeimienė. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2005, p. 258–272; Jurkuvienė, T. Suvalkijos kryžiai. Iš: *Menotyra*, 2004, t. 36, nr. 3, p. 56–64; Martinaitienė, G. M. *Lietuvos kryždirbystė ir kryždirbystė XX a. pervartose*. Vilnius: Savastis, 2010, p. 84–94; Milius, V. Kodėl statyti ir statomi kryžiai ir koplytėlės. Iš: *Liaudies kultūra*, 1992, nr. 5, p. 22–23, 26–27.
7. Zabulytė, J. Troškūnų seniūnijos kryždirbystės tradicija. Iš: *Tautodailės metaštis*, 2011, nr. 21, p. 50–56.
8. Jurkuvienė, T. Kelios pastabos apie kryžius – tautinio atgimimo paminklus. Iš: *Menotyra*, 1998, nr. 2, p. 51–56; Lazdauskas, V. Atgimimo ir atkurtos nepriklausomybės laikotarpio paminklai Raseinių rajone. Iš: *Kultūros paminklai*, 2000, nr. 6, p. 160–200.

9. Janušonienė, M. Lietuvių liaudies medinių memorialinių paminklų apsauga: pastangos ir rezultatai. Iš: *Menotyra*, 2007, t. 14, nr. 3, p. 63–74; Janušonienė, M. Meno vertybų apsauga: teisinė bazė ir jos veiksnumas Užnemunėje. Iš: *Užnemunė: visuomenė ir dvasinio gyvenimo procesai*, sud. S. Smilingytė-Žeimienė. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2005, p. 344–354; Janušonienė, M., Valstybinės meno vertybų apsaugos formų raida Lietuvoje XX a. Iš: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 43; Formų difuzijos XX a. dailėje, sud. A. Andriulytė, A. Čepauskaitė, V. Liutkus. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2006, p. 265–284.
10. 1920 m. g. pateikėjas, gyv. Šilalės r. Naujojo Obelyno k. Užraše S. Urbanienė 2003 m. Autorės asmeninis archyvas. (Siekiant apsaugoti informacijos pateikėjų privatumą jų pavardės nenurodomos, išskyrus tuos atvejus, kai yra duotas asmeninis pateikėjo sutikimas viešinti jo pavardę. Kitais atvejais nurodoma pateikėjo lytis, gimimo metai, gyvenamoji vieta, informacijos užrašymo data ir medžiagos rinkėjo pavardė).
11. Jurkuvienė, T. Suvalkijos kryžiai. Iš: *Menotyra*, 2004, t. 36, nr. 3, p. 63.
12. 1931 m. g. pateikėja, gyv. Juškaičių k., Gardamo sen., Šilutės r. Užr. S. Urbanienė 2003 m. Autorės asmeninis archyvas.
13. ŽAM MA, b. 652, l. 40.
14. ŽAM MA, b. 652, l. 10.
15. V. Miliaus nuotrauka, 1963 m., LII BR, f. 73, nuotraukų kartoteka, neg. nr. 22531.
16. ŽAM MA, b. 652, l. 35.
17. ŽAM MA, b. 652, l. 66.
18. ŽAM MA, b. 652, l. 73.
19. ŽAM MA, b. 652, l. 51.
20. 1935 m. Palnosų k. Akmenės r. g. pateikėja, gyv. Viešniuose, Mažeikių r. Užr. S. Urbanienė 2006 m. Autorės asmeninis archyvas.
21. 1927 m. g. pateikėja, gyv. Kunigiškių k., Pajūrio sen., Šilalės r. Užr. S. Urbanienė 2003 m. Autorės asmeninis archyvas.
22. 1922 m. g. pateikėja, gyv. Zorūbų k., Tverų sen., Rietavo sav. Užr. S. Urbanienė 2013 m. Autorės asmeninis archyvas.
23. Urbanienė, S. Šilalės valsčiaus kryždirbystės tradicijos. Iš: *Šilalės kraštas*, sud. E. Vidmantas ir kt., t. 7: Šilalės valsčius. Vilnius: Margi raštai, 2006, p. 569.
24. Tokiu faktu pateikė ekspedicijoje kalbinti meistrai. Taip pat jų yra publikuota *Lietuvos katalikų bažnyčios kronikoje* (pavyzdžiu, 1974–1975, t. 2, nr. 10, p. 147, 149–150; nr. 14, p. 28).
25. 1944 m. g. pateikėjas, gyv. Aukštuolių k., Žygaičių sen., Tauragės r. Užr. S. Urbanienė 2012 m. Autorės asmeninis archyvas.
26. Pateikėjas, g. Tveruose, Rietavo sav. Užr. S. Urbanienė 2013 m. Autorės asmeninis archyvas.
27. 1951 m. g. pateikėjas, gyv. Pryšmantų k., Žygaičių sen., Tauragės r. Užr. S. Urbanienė 2012 m. Autorės asmeninis archyvas.
28. 1943 m. g. pateikėja, gyv. Visbarų k., Žygaičių sen., Tauragės r. Užr. S. Urbanienė 2012 m. Autorės asmeninis archyvas.
29. 1922 m. g. pateikėjas, gyv. Kaliekiškio k., Leliūnų sen., Utenos r. Užr. S. Urbanienė 2013 m. Autorės asmeninis archyvas.
30. 1940 m. g. pateikėjas, gyv. Antalgėje, Leliūnų sen., Utenos r. Užr. S. Urbanienė 2013 m. Autorės asmeninis archyvas.
31. 1940 m. g. pateikėjas, gyv. Antalgėje, Leliūnų sen., Utenos r. Užr. S. Urbanienė 2013 m. Autorės asmeninis archyvas.
32. Senasis kryžius 1986 m. buvo perduotinas Rumšiškių liaudies buities muziejui – *Kultūros paminklų enciklopedija. Rytių Lietuva*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1998, t. 2, p. 140.
33. Janušonienė, M. Lietuvių liaudies medinių memorialinių paminklų apsauga: pastangos ir rezultatai. Iš: *Menotyra*, 2007, t. 14, nr. 3, p. 67.
34. *Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas*. Vilnius: Lietuvos TSR Kultūros ministerija, Mokslinė-metodinė kultūros paminklų apsaugos taryba, 1973.
35. Janušonienė, M. Lietuvių liaudies medinių memorialinių paminklų apsauga: pastangos ir rezultatai. Iš: *Menotyra*, 2007, t. 14, nr. 3, p. 67.
36. Martinaitienė, G. M. Kryžių naikinimo metas. Iš: *Kultūros paminklai*, 2009, nr. 14, p. 117.
37. Janušonienė, M. Lietuvių liaudies medinių memorialinių paminklų apsauga: pastangos ir rezultatai. Iš: *Menotyra*, 2007, t. 14, nr. 3, p. 68.
38. Ten pat, p. 70.
39. Tverų apylinkėje buvo 6 memorialiniai paminklai (3 koplytėlės ant žemės, 2 stogastulpiai, 1 koplytstulpis), įtraukti į dailės paminklų sąrašą: *Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašas*, p. 514, 715–716.
40. 1948 m. g. pateikėjas, gyv. Tveruose, Rietavo sav. Užr. S. Urbanienė 2013 m. Autorės asmeninis archyvas.
41. Informavio Kazys Praeras, gyv. Tveruose, Rietavo sen. Užr. S. Urbanienė 2013 m. Autorės asmeninis archyvas.
42. Informavio Juozas Kačinas, g. 1917 m., gyv. Žemaičių Naumiestyje, Šilutės r., Užr. S. Urbanienė 2003 m.

Cross-making in the 20th c.:

Soviet experiences

Skaidrė URBONIENĖ

This article, through field research done in 2013 and utilising partly structured and non-structured interviews, photographs, reveals the continuation of the tradition of cross-making in Soviet-era Lithuania. Material gathered earlier by museums and scientific institutions is also used. It is claimed that during the Soviet period it was a living tradition to mark with a cross locations where people had perished. In the first post-war decades, crosses were placed in locations where partisans had died or in remembrance of those exiled to Siberia. Lithuanian Catholics, in the occurrence of great misfortune (war, an epidemic), always built sacral monuments, asking for God's intercession and help not only for themselves, but also for their village, town, the whole region; this tradition lived on in the post-war period. New sacral monuments were built when a vow was made, particularly in regards to health. Old, ruined monuments were rebuilt or new ones built in their stead. In churchyards, crosses were built to commemorate important events, people in church history.

During the Soviet period, when someone moved, the monuments moved as well and were rebuilt next to the new home or in a safer place, such as the cemetery. On their own initiative and with their own funds people would rebuild, renew monuments. From the 1960s the state began to also express concern regarding the preservation of old monuments – in 1967 the Law on the Protection of Cultural Monuments came into effect. Although this Law wasn't always observed, nevertheless something of a legal base appeared for the protection of these monuments and to punish for their destruction.

*Lietuvos istorijos institutas
Kražių g. 5, LT-01108, Vilnius
e.paštas: skaidre@gmail.com*

Gauta 2013-12-03, įteikta spaudai 2014-06-25

Gydytojo botaniko Žano Emanuelio Žilibero pastebėjimai apie XVIII a. pabaigos lietuvių valstietijos gyvenimą

Arnaud PARENT

Daktaras Žanas Emanuelis Žilberas (Jean-Emmanuel Gilibert), atvykęs iš Prancūzijos, daug prisiėjo prie Lietuvos medicinos ir botanikos mokslo plėtros XVIII amžiuje. Šis mokslininkas buvo atsakingas už Gardino karališkają medicinos mokyklą ir Botanikos sodą, o vėliau rūpinosi Vilniaus universiteto Botanikos sodu ir Botanikos katedra. Nuolat gydydamas ligonius ir vykdymas šalies floros tyrimus, prancūzų mokslininkas turėjo daug progų susipažinti su Lietuvos valstiečiais. Grįžęs į Prancūziją, jis Lione 1784 m. pasakė kalbą, kurioje pasidalijo savo patirtimi Lietuvoje ir papasakojo apie šalies valstiečių gyvenimą. Šioje publikacijoje pirmą kartą skelbiamas jos vertimas į lietuvių kalbą. Taip pat trumpai pristatoma daktaro Ž. E. Žilibero veikla Lietuvoje ir reikšmingesni jo pastebėjimai, susiję su Lietuvos valstietijos istorija.

Ivadas

Išlikusių rašytinių liudijimų apie Lenkijos–Lietuvos valstiečių padėti XVIII amžiuje nėra daug. Dauguma keliautojų iš Vakarų šalių, kurie tuo metu lankėsi Respublikoje, atkreipė dėmesį į skurdžią valstiečių buitį, tačiau dažniausiai apsiribodavo tos buities aprašymais ir nesigilino į reiškinio priežastis. Pavyzdžiui, kariņinko Fransua Tesbi de Belkuro (François Thesby de Belcourt) teigimu, Respublikos valstiečiai gyveno kaip vergai, panašiai kaip ir Rusijos valstiečiai.¹ O jėzuitas Huberas Votrenas (Hubert Vautrin) rašė, kad „būtų labai sunku rasti baudžiauninką, kuris moka skaityti, ne-

bent kunigas arba bajoras jį pamokė. Bajorams daug naudingiau laikyti savo baudžiauninkus nežinojime, todėl jie tarnauja tarsi nešuliniai gyvuliai (...)"².

Nepaisant šių pastebėjimų, išsamesnių liudijimų yra mažai. Todėl daktaro Žano Emanuelio Žilibero užrašams tenka ypatingas vaidmuo. Aktyviai veikdamas Lietuvoje kaip botanikos ir medicinos mokytojas, botanikos sodų kūrėjas, Ž. E. Žilberas turėjo daug progų bendrauti su valstiečiais. Grįžęs į Prancūzijos karalystę, jis pasakė kalbą, kurioje su mokslininko tikslumu ir draugiškumu apibūdino Lietuvos valstiečių gyvenimo būdą. Bet visų pirma pasakojimas, kaip Lione mokslininkas atvyko į Lietuvą ir ką joje veikė.

Daktaro Ž. E. Žilibero veikla Lietuvoje

Ž. E. Žilberas gimė 1741 m. birželio 21 d. Lione, Prancūzijoje. Tėvas buvo numateš, kad jis taps dvasininku, tačiau, pastebėjęs sūnaus polinkį į mediciną, leido siekti gydytojo profesijos. Nuo 1760 m. iki 1764 m. Ž. E. Žilberas studijavo mediciną Monpeljė (Montpellier), ten parašė daktaro disertaciją tema „Apie gamtos galią gydyti ligas“.³ Pasitikėjimą gamtos galiomis Ž. E. Žilberas išsaugojo visą gyvenimą, tai atsisprendėjo ir vėlesniuose jo darbuose.

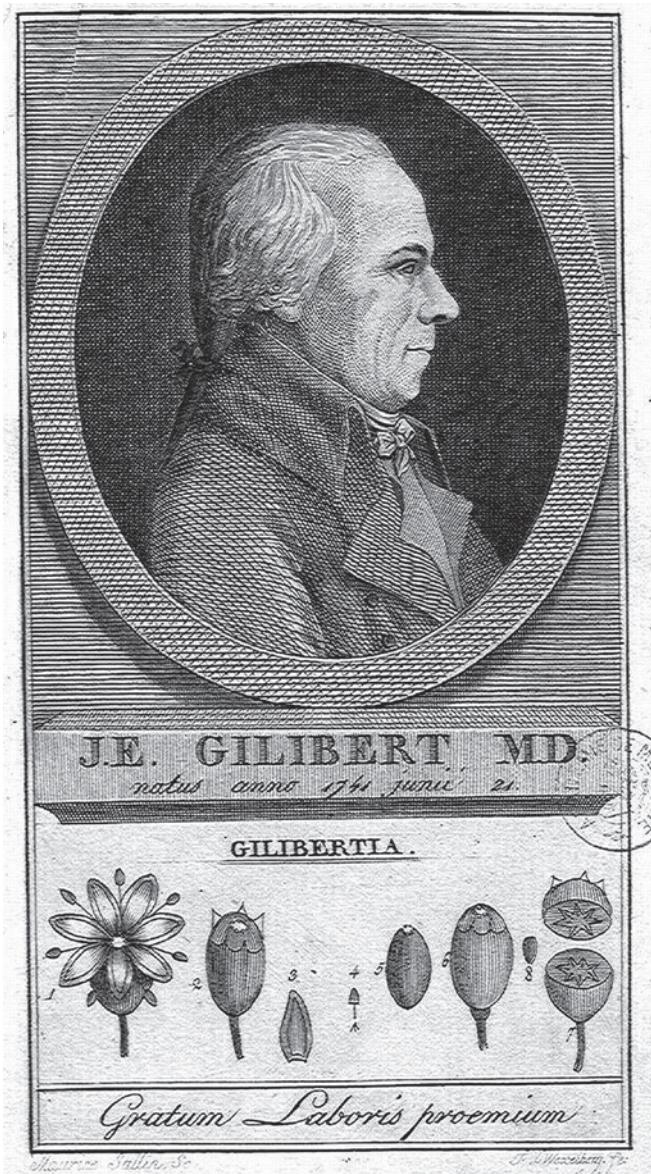
Gavęs medicinos daktaro laipsnį, jaunas alumnas persikėlė į Lione apylinkes, pradėjo dirbti gydytoju ir tuo pačiu metu rinkti vaistažoles, daugiausia Chazay kaimo apylinkėse.⁴ O 1768 m. buvo paskirtas vadovau-

2. Vautrin, H. *L'observateur en Pologne*. Paris, 1807, p. 294.

3. *Sur le pouvoir de la nature pour la guérison des maladies*. Žr.: Sainte-Marie, E. *Eloge historique de M. Jean-Emmanuel Gilibert, médecin à Lyon*. Lyon, 1814, p. 1–2.

4. Sainte-Marie, E. Ten pat, p. 2.

1. Thesby de Belcourt, F. *Relation ou Journal d'un officier françois au service de la Confédération de Pologne, pris par les russes et relégué en Sibérie*. Amsterdam, 1776, p. 259.

ti Lione universiteto Anatomijos, chirurgijos ir gamtos istorijos katedrai.⁵

Jo skaitomos botanikos paskaitos studentams labai patiko ir Ž. E. Žiliberas nusprendė įkurti botanikos sodą (augalai jam buvo ne vien mokslinių tyrimų objektas, bet ir gydymo priemonė). Tačiau, nors buvo pažadėta, valstybė šiam tikslui Ž. E. Žiliberui pinigų neskyrė. Jis pats turėjo mokėti darbininkams ir galiausiai bankrutavo. Kad padengtų skolas, buvo priverstas ieškotis naujo darbo.

Tuo metu Abiejų Tautų Respublikoje panaikinus Jėzuitų ordiną (1773 m.), kuris aktyviai veikė švietimo srityje, atsirado proga pertvarkyti visos šalies mokymo sistemą. Grafas Antanas Tyzenhauzas, Lietuvos Di-

5. Geologija Vilniaus universitete. Vilnius, 2003, p. 10.

džiosios Kunigaikštystės iždininkas ir valstybės ekonominė valdytojas, Respublikos valdovo Stanislovo Augusto remiamas, pradėjo rūpintis medicinos ir veterinarijos mokyklos steigimu Gardine. 1775 m. jis paprašė vokiečio medicinos profesoriaus Halerio (Haller)⁶ rekomenduoti kokį nors gydytoją, kuris galėtų įsteigti medicinos mokyklą ir Gardine įkurti Botanikos sodą, o Haleris jam rekomendavo Ž. E. Žiliberą.⁷

Dėl bankroto ir dėl to, kad neturėjo darbo ateinančiams metams, Ž. E. Žilberas sutiko vykti į Gardiną. Jis įsipareigojo skaityti paskaitas apie mediciną, gamtos mokslą, agronomiją, Lietuvos gamtą bei gamtos istoriją ir įkurti botanikos sodą.

1775 m. spalio mėnesį Ž. E. Žilberas iš tiesų atvyko į Gardiną, kur buvo įkurtą Karališkoji medicinos mokyklą ir ligoninę.⁸ 1776 m. prasidėjo mokslas ir 1777 m. įvyko iškilmingas jos atidarymas.⁹ Ž. E. Žilberas buvo paskirtas mokyklos organizatoriumi ir direktoriumi ir pats lotynų kalba¹⁰ dėstė mediciną, chirurgiją, veterinariją ir gamtos mokslus.¹¹ Dar verta paminėti, kad Ž. E. Žilberas buvo paskirtas ir LDK ligoninių direktoriumi bei inspektoriumi. Mokykloje studijavo dylika studentų, už jų studijas mokėjo valdovas Stanislovas Augustas.

Ligoninėje, kurioje buvo 60 lovų, buvo gydomi ir valstiečiai, grafo A. Tyzenhauzo įkurtos gamyklos darbininkai.¹² Joje kiekvienas studentas turėjo prižiūrėti penkis ligonius.¹³ Ž. E. Žilberas turėjo palankias sąlygas stebeti Lietuvos gyventojų sveikatos būklę ir

6. Tikriausiai šveicarų gydytojas ir gamtininkas Albrechtas fon Haleris (Albrecht von Haller, 1708–1777).
7. Čia verta paminėti, kad egzistuoja ir kita istorijos, kaip prancūzų gydytojas buvo pakviestas į Lietuvą, versija: grafas A. Tyzenhauzas buvo išsiuntęs į Vakarų Europą vėliauvininką Tadą Daunoravicių (Tadeusz Downarowicz), kurio misija buvo susipažinti su medicinos įstaigomis ir surasti gydytoją, galintį įkurti tokią mokyklą Gardine. 1775 m. balandžio mėnesį Lione T. Daunoravicius susipažino su profesoriumi Ž. E. Žilberu, pastarasis priėmė T. Daunoravicius pasiūlymą. Žr.: Gilibert, J.-E. *Histoire des plantes d'Europe, ou, Éléments de botanique pratique*, t. premier, Lyon, 1798, p. VI ; Sainte-Marie, E. Ten pat, p. 2–3 ; Meškauskas, J. *Lietuvos medicinos istorija*, Chicago, 1987, p. 21–27; Polski słownik biograficzny, tom VII/5 zeszyt 35, p. 465–466.
8. Baranowski, H. *Bibliografija Wilna*. Torun, 1996.
9. Drąsutienė, G., Venckauskas, A. *Vilniaus Universiteto Akušerijos katedrai 200 metų (1803–2003)*, Vilnius, 2003, p. 10.
10. Sainte-Marie, E. Ten pat, p. 4.
11. Meškauskas, J. Ten pat, p. 28, 30.
12. Karališkoji gamykla buvo Gardino šiaurinėje dalyje, slėnyje, pavadiantame Horodnica. Joje dirbdavo apie 1500 jaunu, 12–25 metų valstiečių. Karalius mokėjo už jų maistą, aprangą ir apgyvendinimą. Žr.: Gilibert, J.-E. *Le médecin naturaliste, ou Observations de médecine et d'histoire naturelle*. Paris–Lyon, 1800, p. 98.
13. Gilibert, J.-E. *L'autocratie de la nature, ou premier mémoire sur l'énergie du principe vital pour les guérisons des maladies chirurgicales*. Lyon, 1785, p. 41–42.

jų gydymo eigą, vedė detalius užrašus, kurie išliko ir suteikia galimybę susipažinti su ano meto Lietuvos gyventojų ligų istorija.¹⁴

Gardino priemiestyje jis pradėjo kurti Botanikos sodą (*Hortus Grodnensis*). 1778 m. sode jau buvo 1200 rūsių egzotinių augalų.¹⁵ Sodas lankytøjų buvo mėgstamas dėl retų augalų ir jų įvairovės¹⁶ ir tapo vienu gražiausių bei žinomiausių Europoje.¹⁷

1781 m. dėl finansinių sunkumų ir pablogėjusių santiukių tarp A. Tyzenhauzo ir S. Augusto medicinos mokykla buvo likviduota.¹⁸ Uždarius mokyklą Ž. E. Žilberas persikelė į Vilnių. Žinodamas, kad jis žymus gamtininkas, Vilniaus vyriausiosios mokyklos (Šiandien – Vilniaus universiteto) rektorius Martynas Počobutas pakvietė jį skaityti paskaitą, tad Ž. E. Žilberas vėl pradėjo dėstyti gamtos mokslus,¹⁹ tapo pirmuoju Gamtos istorijos katedros profesoriumi ir vadovavo jai 1781–1783 metais.²⁰

14. *Annotations relatives aux maladies observées à Grodno en Lithuanie, depuis 1775 jusqu'en 1781.* Iš: Gilibert, J.-E. *Le médecin naturaliste, ou Observations de médecine et d'histoire naturelle.* Paris–Lyon, 1800, p. 98–147. Taip pat galima paminėti: *Recueil d'observations relatives à la médecine expectante, faites dans l'hôpital royal de Grodno, depuis 1774 jusques en 1781.* Iš: Gilibert, J.-E. *L'autocratie de la nature, ou premier mémoire sur l'énergie du principe vital pour les guérisons des maladies chirurgicales.* Lyon, 1785, p. 40.
15. Ž. E. Žilberas parašė augalų katalogą, kuriamo pažymėjo Gardino apylinkių augalų žydėjimo laiką. Žr.: Gilibert, J.-E. *Le calendrier de Flore, pour l'année 1778, autour de Grodno, et pour l'année 1808, autour de Lyon.* Lyon, 1809.
16. Kaip pažymėjo britų keliautojas Viljamas Koksas (William Coxe): „Pono Žilibero rūpesčiu 1778 m. atsirado solidus Botanikos sodas, kurio dar nebuvo 1776 m. man keliaujant per [Gardiną]. Sode buvo 1500 egzotinių augalų, tarp jų ir pasodintų lauke ir puikiai šio klimato sąlygomis augančių lepių augalų iš Amerikos. Ponas Žilberas man pasakė, kad jis Lietuvoje atrado 200 augalų rūsių (...) ir kad visoje kunigaikštystėje jis pastebėjęs apie 980 augalų rūsių, artimų kitų Europos šalių augalų rūsiams.“ („The physic garden, which did not exist in 1776, made, when I passed through the town in 1778, a very respectable appearance; which was entirely owing to Mr Gillibert's attention and care. It contained 1500 exotics, amongst which were several delicate American plants sown in the open air, and which thrived remarkably well in this climate. Mr Gillibert told me, that he had discovered 200 species of plants in Lithuania... and that in the whole duchy he had observed 980 species, exclusive of the sorts common to most countries in Europe.“ Žr.: Coxe, W. *Travels in Poland, Russia, Sweden and Denmark*, vol. I, London, 1802 (5th edition), p. 258–259); Slawinski, W. Dr. Jan Emanuel Gilibert, profesor i założyciel Ogrodu Botanicznego w Wilnie. Wilno, 1925, p. 14–15.
17. Sainte-Marie, E. Ten pat, p. 3; Galinis, V. Lietuvos gamtos tyrimų pradininkas. Iš: *Mokslas ir gyvenimas*, Nr. 4 (283), 1981, p. 13.
18. Meškauskas, J. Ten pat, p. 30.
19. Drąsutienė, G., Venckauskas, A. Ten pat, p. 31.
20. Veikale *Prospectus Lectionum ex anno 1781 in annum 1782* (Vilnius, 1781) Ž. E. Žilberas apraše savo botanikos mokymo programą. Respublikoje tokia gamtos moksllo programa buvo sukurta pirmą kartą. Žr.: Grebecka, W. *L'enseignement de la botanique à Vilna* (1781–1830). Iš: *Kwartalnik historii ir nauki*, 1979, Nr. 3, XXIV, p. 600.

1781 m. mokslininkas parašė ir išspausdino didžiulį veikalą apie Lietuvos augalus: *Flora Lituanica*²¹ (prancūzų botanikui Lietuva buvo „tokia pat dirvonuojanti šalis, kaip Kanada“). Vilniuje, kaip ir Gardine, mokslininkas įkūrė Botanikos sodą, kuris buvo Pilies g. 24. Sodas užėmė apie 300 kvadratinį metrų plotą. Jame buvo pastatytas nedidelis šiltnamis, kuriame auginti lepiaus šiltujų kraštų augalai. Sode vien nevietinių augalų rūsių buvo apie 2000. Botanikos sodas buvo baigtas tvarkyti 1782 metais.²²

1783 m. dėl pavargimo²³, sveikatai nepalankaus Lietuvos klimato²⁴ ir kitokių sunkumų, jis nusprendė grįžti į Prancūziją.²⁵

Tačiau net ir grįžęs į Prancūziją, Ž. E. Žilberas iki pat mirties domėjos Lietuva ir stengėsi ją pristatyti Vakaruose. Jis publikavo keletą tekstu apie Lietuvos kli-

21. *Flora Lituanica inchoata, seu numeratio plantarum quas circa Grodnam collegit et determinavit Joannes, Emmanuel Gilbert. Facul: Monspel: Med: Doc: Coll: Reg. Med. Lugdunei Profesor Aggregatus, Regis Poloniae Consiliarius, M. D. Lit: Physicus Collectio II, III, 1781, Collectio IV, V, Vilnae, 1782.*
22. Galinis, V. Lietuvos gamtos tyrimų pradininkas. Iš: *Mokslas ir gyvenimas*, Nr. 4 (283), 1981, p. 14.
23. Apie J. E. Žilibero sveikatos problemas Lietuvoje žr.: Gilibert, J.-E. *Aperçu sur le magnétisme animal, ou résultat des observations faites à Lyon sur ce nouvel agent.* Genève, 1784, p. 6–7.
24. Sainte-Marie, E. *Eloge historique de M. Jean-Emmanuel Gilibert, médecin à Lyon.* Lyon, 1814, p. 4.
25. Ž. E. Žilibero kolegos jėzuitai buvo nepatenkinti jo tyrimais, tai ji labai slėgė. Dar kažkokis prancūzas, kovoja su Baro konfederatais, įsimylėjo jo žmoną ir į mokslininko kavos puodelį išplė nuodą. Tai pastebėjo vienas iš studentų, Orlovskis, ir išgelbėjo ji nuo mirties. Grįžus į Prancūziją, karaliaus Stanislovo Augusto rekomendacija padėjo Ž. E. Žilberui greitai gauti Lione ligoninės (*Hôtel-Dieu*) gydytojo vietą. (Lietuvos–Lenkijos Respublikoje Ž. E. Žilberas gerai sutarė su valdovu Stanislovu Augustu, buvo jo gydytoju, valdovas net tapo Ž. E. Žilibero sūnua krikštatėviu, todėl sūnui buvo duotas Stanislovo vardas.) Mokslininkas buvo paskirtas ir vyriausiuoju Lione regiono epidemijų gydytoju (*médecin chef des épidémies dans la généralité du Lyonnais*) ir Medicinos fakulteto profesoriumi. Ž. E. Žilberas rėmė Prancūzijos revoliuciją ir jos idealus. Tačiau vėliau jis pasisakė prieš revolucionierių žiaurumą. Tad nors 1793 m. jis Lione miestiečių buvo išrinktas Lione meru, tą pačią dieną buvo areštuotas ir įkalintas. Išlaisvintas mėgino nusižudyti – susideginti, bet jam nepavyko. Priverstas bėgti, botanikas susirado prieglobstį Lione apylinkių miškuose. Bet vėl buvo suimtas ir pristatytas teismui. Antrą kartą jis bandė nusinuodyti, bet ir ši kartą nepavyko, jis vėl buvo išlaisvintas. Terorui pasibaigus, po 18 mėnesių slapstymosi, Ž. E. Žilberas 1795–1803 m. buvo paskirtas Lione centrinės mokyklos (*École centrale de Lyon*), o 1804–1808 m. ir Botanikos sodo (*jardin botanique*) direktoriumi. 1802 m. mokslininkas tapo Vilniaus universiteto asocijuotoju nariu. Mirė 1814 m. rugsėjo 2 d. nuo apopleksijos. Žr.: Sainte-Marie, E. Ten pat, p. 4–8; Jobert, A. *La commission d'éducation nationale Pologne, 1773–1794.* Dijon, 1941, p. 256; Polski słownik biograficzny, tom VII, 5; Galinis, V. Ten pat p. 14; Hanson, P. *The Jacobin Republic under fire, the Federalist Revolt in the French Revolution*, University park, 2003, p. 111–112.

matą²⁶, fizinę geografiją²⁷ ir miškus²⁸. Dar vieną tekštą skyrė Abiejų Tautų Respublikai aprašyti.²⁹ Galima galvoti, kad Lietuvoje praleisti metai jam buvo naudingi. Pavyzdžiu, 1781–1782 metais Vilniuje kilo didelė Mėlynijo liežuvio³⁰ epidemija, nuo jos kentėjo ir dėstytojai, ir studentai. Kai 1799–1800 m. ji užklupo ir Lino regioną, mokslininkas pirmasis nustatė epidemijos rūšį ir pasiūlė, kaip ją numalšinti. Taigi Lietuvoje įgyta patirtis pravertė ir Prancūzijoje.³¹

Ž. E. Žiliberas laikytinas Lietuvos botanikos tėvu.³² Nors Gardino medicinos mokykla gyvavo neilgai, Ž. E. Žiliberas atliko svarbų vaidmenį vystant medicinos mokslą Lietuvoje. Akivaizdu, kad jo darbas Respublikoje buvo reikšmingas, ypač svari jo įtaka buvusiems mokiniams.³³ Todėl šiandien Kaune, netoli Botanikos sodo, yra Žilibero gatvė, o Vilniuje, Pilies gatvėje, jam pastatytas paminklas. Gardine, Baltarusijoje, prie įėjimo į Ž. E. Žilibero vardu pavadintą parką, pastatyta jo skulptūra. Dar galima paminėti, kad Lietvių–prancūzų mokslininkų mainų programa taip pat pavadinta Ž. E. Žilibero vardu (*Prancūzijos–Lietuvos programa Žiliberas*).

Žanas Emanuelis Žiliberas apie lietuvių valstiečių gyvenimo būdą

Gyvendamas Lietuvoje, keliaudamas po Didžiosios Kunigaikštystės girių, bendraudamas su sodininkais, dirbusiais Gardino ir Vilniaus botanikos soduose, gydydamas vietinius gyventojus, Ž. E. Žiliberas gana

26. *Observations sur le climat de Lithuanie*. Iš: Gilibert, J.-E. *Le médecin naturaliste, ou Observations de médecine et d'histoire naturelle*, Paris–Lyon, 1800, p. 319.

27. *Mémoire sur la géographie physique du grand duché de Lithuanie, lu dans une séance de l'académie de Lyon, en 1783*. Iš: Gilibert, J.-E. *Le médecin naturaliste, ou Observations de médecine et d'histoire naturelle*, Paris–Lyon, 1800, p. 297.

28. *Sur les forêts de Lithuanie, lu à la société d'agriculture de Lyon en 1784*. Iš: *Démonstrations élémentaires de botanique, tome premier*. Lyon, 1796, p. XL–XLVI.

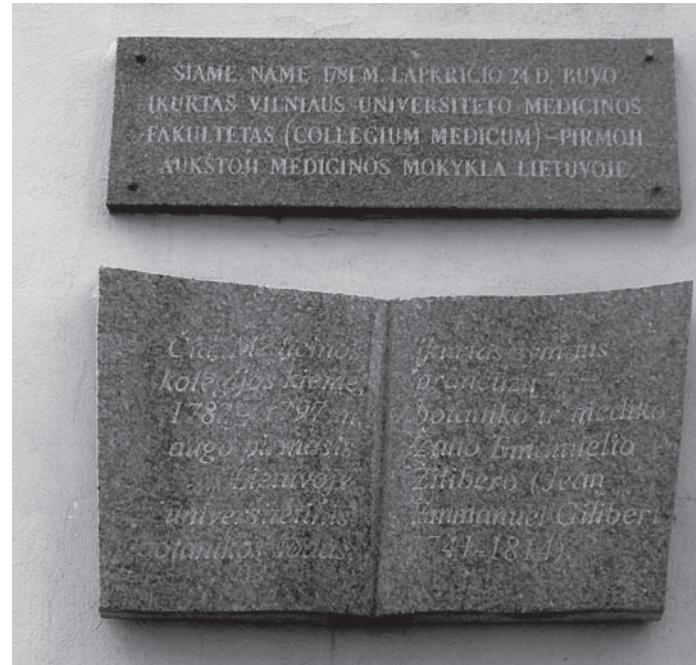
29. *Coup d'oeil sur l'étaphysique et moral de la Pologne, sur la fin du dix-huitième siècle, lu à l'académie de Lyon, le 25 août 1784*. Iš: *Démonstration élémentaires de botanique, tome premier*. Lyon, 1796, p. XXXIII–XXXIX.

30. Pranc. fièvres cathartiques.

31. Gilibert, J.-E. *L'autocratie de la nature, ou premier mémoire sur l'énergie du principe vital pour les guérisons des maladies chirurgicales*. Lyon, 1785, p. 46–48. Sainte-Marie E. Ten pat, p. 7.

32. Ž. E. Žilibero darbai turėjo didelę įtaką žymiam botanikui Stanislavui Jundzilui (Stanisław Bonifacy Jundziłł, 1761–1847), žr.: Grebecka, W. Ten pat, p. 603.

33. Pavyzdžiu, poetas Julianas Niemcevičius (Julian Niemcewicz). Žr.: *Bulletin du Centre Polonais de recherches scientifiques de Paris*, no 18/1, 1960, p. 56–62; Laforest, Chr., Nieuwazny, A. *De tout temps amis, cinq siècles de relations franco-polonaises*. Paris, 2004, p. 136.

Vilniuje prie Pilies g. 22 namo pritvirtinta paminklinė lenta su užrašu:

„Šiame name 1781 m. lapkričio 24 d. buvo įkurtas Vilniaus universiteto Medicinos fakultetas (Collegium Medicum) – pirmoji aukštoji medicinos mokykla Lietuvoje.

Čia, Medicinos kolegijos kieme, 1781–1797 m. augo pirmasis Lietuvio universitetinis botanikos sodas, įkurtas žymaus prancūzų botaniko ir mediko Žano Emanuelio Žilibero (Jean Emmanuel Gilibert, 1741–1814)“.

nuodugnai susipažino su lietuvių valstiečiais ir jų gyvenimo būdu. Tai matyi iš jo vaizdingų ir tikslų aprašymų, kurie leidžia susidaryti labai išsamų XVIII a. Lietuvos kaimo vaizdą.

Toliau pateikiame 1784 m. viename Lino žemės ūkio bendrijos (*société d'agriculture de Lyon*) susirinkime Ž. E. Žilibero pasakytos kalbos ištraukas. Ši kalba, pavadinta „Lietuvos kaimo ekonomikos aprašymas“ (*Tableau de l'économie rurale en Lithuanie*)³⁴ buvo publikuota 1806 m. jo veikalo „Labiausiai paplitusių, naudingiausių ir keičiausių Europos ir užsienio šalių augalų istorija, arba Praktinės botanikos pradmenys“ (*Histoire des plantes d'Europe et étrangères, les plus communes, les plus utiles et les plus curieuses; ou Éléments de botanique pratique*), trečiajame tome. Jame atskleidžia autorius altruzmas ir palankumas valstiečiams. Tai unikalus liudijimas, todėl siūlome skaitytojams jo vertimą iš prancūzų kalbos.

34. Gilibert J.-E., *Tableau de l'économie rurale en Lithuanie*, in : *Histoire des plantes d'Europe et étrangères, les plus communes les plus utiles et les plus curieuses, ou Éléments de botanique pratique*., tome troisième, Lyon, 1806, p. XVIII–XXXI.

Labiausiai paplitusių, naudingiausių ir keisčiausių Europos ir užsienio šalių augalų istorija, arba Praktinės botanikos pradmenys. Trečias tomas.

Lietuvos kaimo ekonomikos aprašymas

Prancūzų žemdirbystė turėtų daug naudos, jei būtu atsižvelgiama į jvairių Europos šalių žemės ūkio pavyzdžius. Žmogus, dėl savo poreikių, neišmanydamas mokslų ir jų principų, padarė daug svarbių atradimų, naudingų visuomenei. Kiekvienoje tautoje, kiekvienoje Europos dalyje, yra nuostabū žmonių, kurie, būdami kūrybingi iš prigimties, atrado reikšmingą dalykų. Būtų naudinga sukaupti šitų atradimų rezultatus, nesiekiant jų paaiškinti teoriškai.

Aš ketinu apibūdinti mažai žinomas šalies, kurią tyri- nėjau kelerius metu, žemės ūkio paveikslą. Iš pareigos ir dėl poreikio pradėjės tirti gamtą, aš turėjau progą stebėti, kaip lietuviai naudojasi gamtos produktais. Aš (praleisdamas viską, kas yra bendro tarp jų [lietuvių- vert. past.] ir mūsų papročių) pristatysiui, kaip šita tauta išmoko statyti savo namus, gamintis maistą ir apsisaugoti nuo blogų orų. Aš kalbu apie žemę dirbančią tautą, nesirūpindamas turtingų didikų papročiais ir iopročiais. Šie nieko nemokantys, išmanančių žmonių pasiekimais pasinaudojantys didikai, kaip ir kitur, viskuo mėgaujasi, dažniausiai net nežinodami, kaip séjami ir auginami javai.

Todėl mes kalbėsim tik apie menkiausią, labiausią pažemintą žmonijos klasę, kuri instinktyviai žino, kaip panaudoti viską, ką gerai sutvarkyta gamta teikia jų labui. Štie žmonės panašūs į savo vagą rausiančius gyvulius. Jie ant savo sprando išlaiko tinginaijančius didikus, viską gali, viską ištveria ir yra tikrasis savo valstybės stuburas.

Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė – tai erdvi pusės Prancūzijos dydžio lyguma. Kadaise tai buvo ištisi miškai, kuriuose veisési tik laukiniai žvėry: dar ir šian-dien du trečdaliai šitos provincijos apaugę medžiais. Išsimokslinę kelautojai, kurie keliauja šitais didžiuliais miškais, atpažsta miškų glūdumoje ir jų apylinkėse neginčijamus įrodymus, kad žemė buvo dirbama. Rūsiai ir pamatai, vagų ir griovių žymės rodo, kad šioje šalyje miškas buvo ne kartą iškirstas ir vėl užaugo. Šie pokyčiai

vyko dėl gyventojų skaičiaus svyravimo, kurį lémė geras arba blogas valdymas.

Tačiau pažvelkime, kaip trečdalies dirbamos šios provincijos žemės aprūpina maisto produktais visus gyventojus: norédami tuo įsitikinti, apsilankykime kuriame nors kaimelyje, pasidomėkime jo gyventojų papročiais, pažvelkime, kaip jie stato namus, ką dėvi, ką valgo ir ką geria. Išsamiai ištyrus šiuos keturis dalykus atskleis žadėtasis paveikslas.

Būtų juokinga manyti, kad lietuvių valstiečiai yra vienodos sandaros ir būdo. Sumišusios tautos, skirtingas jvairių kartų įsigyvenimo ir gerovės lygis lémė individualius žmonių pokyčius. Tačiau galima pastebėti, kad dažnas Lietuvos valstietis tvirto stoto, malonaus, taisyklingo veido. Beveik visi šviesiais ar apyšviesiais plaukais, tamsiaplaukių reta. Sunkus kaimiškas gyvenimas juos užgrūdina. Jie ramaus būdo, stoję prie darbo, viską daro létai. Nors jie ne tokie judrūs kaip mes, prancūzai, gali dirbtį žymiai ilgiau. Jie sveiki, serga nedaugeliu ligų. Tarp jų, ypač pasiturinčiose apylinkėse, senų žmonių daugiau nei geriausiose Prancūzijos provincijose.

Šie valstiečiai – baudžiauninkai, pririšti prie žemės, kurią turi dirbtī, priklauso ponui, bet nežinia, ar jiems nuo to blogiau. Jie viskuo aprūpinti, jei atsitiktų nelaimė ir jie prarastų namus, gyvulius ar būtų menkas derlius, jų ponas privalo atstatyti namus, aprūpinti naujais gyvuliais, duoti grūdų.¹ Valstiečiai turi žemės, kurią palieka savo vaikams. Šios žemės ponas negali iš jų atimti. Patys vargingiausieji turi du jaučius, dvi karves, arkli

1. Kaip pažymėjo Viljamas Kokas (William Coxe): „Pagal Lenkijos papročius, bajorai privalo savo valstiečiams pastatyti namus ir ūkinius pastatus, taip pat aprūpinti juos maistu, arkliais, plūgais ir visomis kitomis žemdirbystei reikalingomis priemonėmis.“ („(...) [O]bliged, according to the custom of Poland, to build cottages and barns for his peasants, and to furnish them with feed, horses, ploughs, and every implement of agriculture (...)“). Žr.: Coxe, W. *Travels in Poland, Russia, Sweden and Denmark*, vol. I. London, 1802 (5th edition), p. 115.

ir kiaulių. Kiekvienas turi bent šešiasdešimt bicherées² žemės plotą.

Turédami tai omeny, [padékime] šiemis žmonėms, iš pažiūros tokiem menkiems ir taip prastai mūsų keliautoj vertinamiems, jų [mūsų keliautojų] nuomone, nedaug besiskiriantiems nuo gyvuliu, išvystytūk. Lietuvų valstietis, audros išmestas į Robinzonon Kruzo salos krantą, nebūtū emės labai nerimauti dėl savo likimo. Duokit jam kirvį, ir jis vien su juo susireps pastogę tiek sau, tiek savo gyvuliams.

Jam nereikia nei mūrininko, nei dailidės, nei kalvio, nei račiaus. Žiemą jis pasidaro lengvas roges, su kuriomis gali iš miško parseivežti malkų visiems metams. Vasarą jis moka pagaminti lengvą ir labai tvirtą vežimą savo derliui suvežti. Su savo kirviu jis kerta medžių kamienus. Guldymamas juos vieną ant kito, jis renčia labai tvirtas namo sienas. J plyšius jis prideda samaną bei kerpių, ir taip apsaugo savo namą nuo šalčio. Namai stačiakampio formos, vienam kampe aukšta, labai išradingai pastatyta krosnis, jos déka viduje palaikoma nuolatinė 15 laipsnių temperatūra, kai lauke spaudžia 24 laipsnių šaltis.

Krosnies durelės ir pakura – lauke, todėl dūmai netrukdo gyventojams. Valstietis moka degti molij, iš kurio gamina plytas. Jo namas turi paprastą struktūrą ir yra uždengtas šiaudiniu stogu.

Labai arti – arklidės. Jos padarytos tik iš supintų šakų, tarp kurių prikrečiamas molio, sumaišyto su šiaudais. Tai yra puiki apsauga nuo šalčio. Šitos arklidės – neaukštosi, grindys padarytos tik iš jaunų drebilių kamienų, ant kurių klojami šiaudai ir šienas. Šiaudinis stogas labai nuolaidus, kaip ir namo, todėl lieka pakankamai vietos saugoti šiaudus ir šieną, kurių reikia gyvuliu pašarui žiemą.

Pasistatęs namą mūsų valstietis pasirūpina ir savo baldais. Keturi sukalti jaunu ažuolų kamienai ant keturių kojų, tai lovos rémas, ant išpinto lovos dugno klojami paparciai ir samanos, štai ir visa lova. Turtingiausiejį lovą užkloja dvieim lokio kailiai. Šešių kojų stalas, keletas medinių taburečių papildo jo baldus. Vaikai žiemą miega ant suolių, šalia krosnies, vasarą – ant lapų ar lauke. Keli molio puodai – tai visi jų indai. Plaktuku nutašytas akmuo ir grublėtas [dantytas] grūstuvas jų naudojami kaip girnos, kuriomis susimala grūdų ir miltų. Kirviu išskobtas ažuolinio rasto gabolas – tai jų duonkubilis. Jų duonkepė – šalia krosnies; jis puikiai moka ją pasistatyti ir be mūrininko pagalbos.

Jų žieminis apdaras – namie verptos ir austos lino drobės marškiniai ir versto avies kailio tunika. Nešiojamos ir ilgos togos – apsiaustai, pasiūti iš gelumbės, pačių moterų suverptos ar išaustos, kaip ir lino dro-

bės. Iš drabužių perkamas tik raudonas vilnonis diržas. Kadangi štie valstiečiai niekada nesiskuta, jie nešioja ilgas barzdas kaip patriarchai. Jiems nereikia kaip prancūzų valstiečiams eiti pas barzdaskutį.

Susirgę jie moka kenteti. Patirtis juos išmokė atpažinti ligas ir suprasti, kurias iš jų galima gydyti, o kurių negalima. Pirmuoju atveju valstiečiai geria rūgštų gérimą ir ramiai guli lovoje. Antruoju atveju jie laukia mirties be murmėjimų ir skundų. Prisimenu vieną valstietį, kuris kentė nuo vandenligės, aš stengiausi įkalbėti jį išgerti vaistų, jis man atsakė: „Mūsų vaivada mirė prieš du mėnesius nuo tokios pat ligos, nors Varšuvos didysis gydytojas jam buvo davęs vaistų“.³

Toks yra Lietuvos baudžiauninkas. Dabar pažvelkim, kaip jis patenkina savo ir didikų, kurie jį spaudžia, poreikius. Aš apie tai jau kalbėjau: Lietuva – tik lyguma, kurios paviršius smélingas. Dirva yra tokia puri, kad audringi vėjai ją nuolat pusto, išskyrus keletą vietų, kur smélinas paviršius buvo vandens išplautas. Ten matosi kieta ir molinga žemė. Ir dar yra išdžiūvusios pelkės, kuriose daug durpių: tikra augalinės kilmės žemė, mineralogų vadinama humus.

Visa kita šalies dalis – smélinga, bet šitas smélis – gerai susimaišęs su augalinės kilmės žeme, kuri atsirado pūvant vis ataugantiems ir išnykstantiems miškams. Iškirtus miškus, žemės žemdirbystei naudojamos ilgus metus, kol yra nualinamos. Tada jos paliekamos. Greitai jos apsiséja natūraliu būdu ir pamažu vėl tampa miškais, kurie, laikui bégant, vėl grąžina joms jų buvusį derlingumą.

Naudinga žinoti ir kitą dalyką: šita smélinga žemė sudaro ploną sluoksnį. Visada po šia žeme randamas geltonas arba pilkas molis, kuris, kaip mes greitai pamaty-sime, padeda išsaugoti drégmę ir ištvirtinti menkoms javų šaknims, dėl ko padidėja jų atsparumas ir derlingumas.

Štai iš tokios skurdžiai atrodančios žemės lietuvių valstietis geba išgauti gausų derlių. Patirtis jį išmokė, kad arimas turi būti paviršinis, kad kas penkias vagas reikia išarti gilesnę vagą. Jo plūgas – paprastesnis negu mūsų. Jis yra toks lengvas, kad gali lengvai panešti ant nugaros. Tokiai lengvai žemei suarti užtenka vieno arklio. Norint susmulkinti gruntą, kuris yra beveik homogeninis ir be akmenų, nereikia arti daug kartų – užtenka poros. Kai ariama antrą kartą, sėjikas eina iš paskos. Jis vienodais tarpais beria séklas, o einantis iš paskos užakėja, kas paséta. Akéčios tokios pat lengvos, kaip ir plūgas.

Kad ir kokia prasta atrodytu ši kultūra, iš jos gaunamas derlius stebinamai didelis. Iš grunto, kuris atrodo

2. Bicherée: žemės plotas, kurį galima užsėti 1 bušeliu (bichel; bichel) grūdų. Bušelis – tai nesistemtinis biralų ir skysčių tūrio vienetas, Didžiojoje Britanijoje – 36,3687 l, JAV – 35,2393 l. (žr. Tarptautinių žodžių žodyną); Liono regione šiaisiai laikais 1 bichel atitinka 33 litrus. Reikia prisiminti, kad Ž. E. Žiliberas buvo kilęs iš Lioni.

3. Kitoje knygoje Ž. E. Žiliberas rašė, kad Lietuvoje manoma, jog elnių po ilgo bégimo ištinka epilepsija. Todėl Lietuvoje beveik kiekvienose namuose laikomi žiedai, kurių įtvare yra elnio rago arba kanopos gabaliukas. Žr.: Gilibert, J.-E. *Le médecin naturaliste, ou Observations de médecine et d'histoire naturelle*. Paris–Lyon, 1800, p. 281-282.

toks skurdus, galima gauti 10, 12, 14 iš 1. J tokį lengvą gruntą séjami tik rugiai. Štie rugiai skiriasi nuo mūsų, nes jų šiaudas yra trumpesnis (vos 28 ar 30 colių ilgio), o jų šaknys siekia giliau. Šios šaknys prasiskverbia per smélingą sluoksnį, pasiekia molj ir tame įsitvirtina, o molis suteikia rugiams pakankamai drégmės per birželio ir liepos karščius. Rugiai séjami rugsėjo pabaigoje arba spalio pradžioje. Želmenys tiesiog želte želia lapkričio mėnesį ir javų laukai tada atrodo tarsi gražios pievos. Jei želmenys labai sodrūs, tuo metu leidžiamą avims juose ganytis.

Gruodžio ir sausio mėnesiais būna apie 25 laipsnių šalčiai, kurie dažnai trunka po keletą dienų. Žalumą paprastai tuo metu dengia iki trijų pédų storio sušalusio sniego sluoksnis, tad želmenų šaknys nuo šalčio nenukenčia. Pavasarį, balandžio pabaigoje arba gegužės pradžioje, užtenka penkių ar šešių šiltų dienų su pietų vėju, kuris pakelia temperatūrą iki dvylirkos laipsnių, kad didžiuliai laukai, kurie atrodė nederlingi, pavirstų džiuginančiais žaliais kilimais. Jeigu tokia šiluma laikosi, grūdai auga nuostabiai greitai.

Galima teigti, kad šiame klimate augmenija auga daug greičiau negu Prancūzijoje. Norint suprasti šią agronomijos reiškinį, reikia prisiminti, kad smélingos žemės turi savybę kaupti šilumą, o drégno molio sluoksnis, ant kurio yra šitos žemės, užtikrina pakankamą drégmės kiekį.

Be to, norint geriau jvertinti šių lengvų žemų derlingumą, reikia turėti omenyje ir tai, kad paprastai didelį pasėtų sėklų kiekį sulesta paukščiai. Po séjos ši žemė tokia puri, kad paukščiai sėklas lengvai pasiekia.

Pjaunami javai nuo liepos 15 d. iki 25 dienos. Žaliuoji rugiai dažniausiai pradeda tik nuo gegužės 12 d. iki 15 dienos. Tai reiškia, kad lieka tik 60 dienų javams užaugti, apvaisinti ir sunokinti sėklas. Paskui nupjauti javai kartu su šiaudais sandéliuoja klojimuose, iš kur valstietis pasiima grūdų, kai jam prieikia.

Rugiai – ne tik valstiečių, bet ir bajorų maisto pagrindas. Ir, galima teigti, kad šita rugių duona – daug lengvesnė ir skanesnė negu ta, kuri kepama Prancūzijoje iš tokų pačių grūdų. Be to, šita duona turi ir Prancūzijoje, ir Lietuvoje pripažįstamą teigiamą ypatybę: ji lengvai virškinama ir nesukelia vidurių užkietėjimo.

Lietuvoje drégnose ir molingose dirvose auginami miežiai yra skirti tik alaus gamybai. Kviečiai – reti. Jie séjami tik žemose dirvose, kurios yra, kaip aš jau sakiau, buvusių kūdrų arba išdžiūvusių pelkių vietoje. Sunku įsivaizduoti, kodėl štie gruntai, sudaryti tik iš augalinės žemės, yra derlingi. Šį lengvą juodžemį labai lengva įdirbti, kaip ir smélingą dirvą. Kviečiai skiriami šventinei duonai kepti ir kruopų, makaronų, kurių daug vartojama įvairiems valstiečių ir didikų patiekalamams, gamybai.

Be rugių, kviečių ir miežių, ypatingas grūdinis derlius – grikių javų, kurie taip gerai prisitaikę prie šio kli-

mato, kad savaimė auga visur. Kadangi žemų netrūksta, séjami grikių tik pavasarį į neartą dirvą, o pjaunami – tik rugsėjo mėnesį. Auginamos dvi rūšys: totoriški (*Polygonum Tartaricum*) ir paprastieji. Totoriški stambesni, miltingesni. Štie grūdai naudojami, kaip ir Prancūzijoje, ne tik naminiams paukščiams lesinti, iš jų dar gaminami ir geros kokybės miltai. Šie miltai, sudrékinti ir presuoti, o tik paskui išsijoti, virsta puikiomis kruopomis, iš kurių gaminami įvairūs konditerijos gaminiai.⁴ Iš rugių lietuvių valstietis kepa duoną, iš miežių gamina alų, kurį jis pagardina absentu. Iš kviečių ir grikių jis gamina miltus pyragams kepti ir kruopas. Dabar žiūrėkime, kokius kitus augalus jis [lietuvių valstietis] moka panaudoti.

Netoli nuo savo namų, molingose žemėse, kurias jis moka įdirbti nuo neatmenamų laikų, ir kuriose yra kalkių ir kriauklių kiaukutų, jis augina kanapes; be to, jis moka šiose lengvose žemėse auginti linus. Nors linai užauga ne tokie aukšti kaip Flandrijoje, suverpti jie švelnumu pranoksta flandriškuosis, todėl olandai superka beveik visus linus ir patys iš jų audžia drobes. Sėklos naudojamos, kaip ir kitur, aliejui gaminti, o žiemą jų išspaudos – vienas iš pagrindinių kiaulių pašarų.

Lietuviai mégsta gaminti maistą ar jį paskaninti iš laukinių kopūstų sėklų spaustu aliejumi. Iš viso lietuviai augina tris tokius kopūstus rūšis: kaimo kopūstai *brassica campestris*, rytų kopūstai *brassica orientalis* ir *raphanistrum*.⁵ Šios rūšys duoda daug sėklų, o jų šaltai spaustas aliejas tikrai néra nemalonaus skonio. Prasčiausias aliejas naudojamas pasišvesti, tačiau tik patiem svarbiausiemis darbams. Verpimui ar kitiems kasdieniams užsiemimams lietuviai pasišviečia sakingos eglės balana.⁶

Šitos kultūros néra vienintelės, atkreipusios Lietuvos valstiečių dėmesį. Itin svarbus augalas, kurį būtina paminėti, – apyniai. Jie naudojami alaus fermentacijai pagerinti. Šis augalas, nors ir ne vietinis, Lietuvoje taip gerai aklimatizavosi, kad pasiekė net ir miškus. Dažniausiai jis sodinamas juodžemyje, dvieju pédų atstumu vienas nuo kito. Kiekvienam sodinukui statoma 20 pédų aukščio atramélė. Iš tolo šios apyniaiapsivijusios atramélės atrodo labai gražiai.

4. Ir astronomas Žanas Šape d’Oterošas (Jean Chappé d’Auteroche), keliaudamas per Abiejų Tautų Respubliką į Rusiją, pastebėjo, kad valstiečiai vasarą valgo duoną, o žiemą jos pritrūksta, nes didžioji javų derliaus dalis būna parduota. Tada jie maitinasi miežine koše („Le paysan se nourrit de pain pendant l’été dans ces endroits, ainsi que dans la Lithuanie; mais il en manque pendant l’hiver, parce qu’il vend la plus grande partie de ses bleds: il se nourrit alors de cacha, qui n’est autre chose que de l’orge mondé, cuit dans de l’eau comme du riz.“). Žr.: Chappé d’Auteroche, J. Voyage en Sibérie, fait par ordre du roi en 1761, tome premier, Amsterdam, 1769, p. 31.

5. H. Votrenas taip pat atkreipė dėmesį į raugintų kopūstų naudą, gydant nuo skorbuto. Žr.: Vautrin, H. Ten pat, p. 297.

6. „Lames de sapin résineux“. Tokį apšvietimo būdą mini ir Ž. Šapas d’Oterošas. Pagal jį, balanos buvo tiesiog įtvirtintos sienose. Žr.: Chappé d’Auteroche, J. Ten pat, p. 30.

Kiekvienas lietuvių valstietis už savo namo turi aptvertą sodą. Tvora daroma iš supintų jaunų medžių šakų. Valstietis visiškai nieko nežino apie gyvatvores, nors jų miškuose auga beveik visi krūmai, iš kurių sодinamos mūsų gyvatvorės. Šituose vaismedžių soduose jie augina prastas obelis ir kriausės. Jų vyšnios neužaugina geresnių vaisių, tačiau valstiečiai moka skieptyti vaismedžius taip pat gerai, kaip ir mūsų sodininkai.

Dažniausiai jie naudoja tokį būdą – supjausto gabalių jaunos obels šaką, nulupa nago dydžio žievęs gabaliuką ir nupjauna įskiepą nuožulnai kaip fleitos pūtiklį. Jį prideda prie įskiepiui paruoštos kryžmai (tai keturi įpovimai, tarp kurių statūs kampai, lyg kryžminis atsuktuvas) įpjautos vietas medyje, aprīša karklų, viską padengia moliu ir apvynioja riebaluota medžiaga.

Iš jų vaismedžių dar galima paminėti slyvas, kurių vaisiai paprastai būna labai rūgštūs. Jeigu jie imasi auginti vynuogienojus, turi juos sodinti į vienos pédos gylį ir dar apdengti mėšlu. Taip giliai pasodinti, apdengti mėšlu ir dar apkloti storu trijų pédų sniego sluoksniu žiemą vynuogienojai gali išlikti neiššalę. Tokio vynuogyno vynuogė labai gerai išnoksta ir malonaus skonio tampa spalio mėnesį. Bet jeigu iš šių vynuogių ką nors gaminant nepridedama daug cukraus, būna labai rūgštū, kaip nutinka su visais šiaurės vaisiais.

Tik šilumoje gali subresti saldūs vaisiai. Visi vaismedžiai šituose šaltuose regionuose veda tik rūgštaus skonio uogas. Taip pat ir serbentai, mėlynės ir gervuogės. Net avietės, tokios švelnios mūsų klimato krašte, Lietuvoje yra rūgščios. Tik braškės ten – kvapnios, švelnios ir vos rūgštokos. Tačiau gamta Lietuvoje nevisiškai atsisakė saldumo: bitės, kurių nuo seno daug šioje šalyje, gausiai renka medų. Šiaurėje plytinčiuose miškuose kiekviena seno medžio drevė slepia bičių spiečių, nešantį baltą medų. Šis daug kokybiškesnis už tą, kuris renkamas Pirėnuose ir vadinas Narbonos medumi (*miel de Narbonne*).

Šitas medus, sumaišytas su reikiamu vandens kiekiu, rūgsta kaip nejrūgės vynas. Bet šis vynas išlaiko medaus skonį, kurį jis praranda tik po dešimties metų. Jeigu šis gérimas išlaikomas dvidešimt metų, jis įgyja tokį malonų spiritinį skonį, kad jo negali atskirti nuo geriausių Ispanijos vynų. Daugelis aukštuojuės šeimų turi jo, išlaikyto ištisą šimtmetį, bet valstietis jį geria pirmaisiais metais po pagaminimo, todėl šis gérimas yra sunkiai virškinamas, jam reikia turėti sveiką skrandį.

Šitie valstiečiai moka pagal savus receptus raugti aviečių ir jvairių kitų uogų, ypač tekšių (*Chamoemorus*) ir spylgiuotų krūmų uogų, mėlynų arba spanguolių vyną. Išsunke uogų sultis, jie jas verda ir fermentuoja vienas arba su trupučiu medaus. Šitie vynai – labai malonūs, bet mažai spirituoti. Aš nekalbu apie sidrą. Valstiečiai jo mažai naudoja, nors jų obuoliai – pakankamai geri, kad būtų galima gaminti tokį pat gerą sidrą kaip Pikardijoje.

Šių valstiečių labui būtų geriausia, kad jie gamintų tik alų, midų ir visus vynus, apie kuriuos ką tik kalbėjome. Savo nelaimei, jie žino ir kaip pagaminti degtinę iš jvarių kultūrų, pavyzdžiui, iš kviečių, rugių, miežių, avių ir vyšnių kaulukų.

Šie spiritiniai gérimai – tokie pat malonūs kaip mūsų degtinė. Jie juos aromatizuoją anyžių arba krapų séklosmis. Jie taip pat naudoja keletą kitų augalų, iš kurių sunkia tirštas, švelnias ir tąsias sultis, kurias fermentuoja ir iš kurių pagamina labai stiprų alkoholį. Iš tokų augalų mes paminėsime tik barštį, arba *Heracleum Sphondylium*. Sunkū įsivaizduoti, kad valstiečiai gali suvartoti tiek daug alkoholinių gérimų. Jie tik ir laukia momento, kada nuo spiritinių gérimų galés mirtinai nusigerti.⁷

Jie įpratę lengvai išgerti tris arba keturias pintas šio alkoholio ir iš pažiūros nepasigerti. Aš susipažinau su tūkstančiais lietuvių, kuriems buvo daugiau negu septyniasdešimt metų ir kurie taip gérė visą savo gyvenimą. Dėl to galima suabejoti, ar gydytojai, kurie savo kabinetuose nustatė, kad spiritiniai gérimai varo iš organizmo skysčius, sukietina odą ir išprovokuoja kraujagyslių užsimimus, atliko pakankamai tyrimų. Tikriausiai jie nežino apie žmogaus gyvybingumą, įveikiantį net mirtinus pavojus. Mes atskleidėme, kaip Lietuvos valstietis kuria savo gyvenamą vietą, drabužius, ruošia maistą ir gérimus. Dabar pasižiūrėkim, iš kur jis gauna kitas gėrybes.

Savo sode jis augina burokus, keletą kopūstų rūšių, bulvių, žirnių, svogūnų, česnakų. Jie turi gerą įprotį rauginti smulkintus kopūstus ir burokus. Rūgštynės ir agurkai taip pat dažnai vartojami. Visuose soduose auginami anyžiai, kalendros ir krapai. Jie naudojami ne tik degtinei, bet dedami ir į duoną. Medicinine prasme toks vartojimas – pagirtinas.

Mane nustebino neaprēpiami didžiagalvių aguonų laukai, tos pačios rūšies, iš kurios išgaunamas opiumas, ir tai, kad jos auginamos tik dėl sėklų, iš kurių daroma kruopos. Lietuviai lyg niekur nieko jas valgo dideliais kiekiais. Toks vaizdas priverstų drebėti mūsų medicinos teoretikus.

Nors mėsos ir medžiojamų paukščių bei žvérių Lietuvoje gausu, valstiečiai jų mažai tevalgo. Naminius pauk-

7. Gydytojų šokiravo nesaikingas alkoholio vartojimas Abiejų Tautų Respublikoje. Kitoje knygoje jis apie tai raše: „Lietuvoje, kaip ir Lenkijoje, ne tik liaudis, bet ir bajorai bei didikai nesaikingai geria vyną ir likerius. Bet koks reikalas, viešas arba asmeninis, baigiasi tuo, kad pusė jo dalyvių būna girti. Po seimelių atstovų susirinkimų mačiau pilnas rūmų sales mirtinai prisigérusiu bajorų. Valstiečiai, vyrai ir moterys, išleidžia pinigus degtinei, paskanintai anyžiais.“ („En Lithuanie comme en Pologne, non seulement le peuple, mais encore les nobles et les magnats sont adonnés à l'usage immodéré du vin et des liqueurs; on ne termine aucune affaire soit générale, soit particulière sans que la moitié au moins de l'assemblée ne soit ivre. J'ai vu après les diétines, les salles du palais jonchées de gentil hommes ivres-morts; les paysans hommes et femmes ne désirent l'argent que pour boire une eau de vie de grains rendue assez agréable avec les semences d'anis.“). Žr.: Gilibert, J.-E. *L'autocratie de la nature, ou premier mémoire sur l'énergie du principe vital pour les guérisons des maladies chirurgicales*. Lyon, 1785, p. 69.

čius, sviestą, kiaušinius ir medžiojamus paukščius bei žvėris jie palieka sumokėti prievolėms. Jie tik rūko lašinius ir kitas kiaulės dalis, taip pat rūko daug žąsų gabalu, iš kurių dar išgauna labai švelnius ir malonius taukus.⁸

Štai tokis tikslus Lietuvos valstiečio gyvenimo paveikslas. Dar daug ką galima būtų pridurti. Būčiau galėjęs papasakoti, kaip iš medžio žievės, ypač liepos, jie moka gaminti puikias virves ir batus, kaip jie moka naudoti savo pelkių rūdos kasyklas ir patys pasigaminti plūgo noragus; kaip jie moka iškasti anglį, išgauti potašą, naudoti medžių sakus. Aš būčiau galėjės juos pristatyti kaip žvėrių medžiotojus ir kaip žvejus todėl, kad visa tai jie puikiai sugeba. Tačiau visos šios temos užimtų daug laiko.

Aš tiktais įvertinsiu tai, ką jie vartoja, ir palyginsiu su mūsų prancūzų valstiečių [vartojimu]:

	denjė ⁹
karvė	12
jaučių pora	60
stambi kiaulė	6
avis	1
žąsis	10
viščiukas	3
višta	6
sviesto svaras	5
kiaušinių tuzinas	5
mėsos svaras	2
ruginės duonos svaras	6
kviečių miltų svaras	2
alaus butelis	1
degtinės butelis	4
drobės uolektis	9
marškiniai	1
drobinis drabužis	9
kailinis drabužis	5

Nedidelė maisto ir drabužių kaina Lietuvoje atitinka 72 livrus, Prancūzijoje išleidžiamus būtiniesiems maisto produktams ir [namų, ūkio] išlaikymui. Dėl to kiekvienas valstietis beveik pusę viso to, kas jam priklauso, atiduoda turtingai gyvenančiam žmogui, taip kiekvienas valstietis gautų 40 ekiu¹⁰ rentos [pajamų], jeigu dalybos

8. Iš kito Ž. E. Žilibero teksto sužinome, kad lietuvių valgė ir bebrų mėsą: „Lietuviai mielai valgo bebro mėsą, kuri, gerai paruošta, mums pasirodė skani, ypač kojos ir uodega, kepti grilyje.“ („Les Lithuaniens mangent volontiers la chair du castor, qui, bien apprêtée, ne nous a pas parue désagréable, surtout les pattes et la queue cuites sur le grill, et assaisonnées de pain râpé et de fines herbes, sont très délicates, étant assez grasses et muqueuses.“). Be to, bebro kailis naudojamas ilgaauliams batams apštūtinti („Les peaux de castor servent à garnir, en Lithuanie, l'intérieur des bottes d'hiver.“). Žr.: Gilibert, J.-E. *Le médecin naturaliste, ou Observations de médecine et d'histoire naturelle*. Paris–Lyon, 1800, p. 285. Apie tai, kad lietuvių valgė bebrus, rašė ir kunigas H. Votrenas. Žr.: Vautrin, H. *L'observateur en Pologne*. Paris, 1807, p. 43.
9. Livres, sous, deniers: Prancūzijos karalystės monetos.
10. Ecu: prancūzų moneta.

būtų lygios. Taip pat atkreipkime dėmesį į, palyginti su valstiečiais, nedidelį Lietuvos bajorų skaičių, ir mes įsitiksime, kad čia labiau negu kitur [kitose šalyse] valstiečio darbu pasinaudojantis turtuolis palieka vargsui tik tiek, kiek reikia, kad jis nemirtų iš bado.

N. B. Tokios buvo 1782 metų kainos, mano bičiulis Brioté¹¹, Vilniaus universiteto anatomijos profesorius, pranešė, kad dabar viskas pabrango trečdaliu.

Iš prancūzų kalbos vertė Arnaud PARENT
Vertimo mokslinė redaktorė Genovaitė DRUČKUTĖ

Observations by botanist Jean-Emmanuel Gilbert on the life of the Lithuanian peasantry at the end of the 18th c.

Arnaud PARENT

The article briefly presents the activities of French doctor Jean-Emmanuel Gilbert in Lithuania. As a scientific source, for the first time in the Lithuanian language his description of the livelihood and activities of Lithuanian peasants has been published. The French doctor Jean-Emmanuel Gilbert added much to the development of the sciences of medicines and botany in the 18th c. He was responsible for the botanical garden in Grodno and, later, for Vilnius Botanical Gardens. In researching the country's flora, the French scientist had the opportunity to become acquainted with Lithuanian peasants. Having returned to France, in 1784 in Lyon he gave a public speech where he shared his experiences in Lithuania and described the living conditions, farming, crafts and food of the Lithuanian peasants.

Mykolo Romerio universitetas
Ateities g. 20, Vilnius, LT-08303
E. paštas: arnaudparent@hotmail.com

Gauta 2013-06-20, įteikta spaudai 2014-06-25

11. Prancūzas Žakas Brioté (Jacques Briotet, 1746-1819) 1777 m. atvyko į Lietuvą. Vilniaus vyriausiąją mokyklą (šiandien tai Vilniaus universitetas) dirbtį Chirurgijos katedroje padėjėjo. 1780 m. pradėjo dėstyti chirurgiją. 1786 m. Ž. Brioté buvo patikėta organizuoti chirurgijos kliniką, ir jis šią užduotį sėkmingesi įvykdė. Chirurgas Ž. Brioté buvo vienas iš Vilniaus gydytojų draugijos steigėjų, taip pat pirmasis profesorius Lietuvoje ir Rytų Europoje, pradėjęs skiepti nuo raupty. Šiandien Ž. Brioté laikomas anatomijos mokslo Lietuvoje pradininku. Žr.: Polski słownik biograficzny, tom II. Krakow, 1936, p. 438–439; Jobert, A. Ten pat p. 253; Edel, Ph. *L'âge d'or de la médecine francophone à Vilnius*. Iš: Cahiers lituaniens, numéros 10, automne 2009, p. 15, 21–22.

Guntis Šmidchens: Dainos galia

Žurnalo redakcijoje svečiavosi latvių kilmės amerikietis folkloristas, Vašingtono universiteto profesorius Guntis Šmidchenas, 2006 metais pirmasis parašės disertaciją apie folkloro sąjūdį Baltijos šalyse: „Baltijos muzika: folkloro judėjimas Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje. 1968–1991“ („A Baltic Music: The Folklore Movement in Lithuania, Latvia and Estonia. 1968–1991“), o 2014 metais išleidęs knygą „Dainos galia“ („The Power of Song“) apie visų trijų šalių Atgimimo sąjūdžius kaip neprievartinio pasipriešinimo judėjimus, kuriuose dainos turėjo ypatingą reikšmę.

Šią vasarą Guntis vėl ketina lankytis Lietuvoje ir Estijoje, dalyvauti Dainų šventėse ir kaupti medžiagą naujam tyrimui, skirtam Dainų švenčių tradicijai.

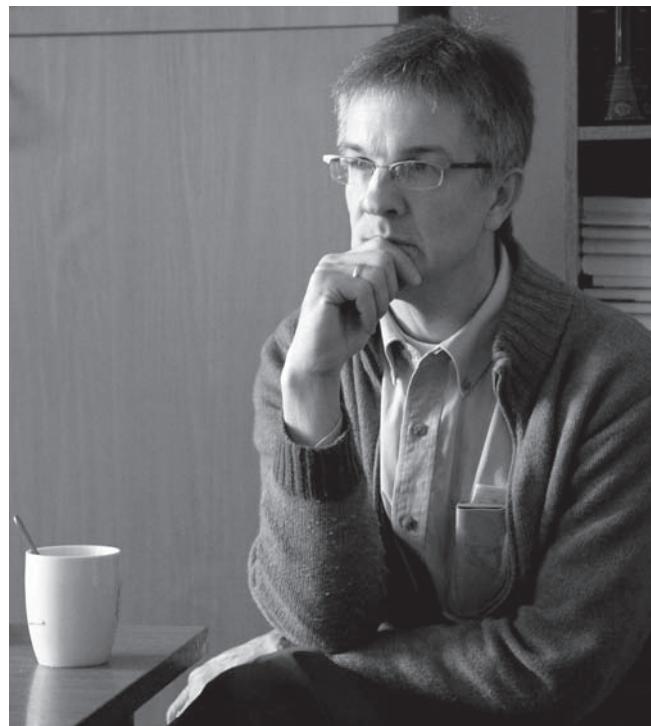
Lietuviškai kalbamés apie knygą „Dainos galia“, lietuvių dainiškają tradiciją ir pilietinės visuomenės tapsmą.

Įdomu, kada susidomėjote Baltijos šalių folkloro judėjimais, dainiškaja kultūra ir, žinoma, kaip išmokote lietuvių kalbą?

Esu latvių kilmės, o gimiau Čikagoje, Amerikoje. Kalbėjau latviškai, o išgirdęs lietuviškų dainų, panorau išmokti ir šią kalbą, kad jas suprasčiau. Amerikoje, Indianos universitete, studijavau folkloristiką. Amerikoje folkloristika apima antropologijos ir literatūros studijas, kitaip negu Europoje, kur etnografija – tarsi atskira mokslo sritis. Kai apie 1988–1989 metus rinkausi disertacijos temą, vadovė pasiūlė rašyti apie tai, kas tuo metu vyko Baltijos šalyse. Pasirinkau folkloro judėjimą, nes manau, kad tuo metu visuomenei jis turėjo didelę įtaką. Rašydamas šį darbą, tris mėnesius Estijoje lankiau folkloro ansamblio „Leegajus“ repeticijas, Latvijoje bendravau su ansambliu „Skandinieki“, o Lietuvoje išsirinkau Vilniaus universiteto ansamblį „Ratilio“. Tai buvo pirmas žingsnis. Paskui susidomėjau nacionaliniu judėjimu, kuris taip pat prasidėjo nuo folkloro, bet jo negali tyrinėti be chorinės muzikos, Dainų švenčių tradicijos. Pradėjės dirbti Sietle, tėsiau tyrimus ir šių metų pradžioje išleidau knygą „Dainos galia“.

Ant jos viršelio – Viliaus Naujiko fotografija iš 1968 metų Ratos šventės Kernavėje...

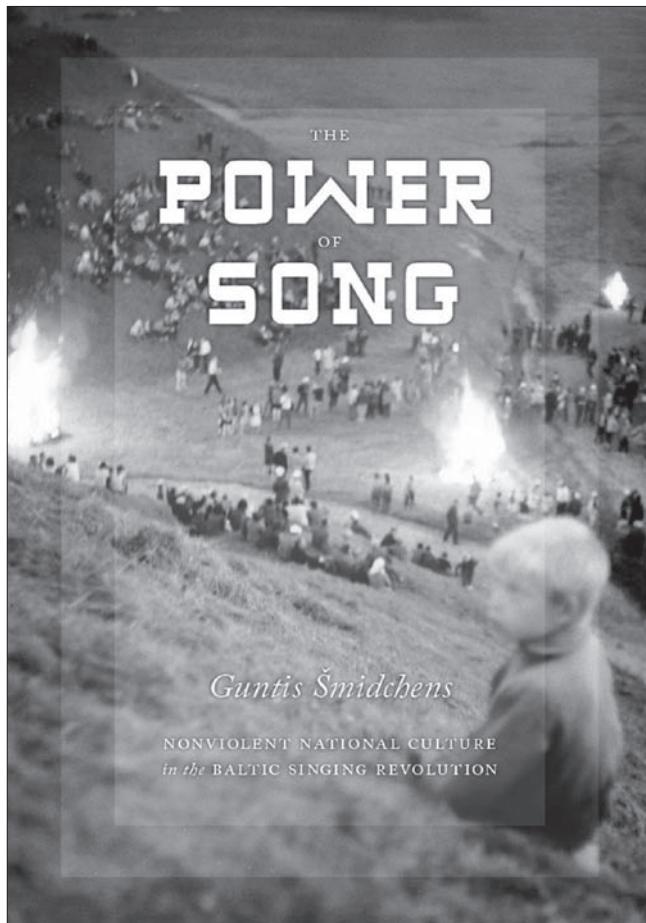
Taip, šią nuotrauką pamačiau jūsų žurnale ir labai jos užsimaniau, susiradau ir autorių. Tai dokumentinis kadras, j kurį galiu žvelgti kaip etnografas, tarkim, suskaičiuoti šventėje dalyvavusius žmones, bet sykiu tai ir meninė fotografija – tiesiog gražu ją žiūrėti. Labai norėčiau su tuo vaiku susitikti – jis turėtų būti mano metų, o fotografijoje jam kokie penkeri... Šioje

Guntis Šmidchens. 2014 m. Viliaus Naujiko nuotrauka.

nuotraukoje atsispindi dainuojamosios revoliucijos poetinė istorija. Knygoje ji dažniausiai dokumentuojama didžiujų mitingų fotografiomis, su vėliavomis ir plakatais, o man pasirodė svarbesnė ši nuotrauka, nes pasipriešinimo istorija yra gilesnė, ji prasideda ne nuo roko maršų...

Šis mano tyrimas baigiasi 1990–1991 metų rugpjūčiu, laiminga revoliucijos pabaiga. Jo tikslas – ne tik atskleisti nacionalinio išsivadavimo judėjimo istoriją, bet ir paaiškinti, kaip galėjo vykti revoliucija be prievarčinių veiksmų. Aš klausiu, kaip beginkliai žmonės galėjo

Guntis Šmidchens. *The Power of Song: Nonviolent National Culture in the Baltic Singing Revolution*. Seattle and London: University of Washington Press; Copenhagen: Museum Tusculanum Press, 2014.

stovėti priešais važiuojančius tankus ir dainuoti. Tai atrodo nelogiska, iracionalu. Man atrodo, kad būtent daina yra raktas, galintis padėti suprasti 1991-ųjų lietuvius. Esu folkloristas, tad mano tyrimo objektas – daina, turėjau ją išversti į anglų kalbą ir paaiškinti jos poetinį turinį, istorinį kontekstą ir pan.

Tad apie ką Jūsų knyga „Dainos galia“?

Ji prasideda nuo 1998 metų, kai Vašingtone, Amerikoje, vyko Smitsono folkloro festivalis (*Smithsonian Folklife Festival*), į kurį atvyko po penkiasdešimt kiekvienos Baltijos šalies atstovų. Paskutinis festivalio koncertas vyko liepos 4-ąją – JAV nepriklausomybės dieną, ir jis buvo skirtas Dainuojančios revoliucijos dešimtmečiui paminėti. Kiekviena šalis atliko po keletą dainų, kurios skambėjo ir 1988–1991 metais. Lietuviai – penkias dainas, latviai – septynias, estai – keturias. Iš viso 16 dainų. Lietuviai pasirinko „Ant kalno klevelis“, „Oi, neverk, matušėle“, Veronika Povilionienė padainavo „Oi, sūneli, raituželis“, dar sugiedeojo „Marija, Marija, švenčiausia lelija“ ir „Lietuva brangi“.

Visa istorija, visi laikotarpiai, visi stilai...

Estai dainavo ir roko dainų, ir chorinę dainą, tad buvo atstovaujama folkloro, chorinė ir roko tradicija – 1988–1991 metais jos visos kažkaip derėjo. Man atrodė, kad buvo trys skirtinges pasipriešinimo oficialiajai kultūrai formos: nuoširdžios, autentiškos liaudies dainos, chorinės laisvės dainos, tokios kaip „Lietuva brangi“, ir roko dainos, niekuomet nepaklususios jokiai konjunktūrai.

Man atrodo, kad tik neoficialiajame Lietuvos himne „Lietuva brangi“ yra žodžiai: „Jo gilią mintj težino Dievas“, ir nors jie ne visada skambėjo scenoje, tuo metu tai buvo vienintelis viešas ir pozityvus Dievo paminėjimas dainoje. Tarkim, Latvijoje sovietmečiu dainose Dievas iš viso nebuvo minimas, kaip ir Latvija negalėjo būti minima – tik Tarybų Latvija...

Tad knygoje iš pradžių pristatau dainiškąją tradiciją, paskui stalinistinį laikotarpį, kai daina tampa ideologiniu įrankiu. Kaip tarybinių dainų modelį nagrinėjau keturis himnus: Tarybų Sąjungos, Latvijos TSR, Lietuvos TSR ir Estijos TSR.

Kitas skyrius skirtas liaudies dainos istorijai. Ji prasideda nuo Johano Gotfrydo Herderio (Johann Gottfried Herder) – vokiečių filosofo, kuris vertė ir pirmasis publikavo liaudies dainas. Jo dainų rinkinyje „Tautų dainos“ („Volkslieder“) pirmoji daina – anglų, antra – vokiečių, o trečia, ketvirta ir penkta – lietuvių liaudies dainos. Herderis rašė: iki šiol antropologai tik iš šalies stebėjo kitas tautas ir fiksavo, ką pamatė, dabar jie turėtų rašyti apie tai, kaip kitų tautų žmonės suvokė pasaulį – daina yra langas į jų sielas. Visi žmonės dainuoja, tereikia išversti jų dainų žodžius ir leisti prabilti savo kalba... Taigi Herderis paskelbė, kad per dainą galima suprasti svetimą nacią, kad poezijos pasaulyje néra didelių arba mažų tautų, daina visas tautas padaro lygias. Dar jis rašė, kad daina išreiškia tautos dvasią, kuri gali būti karinga arba nekaringa. Tarkim, apie latvius jis rašė, kad tai kaimo žmonių, taikių artojų tauta, bet XIX amžiuje kiekviena tauta dairėsi herojiškos praeities...

Kitas knygos skyrius skirtas lietuvių folkloristikai – Liudvikui Rėzai ir kitiems. Rėza buvo pirmasis lietuvių dainų tyrinėtojas, kūrės ir lietuvių mitologiją. Kartais rašoma, kad mitologinės Rėzos dainos yra neautentiškos, bet jei žmonės jas dainuoja, tai jau autentiška! Vadinas, jų reikėjo. Juk XIX amžiaus pradžioje nuolatos buvo keliamas klausimas – ar lietuvių turėjo herojinių, epinių dainų? Jei neturime tokijų dainų, herojinio epo, gal dar galima jas sukurti? Panašūs procesai vyko ir Latvijoje. Dar Herderis rašė, kad neužtenka dainą perskaityti, reikia ją ir išgirsti, nes popierius ją nužudo.

Toliau svarstau, kaip formavosi dainuojančios tautos, nacijos – Dainų švenčių tradicija. Pirmoji dainų šventė įvyko 1843 m. Šveicarijoje, Ciuriche, 1845 m. – Vokieti-

joje, Viurcurge, vėliau perémé ir Baltijos šalys: 1869 m. Dainų šventė surengta Estijoje, Tartu, 1873 m. – Latvijoje, Rygoje. Estai vertė vokiečių dainas – iš pradžių visa jų chorinė muzika buvo verstinė. Bet vertė ne žodis žodin, o pritaikydami savo poreikiams. Pavyzdžiui, vokišką dainą „Was ist des Deutschen Vaterland“ – „Kas yra vokiečio tévynė“, estų Dainų šventės kûrėjas išvertė: „Kur yra mano tévynė“. Nors daina verstinė, jos melodija – vokiška, kuriamą nauja tradicija. Panašiai elgési ir latviai, ir Mažosios Lietuvos gyventojai (čia Dainų šventės vyko nuo 1902 m.). O Lietuvoje vėliau panaikinta baudžiava, paskui – spaudos draudimas... Vis dėlto ir Lietuvoje, ir Prūsijoje dainuotose dainose buvo bendrų simbolių – Maironio „Kur bėga Šešupė, kur Nemunas teka“ dainuota Lietuvoje, o Jurgis Zauerveinas (Georg Sauerwein) apie Šešupę ir Nemuną rašė Mažojoje Lietuvoje, Prūsijoje.

Beje, Zauerveinas buvo labai įdomus žmogus – ne lietuvis, sorbis, bet rašė eiles lietviškai, buvo Europos Taikos sąjungos narys. Jis norėjo kaip nors paveikti vokiečių valdžią, teigé, kad Prūsijai reikia daugiakultūrės politikos. Tuo pačiu metu buvo valdžiai lojalus pilietis. Rašoma, kad Zauerveino „Lietuviais esame mes gimę“ tapo ir Sąjūdžio himnu. Vėliau jis buvo parašęs šios dainos parodiją. O gyvendamas Norvegijoje kaip išeivis iš Prūsijos, išvertė tą pačią dainą į norvegų kalbą: „Norvegais esame mes gimę“. Ją atradau norvegų kalba parašytoje Zauerveino biografijoje...

Kitas knygos skyrius – apie nacionalinio pakilimo laikus, kai pradéti dainuoti Maironio eiléračiai, kurie skamba jau šimtas metų. Maironio tekstai atkreipia dėmesj – juose lietuviai nugali visus priešus, teka kraujų upės. Ši daina man tarsi mišlė. Skyriuje apie lietuvių karinės dainas pastebiu paradoksą – Lietuvoje buvo tiek daug karinių dainų, bet jose neapdainuojamos karinės pergalės. Didžioji senesniųjų dainų dalis dainuojama močiučių ir seselių. Karys žūsta, parnešama žinia apie jo mirtį, ir daugiau nieko. Koks čia karas? Yra mirtis, yra auka, bet néra pergalės. Įdomios ir nepriklausomos Lietuvos laikais, pokariu dainuotos dainos. Štai Lietuvos kariuomenės išleistame rinkinyje „Dainuojam“ minimi kulkosvaidžiai ir pilnas laukas priešų lavonų... Tokių liaudies dainų taip pat buvo, nežinau, ar jos plačiai dainuotos. Dainų senumo, autentiškumo klausimas įdomus, bet ne visada svarbus. Kita vertus, daina sena ar nauja, jeigu ji dainuojama – tai jau autentiška daina. Štai latvių dokumentiniame filme „Baltijos requems“, arba „Kryžiaus kelias“, yra kadų iš Lietuvos sausio 13-osios. Ten skamba daina „Palinko liepa šalia kelio“. Gal režisierius Juris Podniekas manė, kad žodžius „Sūneli, Tévynė tave šaukia“ supras ir latviai. Jis gerai jauté, kokia daina tam momentui tinkta.

Labai noréjau ištirti šios dainos istoriją, radau ją net Genocido aukų muziejuje saugomame dainų sąsiuvi-

nyje. Šios dainos užrašyta apie šešiasdešimt variantų, savo knygoje nagrinėjau vieną iš jų...

Rašant knygą man buvo svarbu išsiaiškinti ne kaip lietuviai išsilaisvino arba atgavo savo Nepriklausomybę, o kaip lietuviai, latviai ar estai, bet ypač lietuviai, išdrįso beginkliai stovėti prieš tankus. Man pasirodė, kad tai gali paaiškinti tautos ir dainos istorija.

Skaitydamas pasaulio neprievartinės politikos istoriją, pastebéjau, kad visur minimos dainos, bet niekas nekelia klausimo, koks dainos vaidmuo taikaus pasipriešinimo judėjime. Yra tokia stora knyga „A Force More Powerful“ – tai XX amžiaus taikių judėjimų istorija (apie 1905 m. revoliuciją Rusijoje, apie Gandž (Gandhi) Indijoje, bet Baltijos šalys ten neminimos), jos rodyklėje visi pagrindiniai prasminiai žodžiai: boikotas, streikas... o dainų néra.

Man labai svarbu, kaip daina tampa neprievartiniu pasipriešinimo judėjimo dalimi, ką ji duoda.

Populiariausia Dainuojančios revoliucijos interpretacija – kad tai buvo parlamentinis judėjimas. Buvo išsirinktas parlamentas, kuris paskelbė Nepriklausomybę, o paskui derėjosi su Maskva ir t. t. Tai viena iš versijų, bet, manau, ne geriausia. Nuo 1991 metų sausio iki rugpjūčio, ypač sausio mėnesj, buvo kitaip. Jei išrinktoji valdžia nebūtų turėjusi tų tūkstančių, kurie stovėjo po langais, manau, būtų buvę labai lengva ją nuversti arba papirkti... Už langų nebuko beveidė minia, kiekvienas žmogus individualiai apsisprendė ten būti, ir šis sprendimas nebuko racionalus – iš kur jis sémési drąsos? Man atrodo, kad drąsos teikė dainos. Kai žmogus dainuoja: aš nebijau mirties, ar visi kartu dainuoja: „Oj, neverk, matušéle, kad jaunas sūnus. / Eis ginti brangiosios Tévynės“, tuomet mirties baimės nebéra. Man atrodo, kad per dainą aš galu suprasti, ką jauté lietuviai sausio mėnesj ir vėliau.

Čikagoje paskaitą skaiteš istorikas Egidijus Aleksandravičius paprieštaravo, kad Konstitucijos nebuko galima padainuoti, ir tai tiesa. Bet aš sakau, kad Nepriklausomybės nebūtumėt atgavę, jei tai būtų buvęs tik valdžios sprendimas. Reikėjo drąsos, kurią suteikia ir dainos. Tarkim, pokario partizanų dainos – juk partizanai nesitikėjo nugalėti, žinojo, kad pralaimės, o vis tiek dainavo ir tėsė pasipriešinimą. 1991-aisiais lietuviai elgési kaip partizanai...

Iš tiesų prisimenama, kad Lietuvos kaime niekada neskambėjo tiek dainų, kaip pokario metais. Atrodo, kad tai laikas, kai daugiausia baimės, nežinios, bet daina įgyja kažkokį visiškai naują paskirtį..

Taip, ji gydo. Muzikos psichologijos tyrinėtojai pastebéjo, kad dainavimas padeda atsitiesti traumuo-tam žogui. Kai gatvėje gyvenantys benamiai buvo

suburti į chorą, jie émė atgauti savigarbą, pradéjo gyventi kitaip. Yra ir daugiau tyrimų apie dainavimo poveikį ligoms ir pan.

Nors svarbiausia yra pats dainavimas, paskutiniame savo knygos skyriuje klausiu, ar svarbus dainos tekstas? Galime neprievartinj pasipriešinimą máginti paaiškinti remdamiesi dainų tekstais ir kontekstais. Viešose kalbose tuomet buvo nuolatos kartoja: mūsų ginklas yra daina, mūsų simbolis yra véliava. Viskas pasakyta. Néra racionalaus paaiškinimo, kaip veikia dainavimas – liaudies, choro, roko dainų, ir Nepriklausomybés atgavimo racionaliai negali paaiškinti. Vienintelis būdas visą tai suprasti – dainuoti pačiam.

Rašote apie visas tris Baltijos šalis, kokius matote jų skirtumus? Tarkim, kuo aptariamuojу laikotarpiu skyrési jų dainos?

Galiu remtis tik tekstais. Estams būdingas individualizmas, jiems svarbu pasakyti, kad jie yra estai ir kas yra jų tévyné. Latviams labai svarbi mitologija: mūsų motulé – Saulé, mūsų tévas – Perkūnas. Iki šiol dainuojama ta 1990-ųjų daina. O lietuviams, atrodo, svarbi Didžiosios Kunigaikštystés ir pokario pasipriešinimo kovų istorija. Ši tema nebūdinga latvių, estų dainoms – estai visai nedainuoja karinių dainų. Lietuviams mažiau svarbios mitologinės dainos, pavyzdžiui, graži daina „Šalia kelio jievaras stovéjo“ su mitine simbolika néra visuotinai dainuojama. Tuo tarpu partizanų daina „Sūneli, Tévyné tave šaukia“ supranta ir dainuoja visi. Man atrodo, kad per Dainuojančią revoliuciją Estijoje svarbiausios buvo roko dainos, Latvijoje – choriné muzika, o Lietuvoje – liaudies dainos. Dar negaliu to irodyti, bet taip manau.

Kita vertus, tai néra vien mano interpretacija, kaip Herderis sako, aš bandau suprasti, ką žmonės dainomis pasako apie save. Todél ir noriu šį tyrimą tésti – rašyti apie dainas nuo 1990 metų iki šiandienos. Jos visiškai kitokios. Dar svarstau, kaip apie jas rašyti? Juk nebereikia niekam priešintis, bet jūsų [Lietuvos liaudies kultūros centro] vadovas saké, kad dabar priešinamasi globalizacijai. Ir tai tiesa.

Savo knygoje kalbate apie laiką, kai daina susiejo į tūkstantinius mitingus susirinkusių žmonės, jkvépé ir padrąsino... Nors lietuvių istoriografijoje tos emociónės patirtys, folkloro judéjimas, Dainų švenčių tradicija dažnai nuvertinami – kaip kultūrinės iniciatyvos, sovietmečiu nekélusios politinių tikslų, ne pasipriešinimo, o pristaikymo būdai. Kitaip j tai pasižiūréta neseniai išleistoje Ainés Ramonaités ir jos kolegų knygoje „Sąjūdžio ištakų beieškant“(2012).

Turiu šią knygą, jos argumentacija labai stipri. Ten rašoma, kad žmonės į Sąjūdžio Steigiamąjį suvažiavimą buvo kviečiami per folkloro festivalį „Skamba, skamba kankliai“. Vadinas, jau buvo tas dainuojančių žmonių tinklas.

Disertacijoje rašiau apie nacionalinj neprievartinj judéjimą, dabar skaitau apie pilietinę visuomenę ir demokratiją, savanoriškų judéjimų svarbą ir matau, kad galima ir į šią revoliuciją žiūréti kaip kylančią iš savaiminio (*self-organised*) judéjimo. Galbūt net chorų judéjimą sovietmečiu galima vertinti kaip pilietinės visuomenės kūrimosi pradžią. Juk niekas nevertė burtis į chorus – jei nebus charizmatiško vadovo, nebus ir choro. Tad ir choro dirigentas gali būti suvokiamas kaip nedidelés pilietinės visuomenės vadovas, su kuriuo vykstama į Dainų šventę. Juk tai nebuvo privaloma – net sovietmečiu žmonės galéjo eiti į chorą arba neiti, tiek demokratijos gal buvo.

Vienas amerikietis Volteris Klemensas (Walter Clemens) yra parašęs knygą apie Baltijos šalis, pirmajį nepriklausomybés dešimtmetį, ji vadinas „Baltic Transformation“ (2001 m.). Ten jis rašo, kad didžiausia nevyriausybinių Baltijos šalių organizacija – tai Dainų šventė. Tai néra lobistų sambūris, kuris siektų tik savo organizacijos tikslų ar teisių. Be to, juk nemokama choristams už dalyvavimą šventėje, vadinas, galima į ją žiūréti kaip į tam tikrą demokratinę struktūrą. Dar galima pastebéti, kad téra trys valstybés iš buvusios Tarybų Sajungos, kuriose veikia parlamentinė demokratija. Kitur įsigalėjës autoritarizmas. Ir galima sakyti, kad būtent šiose trijose šalyse buvo galingiausias chorų judéjimas.

Bet ar tikrai chorų judéjimas randasi totalitarinėse šalyse kaip demokratiné alternatyva?

Esama ir kitokių amerikiečių politologų vertinimų. Gal geriausiai žinomas tokis Anatolis Livenas (Anatol Lieven), kuris rašé apie Baltijos šalių revoliucijas. Rašydamas apie Dainų šventes, įžvelgia jose ir autoritarizmo, lygina net su nacizmu... Gal todél daliai amerikiečių intelektualų, kurie patys nepatyre, kas yra bendras dainavimas, atrodo, kad jei Dainų šventėje visi kartu dainuoja paklusdami vienam dirigentui – tai tarsi armija, surikiuota ir žygiuojanti vienu ritmu... Ne vienas mano kolega žiūri skeptiškai – jiems tai ne demokratijos, o masinės kultūros išraiška. Bet choro dirigentai sako priešingai – kad jie negalėtų chorui diriguoti, jei manytų, kad prieš juos tik žmonių masé. Jie patvirtino, jog norint gerai diriguoti svarbu jausti ryšį su kiekvienu dainininku, įsivaizduoti, kad jis dainuoja tau asmeniškai ir tu diriguojai asmeniškai jam. Choro dainininkas néra praradës savo individualiosios tapatybés, atvirkšciai – jis dainuodamas gali išreišksti savo individualumą.

Noriu patyrinéti ir Dainų šventėjų repertuarą. Man atrodo, kad Jame padaugėjo meilés dainų, apdainuojančių asmeninius jausmus. Pavyzdžiui, šių metų estų Dainų šventėje skambės daina, kurioje sakoma: „Paliesk mane savo akimis“, o tos akys yra juodos, baltos, mėlynos. Šios Estijos vėliavos spalvos – tai vienintelis patriotinis dainos simbolis, o ji skamba tarsi meilés lyrika. Sovietmečiu nebuvo romantiškų meilés dainų... Latvijoje skamba daug Lygo šventės (Joninių) dainų. Tad manau, kad Dainų šventės tradicija gyva ne vien dėl patriotinių paskatų. Kai žmonės susiburia į nedidelius chorus, manau, kad jie dainuoja ne vien „Lietuviai esame mes gime“. Gal pats susibūrimas, dalyvavimas jiems yra svarbus.

Prieš dešimt metų Amerikoje buvo parašyta knyga „Bowling alone“ („Boulingas po vieną“), kurioje randu teorinių atramų. Šeštajame dešimtmetyje buvo labai popularios boulingo lygos, o žmonės bûrësi į komandas. O dabar Amerikoje kiekvienas žaidžia pats sau, ateina, susimoka, galbūt dar pasikviečia brolij ar draugą, bet nebéra nei lygų, nei komandų. Knygos autorius tai sieja su demokratijos nykimu Amerikoje. Žmonės nebesiburia, nebendarbarbiauja, lieka tik mažos izoliuotos šeimos grupelės, bet nebéra bendruomenės, nebéra savanoriškų asociacijų. O tai jam yra demokratijos žlugimo simptomas.

Labai jdomūs svarstymai, lauksime ir naujosios Jūsų knygos, o dabar dar sugržkime prie Jūsų istorijos. Jūsų tévai emigravo į Ameriką po karo?

Taip, jie buvo gime 1930–1931 metais, tad kai jų tévai iš Latvijos emigravo į Ameriką, tebuvo moksleiviai, vidurinę mokyklą jie baigė Amerikoje. Jie vadintami pirmaja emigrantų vaikų karta. Mano tévai susipažino jau Amerikoje, vedé ir namie kalbėjo latviškai. Išmokau latviškai skaityti ir rašyti dar prieš pradédamas lankytį amerikietišką mokyklą, bet tévai nedarė spaudimo dėl latvių kalbos vartojimo, tik senelė dovanodavo latviškų knygelių, o nuo septintos klasės lankiau šeštadieninę latvių mokyklą – taip šią kalbą ir išsaugoju, nors mokiausi ir studijauvau anglų kalba, iš esmės esu anglakalbis amerikietis.

Mano tévas labai norėjo, kad būčiau inžinierius, studijauvau chemiją, bet turėjau puikių dėstytojų humitarų – man didelę įtaką padarė Amerikos istoriją, rusų kalbą ir literatūrą dėstę profesoriai. Baigęs bakalauro studijas, vis déltą pasukau į lingvistiką – émiau studijuoti rusų kalbą, žinojau, kad noriu išmokti ir estų, lietuvių kalbą, nors Baltijos šalių Atgimimas dar nebuvo prasidėjęs. Iš pradžių mokiausi pats, iš vadovélių, paskui lietuvių kalbą studijauvau Čikagoje, Illinojaus universitete. O estų kalbos mokiausi Indianos universitete. Ten buvo labai stiprios folkloristikos studijos, panirau ir į jas. Mano magistro darbo, vėliau disertacijos vadovė Linda Dégh pasiūlė man grįžti į latvių bendruomenę ir tyrinėti Čikagoje gyvenančius latvius, tad baigiamajį

darbą rašiau apie keturių Čikagos latvių gyvenimo pasaikojimus. Jame kéliau teorinj klausimą – ar gyvenimo pasakojimas yra folkloro žanras? Įsitikinau, kad taip. Tuo metu prasidėjo Dainuojančios revoliucijos, tad kai po magistrantūros įstoja į doktorantūrą, nutariau tyrinėti Lietuvos, Latvijos ir Estijos folkloro ansamblius. Rémiausi vokiečių folkloristų sukurta tradicijos biologijos teorija, kurioje akcentuojamas tradicijos, atlikéjo ir atlikéjo bendruomenės tyrimas. Po kelis méniesius lankiau folkloro ansamblų repeticijas Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje, aprašiau jų vadovų – Zitos Kelmickaitės („Ratilio“), Dainio Stalto („Skandinieki“) ir Igorio Tynuristo (Igor Tõnurist) („Leegajus“) gyvenimo istorijas. Tai buvo charizmatiški ansambliai vadovai, tradicijos perteikėjai, aplink juos bûrësi visi.

Vėliau dirbau Vašingtono universitete, kur skandinavistai įkûrė Baltijos studijų programą. Aš ten galéjau dėstyti visas tris Baltijos šalių kalbas, dalytis savo patirtimi – tai buvo tikra laimė. Dabar ten jau dirba iš Lietuvos, Latvijos ir Estijos atvykę dėstytojai. O aš išleidau savo knygą ir tikiuosi testi tyrimus. Praeitais metais dalyvavau Latvijos dainų šventėje. Šiais metais vienu metu vyks Dainų šventės Estijoje ir Lietuvoje, mēginsiu suspėti į abi.

Dékoju už pokalbj.

Kalbėjosi Saulė MATULEVIČIENĖ
Iš garso įrašo pokalbj šifravo Akvilė VAIGINYTĘ

Guntis ŠMIDCHENS: The Power of Song

In a conversation with folklorist, University of Washington professor Guntis Šmidchens, his new study *The Power of Song* (2014) is discussed. In it, the rebirth movements of the three Baltic countries are presented as being a form of non-violent resistance. The author claims that in the so-called Singing Revolutions, songs had an important role and in studying this long-term musical movement we can answer the question as to how unarmed, singing people dared to stand before tanks. The folklore movement that began in the Soviet era, the choir movement, the 90-year old traditions of Song Celebrations help create a civil society and foster democracy, in the words of the interviewee. The journal publishes a translation of an excerpt from the book.

The folklore movement in the Baltic countries was the basis for another study by G. Šmidchens -- his dissertation, written in 2006: "A Baltic Music: The Folklore Movement in Lithuania, Latvia and Estonia. 1968–1991".

Vilius NAUJIKAS. Rasos šventė Kernavėje ir ant Ladakalnio. 1970 m.

Ar būtina buvo dainuoti per Dainuojančią revoliuciją?

Guntis ŠMIDCHENS

Daugelio sričių tyrinėtojai sutaria, kad muzika gali ne tik išreikšti, bet ir sužadinti laimės, liūdesio, baimės, pykčio, meilės emocines būsenas.¹ Tačiau po šiuo išoriniu sutarimu vienybės daug mažiau. Kai ką dainavimas vargina. Antai Markas Beisindžeris (Mark Beissinger) rašo, kad estų koncertai 1988 m. vasarą buvo tikra nacionalizmo „orgija“.² Žodis „orgija“ turėtų reikšti, kad dainavimas – tai regresas nuo minties skaidrumo prie iracionalaus gyvuliško elgesio. Antropologai žmogaus dainavimo kilmės irgi ieško gyvulių skleidžiamuose garsuose. Vieni pažymi dainavimo panašumus su paukščių čiulbesiu, kuriuo šie pareiškia savo teises į teritoriją ir prisivilioja sau porą. Kiti atkreipia dėmesį į susiporavusių gibbonų „dainavimą“, kuriuo šie irgi pareiškia savo teises į teritoriją ir paskelbia sudarę monogaminę porą, arba į gorilų bei šimpanzių stūgavimus, kurių paskirtis – nustatyti grupėje dominavimo santykį ir palaikyti tam tikrą fizinį atstumą tarp individų.³ Numanomas priežastinis ryšys tarp tokį gyvūnų skleidžiamų garsų ir grupės glaudumo kartais perkeliamas ir žmonių muzikavimui.

Politinių muzikos judėjimų tyrimuose dažnai pabrėžiamas muzikos vaidmuo valdant grupę. Pavyzdžiui, Stivenas Brounas (Steven Brown) pažymi, kad muzika homogenizuja socialinį elgesį, per jtaigą ir manipuliaciją sustiprina grupės ideologiją, nustato ir sutvirtina socialinę tapatybę ir sukuria grupinio lygmens bendrumą.⁴ Lieka neaišku, ar toks muzikos poveikis yra valingas, ar nevalingas, tačiau tyriime lyg ir nusveriamą pirmojo naudai. Baltijos kraštose dainavimas anaipol ne visuomet pasižymėjo Browno išvardytais padariniais. Stalinistų ideologų surežisuoti sovietų socialistinio realizmo ritualai turėjo modeliuoti atitinkamą šių kraštų gyventojų elgesį, jdiegti jiems sovietinę tapatybę ir sukurti tokį grupinio lygmens bendrumą, kuris homogenizuotų juos su homo sovieticus kultūra ir visuomene, bet

šis sovietų atlirkas elgesio valdymo eksperimentas nepasisekė.⁵ Net jei Dainuojančioje revoliucijoje galima jžiūrėti tautine ideologija ir tautine tapatybe pagrįstą bendrumą, pats dainavimas savaime anaipol néra jo priežastis.

Kai kurie tyrinėtojai nusigrėžia nuo kolektyvinio elgesio ir susitelkia į asmeninę patirtį, samprotaudami apie tai, kas dedasi atskiro dainuojančiojo sieloje. Benedictas Andersonas kalba apie nesavanaudišką persikėlimą į įsivaizduojamą būtį drauge su savo taučios milijonais, „kad ir kokie banalūs būtų žodžiai, kad ir kokie nenuoširdūs būtų sąskambiai“: „Koks nesavanaudiškas atrodo šis unisonas! Jei dar numanome, kad ir kiti dainuoja tas pačias dainas vienu metu ir kartu su mumis – nesvarbu, kad nežinome, nei kas jie, nei kur jie dabar, ir negirdime jų dainavimo tiesiogiai savo ausimis. Visus mus jungia šis įsivaizduojamas skambėjimas“.⁶ Kiti stebėtojai nuogąstauja, kad masinis dainavimas gali turėti blogų pasekmių: šiaisiai užsimiršusiais dainuotojais émusis manipiliuoti piktavaliams vadams, jie netrukė pavirsti fašistais ar naciais. Antai žurnalistas Anatolis Livenas (Anatol Lieven) pažymi, kad latvių tautinė dainų šventė 1990 m. prilygo rasištiniam ritualui, kuriame „Bendra Valia“ užgožia tiek individą, tiek apskritai kosmopolitiškajį liberalizmą.⁷

Etnomuzikologiniuose ir psichologiniuose tyrimuose irgi aprašoma, kaip muzika susieja žmones, bet paveikslas išeina visai kitoks nei nupiešti Andersono ir Liveno. Monika Ingals (Monique Ingalls) teigia, kad dideliam būriui žmonių kartu dainuojant Andersono pavaizduotoji bendruomenė „per savo veiklą bei raišką laikinai įsivietina, įsikūnija“.⁸ Muzika sukelia „ribų praradimo“ jausmą ir pasitikėjimą tarp žmonių, ir šis patyrimas remiasi asmeniniais kiekvieno dalyvio jausmais, nulemtais jo asmeninio pasirinkimo.⁹ Net masinių 1988 m. roko koncertų dalyviai jautési dalyvaujantys juose asmeniškai – ne kaip pasyvių sekėjų masė.¹⁰ O patys atlirkėjai išvis

neigia dainuodami „prarandą save“. Antai chorvedys Eleinas Brounas (Elaine Brown) yra įsitikinęs, kad chorą gali sudaryti tik asmenybės:

„Dažnai... mes chorą suprantame kaip žmonių masę ar minią, kurią „vedame“. Esame linkę suvokti savo vadovavimą anonimiškai. Bet įsivaizduokite, kad jūsų širdį su kiekvienu choristu sieja styga ar gija. Kitaip tariant, asmenišką ryšį su kiekvienu dainininku. Tai asmeniško ryšio su kiekvienu choristu gijos. Ir tai abipusio eismo gatvė: jūs turite ryšį su kiekvienu, ir kiekvienas turi tokj pat asmenišką ryšį su jumis. Aš ir Tu, jūs ir aš. Dorai ir tiesiai. Kitaip neįmanoma“.¹¹

Latvių chorvedys Māris Sirmais sako: „Vadovas turi dirbti su kiekvienu asmeniškai, mokyti kiekvieną ne tik kaip teisingai dainuoti, bet ir kaip tai daryti taip intensyviai, kad visa, ką darai kaip vienetas, kaip asmenybė, kalbėtų klausytojui. Kad kiekvienas šioje energijos grandinėje justų aplink save energijos išlydžius, iš savo kaimynų dešinėje ir kairėje“.¹² Dainavimas neištrina asmens tapatybės. Priešingai, jis ištrina anonimiškumą ir kiekvieną atskirą dainininką labai tiesiogiai ir asmeniškai susieja su kitu.¹³

Dainavimas gerina žmogaus sveikatą ir emocinę būklę. Muzikos poveikis sveikatai įrodytas mokslo, nors to poveikio mechanizmai néra galutiniai perprasti. Ligoniu iji padeda atsipalauduoti taip, kad galima net sumažinti anestetikų dozę. Ji gali sumažinti stresą ir pakartotinio širdies smūgio tikimybę. Gerai žinomas jos terapinis poveikis gydant psichinius sutrikimus. Dainavimas skatina imuninės sistemos veiklą.¹⁴ Muzikinės terapijos veiklos laukas pradžioje apémė tik individualius simptomus, bet dabar jis išsiplėtė ir tiria grupinio dainavimo naudą sveikatai, atsižvelgiant ir į jausmus, kuriuos sukelia „dalyvavimas ir bendras atlikimas, atsiliepimas ir atsakomybė, santykiai ir priklausymas, įgaliojimai ir įgalinimas“.¹⁵ Baltijos šalių Dainuojanti revoliucija irgi gali būti nagrinėjama pasitelkiant šias bendruomeninės muzikinės terapijos išvadas. Dainavimas paveikė ir pakeitė dainuojančiųjų jausmus, gydė patirtą traumą ir stiprino pasitikėjimą savimi, būtiną veiksmui, pakeitusiam istoriją.

Kasdienis stresas ir emocinės problemos gali sukelti įtampą, kuri mažina dainavimo kokybę.¹⁶ Kita vertus, bendras dainavimas gali teigiamai veikti žmogaus emocinę būseną. Psichologai sutaria, kad dainavimas skatina teigiamą savęs vertinimą, o tai savo ruožtu padeda atsispirti depresijai ir su ja susijusiems

socialiniams negalavimams. Nustatyta, kad muzikinė terapija ir grupinis dainavimas pagerina gyvenimo kokybę benamiams, į nusikaltimus linkusio gatvės jaunimo rizikos grupėms, suaugusiesiems su ryškiomis fizinėmis negaliomis ir asmenims, kenčiantiems nuo blogų nuotaikų ar depresijos.¹⁷ Baltų kraštuose dainavimas galėjo padėti nusikratyti sovietinės prievertos paveldo – malšinti trauminius prisiminimus, palikus Stalino sukelto žiauraus masinio smurto, ir gydyti sąmonę gnuždantį atotrūkį tarp oficialiosios sovietų propagandos ir kasdienės patirties.

Vaidmenį suvaidino ir dainavimo poveikis savęs vertinimui. Nesmurtinio pasipriešinimo taktikas Robertas L. Helvėjus (Robert L. Helvey) „pasitikėjimo savimi stoka“ įvardijo kaip pagrindinę priežastį, kodėl despotiški vadai sugeba įtikinti gyventojus jiems paklusti, ir priduria, kad bausmės baimė šj ir taip mažą pasitikėjimą savimi tik dar sumažina. Sovietų Sąjunga nebuvo išimtis. Mokyklose kiekvienam vaikui buvo stengiamasi įdiegti kolektyvinę sovietinę tapatybę, kuri turėjo pakeisti asmeninę, šeiminę ar etninę tapatybę. Taisylkės reikalavo paklusti kolektyvui. Būdingas motyvas, mano girdėtas ne vienoje Baltijos kraštų gyvenimo istorijoje, yra tarybinis mokytojas, kuris nesugebančiam su visa klase dainuoti vaikui, kad šis neišsioktu iš bendros dermės, liepė vien krutinti lūpas. Tačiau nuoširdus dainavimas, jei tik tokiam atsirasdavo galimybė ir jo nenutilydavo konformistas mokytojas, suteikdavo pasitikėjimo savimi jausmą, kuris savo ruožtu teikė drąsos, būtinos norint žengti žingsnį ir išsiskirti iš klusnios minios.

Fiziologinis mechanizmas, kodėl taip yra, néra nustatytas, bet patys dainų atlikėjai giliai neria į tai, kas vyksta dainuojant. Jamesas Jordanas rašo: „Muzikavimą sudaro tiksliai atkuriamos natos, ritmai, dinamika ir artikuliacija. Tačiau tikrai muzikai būtina pasitikėti (savimi ir kitais), tikėti savimi ir kitais, mylėti save.“ Jei atlikėjui nepavyksta rasti tinkamos vidinės būsenos, tai „žmogaus prigimtis pastūmėja į supykti, nepasitikėti ansambliu, nepasitikėti savimi, prarasti žmoniškumą, imtis įvairaus laipsnio prievertos, pasireiškiančios tiek gestais, tiek žodžiais (ypač gestais), ir apskritai sukelia frustraciją“, ir visa tai chorui dainuojant neišvengiamai girdėsis. Todėl profesionalūs dainininkai specialiai mankštinasi įtai į pažeidžiamumo, atvirumo, nuoširdumo būseną: „Norédamas muzikuoti, turi sugebėti su pasitikėjimu ir meile atsiverti kitam. Norédamas pasiekti tikslą,

turi sugebėti pažvelgti vidun ir atverti tą pasitikėjimą ir meilę, kurią slapta nešioji savo širdyje.“¹⁸ Dainuojančioje revoliucijoje milijonai dainuojančių Baltijos šalių gyventojų drauge rado tą būseną.

Dainavimas suteikia drąsos. Robertas Helvey nusako vieną iš mechanizmų, kaip per nesmurtinę viešą demonstraciją dainuojant įveikiama baimė: dainos ir skandavimas „nuolat primena, kad nesi vienas“.¹⁹ Tačiau Baltijos kraštų patirtis rodo, kad čia esama kai ko daugiau. Dainos reiškia daugiau nei vien priminimas, kad esi ne vienas, drauge su kita, – Baltijos šalyse dainavimas teikė drąsos ir kiekvienam asmeniškai. Dainos émė veikti žmonių elgesį jau gerokai prieš prasidedant Dainuojančiai revoliucijai. Grupės vadovė Ilga Reizniece 1990 m. paaškino, kad folkloro atgimimas kurstė latvių drąsą jau daugiau nei ištisą dešimtmetį prieš tai:

„Mūsų žmonės buvo prigąsdinti paklusti, žiauriai prigąsdinti, taip, kad bijojo net kalbėtis vieni su kita... Aš kalbuosi su jumis, aš neturiu jokių kompleksų, aš galiu su jumis kalbėtis, ar ne? Skandiniečiai visi tokie... Bet vidutinis latvis negalėtų... Tai, ko gero, ateina iš stalinizmo laikų, kai žmonės negalėjo kalbėtis vieni su kita, nes tai grėsė siaubingomis pasekmėmis... Visa tai atpirko liaudies dainos. Štai kodėl liaudies dainos yra būtinės politiniuose įvykiuose, nes jos pažadina išsilaisvinimo jausmą.“²⁰

Sunku dainuoti, kai esi palaužtas, priverstas nusilenkti. Norédamas, kad iš krūtinės prasiveržtų daina, žmogus turi atsitiesti. Atsitiesimo būtinybę yra pabrėžęs Vaclavas Havelas (Václav Havel) savo rašinyje apie bejėgių jégą: reikia tiesiog „ištiesti stuburą ir kiekvienam asmeniškai gyventi oresnį gyvenimą“.²¹

1991 m. ši asmeniška drąsa, padauginta iš tūkstančių, tūkstančius žmonių Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje įkvėpė beginklius stoti ant barikadų, kiekvienam pasiryžus asmeniškai sutikti sovietinių priešų smurtą ir tikintis pažadinti jų sąžinę. Nepriklausomybės judėjimo vadai buvo visiškai priklausomi nuo šios jėgos, aplink juos susibūrusios „tautos jėgos“, kiekvieno asmeniškai. Jei ne šie tūkstančiai didvyrių, asmeniškai stojusių prieš sovietų tankus ir automatus (jdémiai stebint žurnalistams iš viso pasailio), kariuomenė savo darbą būtų padariusi greitai ir veiksmingai. Vos keli šimtai išrinktų valdžios atstovų būtų buvę nesunkiai pašalinti arba įtraukti į kolaboravimą, ir sovietų tvarka būtų buvusi sugrąžinta.

Kaipgi išgyvenamas dainavimas ir kaip jis paveikia patį dainuotoją? Mano kalbinti dainininkai negalėjo atsakyti. Paklausti to, užuot atsakę, jie paprastai pakviečia kartu padainuoti. „Jei būtum buvęs su mumis, – sako Bela 1968 m. Gunāro Priedės pjesėje apie dainų cenzūrą, – būtum dainavęs drauge su mumis ir jautęs tą patį, ką mes... Kai vyksta tokie dalykai, turi būti viduje, o ne stebėti iš šalies... Tu tik klausei, nieko nemylėdamas, likęs vienas su savo intelektu, šaltu ir atokiu, manydamas, kad šitaip esi objektyvus... kai gyvi žmonės aplik tave juokési ir verké.“²² Skaitytojui, kuris abejoja, kad dainos žadina meilę, gerą savijautą, teigiamą savęs vertinimą ir drąsą, patariama sekti estų eksperimentinės folkloristikos metodu: „Dainuok!“ Pradedančiajam tiks bet kokia daina. Tiksliai atkurti natas ir ritmą néra taip svarbu, kaip rasti „tą būseną“, kurią suranda kiekvienas dainininkas, – atvirumą, pažeidžiamumą, pasitikėjimą savimi ir... kūrybinį džiaugsmą. O tai kartu – ir nesmurtinės politinės akcijos išeities taškas.

Jei pats sušuksi „Marija, skaisčiausioji lelija“, gal patirsi, kaip ji padėjo lietuviams išsivaduoti nuo siaubą keliančio priešo. Ir jei gilios depresijos akimirką tris devynis kartus balsu ištarsi „Šviesk, saulyte, spindédama“, galbūt išvysi šviesą. Žiūrék ir klausyk kitų, dainuojančių aplink tave, ir prasidės judėjimas. Nuo devynioliktojo amžiaus šią dainavimo tradiciją Baltijos šalių tautos išugdė į tautinę tapatybę. Sovietų priespaudoje dainavimas reiškė galimybę laisviems žmonėms pabūti drauge. Ir vos tik pasitaikė proga, Baltijos kraštų gyventojai griebési savo tautinių dainavimo tradicijų ir sukilo į Dainuojančią revoliuciją, dainuojantis žmogus petys petin su dainuojančiu žmogumi, tūkstančiai ir šimtai tūkstančių, ir šitaip be smurto nuginklavę sovietų galybę paskelbė savo nepriklausomybę.

Baltijos šalių Dainuojanti revoliucija traukiasi į istoriją.²³ Tai vos vienas skyrius kur kas ilgesniame pasauliniame nesmurtinio politinio veiksmo pasakojime. Kiekvienas atvejis turi savo nepakartojamą atspalvį ir vietinį kultūrinį kontekstą, vis dėlto šaknys visų bendros. Kiekviename visuomenė turi šią nesmurtinio veiksmo galimybę. Dainis Īvānas rašė, kad šiame ypatingame „kare“ už nepriklausomybę žmonės sėkmingai pritaikė – kartais sąmoningai, kartais nesąmoningai – nesmurtinio, dvasinio pasiprieši-

nimo metodus, kitados pasėtus Henrio Deivido Toro (Henry David Thoreau) ir išugdytus Levo Tolstojaus, Mahatmos Gandžio (Mahatma Gandhi) ir Martino Liuterio Kingo (Martin Luther King). Ir rado „taiką bei joje slypinčią galią. Tai paskutinis ir galingiausias ginklas, kuri turi tauta, – Dievo dovana, kuria Jis suteikia tuomet, kai nebegelbsti nei tyli maldą, nei amžina viltis, nei diplomatinių derybos, nei gincklai“.²⁴

Žvelgdamas į vienos iš lūžių lémusių masinių demonstracijų nuotrauką D. Īvānas pastebėjo, kad paskiri žmonių veidai (tarp jų – ir jo paties) priešakinėse eilėse susilieja į plačią kartą upę, tekančią iš praeities į ateitį. Baltijos šalių Dainuojančioje revoliucijoje vadai buvo ne tokie svarbūs kaip tautinė dainavimo tradicija, subūrusi draugėn ir įkvėpusi tūkstančius žmonių. Tautinė tradicija kiekvienam dainuojančiam leido patirti jo ar jos asmeniško balso vertę ir išgirsti dainą, kuri gražiausia kaip tik tada, kai daugybė skirtingų balsų sudaro dermę. Šioms tautinėms tradicijoms vystantis, nuo devynioliktojo amžiaus ligi pat tūkstantmečio pabaigos, Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje tolydžio susidarė galinga kultūrinė tapatybė ir iš pagrindų nesmurtinio politinio judėjimo tradicija.

Versta iš: Guntis Šmidchens. *The Power of Song: Nonviolent National Culture in the Baltic Singing Revolution*. Seattle and London: University of Washington Press; Copenhagen: Museum Tusculanum Press, 2014, p. 321–327. Verčiant praleistos nuorodos į ankstesnius knygos skyrius.

Iš anglų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS

NUORODOS

1. Nei „išblaškymo“, nei „girdimosios kontrolės“ mechanizmai adekvačiai nepaaiškina muzikos poveikio, patiriamo pirmiausia per poveikį jausmams: Patrick N. Juslin, John A. Sloboda. *The Past, Present, and Future of Music and Emotion Research*. Iš: *Handbook of Music and Emotion: Theory, Research, Applications*. Ed. Patrick N. Juslin and John. A. Sloboda. Oxford University Press, 2010, p. 940.
2. Mark Beissinger. *Intersection of Ethnic Nationalism and People Power Tactics in the Baltic States, 1987–1991*. Iš: *Civil Resistance and Power Politics: The Experience of Non-Violent Action from Gandhi to the Present*. Edited by Adam Roberts and Timothy Garton Ash. New York: Oxford University Press, 2009, p. 234.
3. Steven Mithen. *The Singing Neanderthals: The Origins of Music, Language, Mind, and Body*. Cambridge: Harvard University Press, 2006, p. 112–115.
4. *Music and Manipulation: On the Social Uses and Social Control of Music*. Eds. Steven Brown and Ulrik Volksten. New York: Berghahn Books, 2006, p. 4–5.
5. Muzikos psychologai sutaria, kad Pavlovo biheviorizmas nepaaiškina, kaip muzika pakeičia elgesį: Shannon de l'Etoile. *Processes of Music Therapy: Clinical and Scientific Rationales and Models*. Iš: *The Oxford Handbook of Musical Psychology*. Eds. Susan Hallam, Ian Cross, and Michael Thaut. Oxford University Press, 2009, p. 494–495.
6. Benedict Anderson. *Imagined communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso, 2006, p. 145.
7. Anatol Lieven. *The Baltic Revolution: Estonia, Latvia, Lithuania, and the Path of Independence*. New Haven: Yale University Press, 1994, p. 113, 394, išn. 6.
8. Monique Ingalls. *Singing Heaven down to Earth: Spiritual Journeys, Eschatological Sounds, and Community Formation in Evangelical Conference Worship*. Iš: *Ethnomusicology*, 2011, Nr. 2 (55), p. 263.
9. Steven Mithen. *The Singing Neanderthals*, p. 208–211.
10. Harri Rinne. *Laulev revolutsioon: Eesti rokipõlvkonna ime*. Tallinn: Varrak, 2008, p. 126, 223, 48; Egidija Ramanauskaitė. *Lithuanian Youth Culture versus Soviet Culture*. Iš: *The Baltic Countries under Occupation: Soviet and Nazi Rule, 1939–1991*. Edited by Anu Mai Kõll. Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis, 2003, p. 332.
11. Elaine Brown, cit. iš: James Jordan. *The Musician's Soul: A Journey Examining Spirituality for Performers, Teachers, Composers, Conductors, and Music Educators*. Chicago: GIA Publications, 1999, p. 91.
12. Anitos Mellupe interviu: Anita Mellupe. *Kamēr... Māris Sirmais un Latvija dzied!* Rīga: Likteņstāsti, 2008, p. 121.
13. Rusas dainininkas Laurai Olson pasakė: „Bendruomenė nėra kliūtis asmens laisvei, veikiau jau ryšys su kolektyvu užtikrina žmogui saugumo jausmą, kuris tik ir įgalina asmenį išreikštį save“: Laura Olson. *Performing Russia: Folk Revival and Russian Identity*. London: Routledge Curzon, 2004, p. 103.
14. Suzanne B. Hanser. *Music, Health, and Well-Being*. Iš: *Handbook of Music and Emotion* [puslapis nenurodytas]; G. Kreutz ir kt. Effects of Choir Singing or Listening on Secretory Immunoglobulin A, Cortisol, and Emotional State. Iš: *Journal of Behavioral Medicine*, 27, 2004, p. 623–635.
15. Brynjulf Stige ir kt. *When Things Take Shape in Relation to Music: Towards an Ecological Perspective on Music's Help*. Iš: *Where Music Helps: Community Music Therapy in Action and Reflection*. Ed. Brynjulf Stige, Gary Ansdell, Cochavit Elefant, and Mercédès Pavlicevic. Burlington: Ashgate, 2010, p. 302.
16. Dianna T. Kenny, Bronwen Ackermann. *Optimizing Physical and Psychological Health in Performing Musicians*. Iš: *The Oxford Handbook of Musical Psychology*, p. 393–396.
17. Betty Bailey, Jane Davidson. *Amateur Group Singing as a Therapeutic Instrument*. Iš: *Nordic Journal of Music Therapy*, 2003, Nr. 1 (12), p. 18–32; Suzanne B. Hanser. *Music, Health, and Well-Being*, p. 865–868. Taip pat žr. straipsnius: Mercédès Pavlicevic. *Crime, Community, and Everyday Practice: Music Therapy as Social Activism* – ir: Cochavit Elefant. *Giving voice: Participatory Action Research with a Marginalised Group*. Iš: *Where Music Helps* [p. nenurodyti]; taip pat: José van den Hurk. *Therapy Helping to Work through Grief and Finding a Personal Identity*. Iš: *Journal of Music Therapy*, 1999, Nr. 3 (36), p. 222–252.
18. James Jordan. *The Musician's Soul*, p. 7, 32, 111–112.
19. Robert L. Helvey. *On Strategic Nonviolent Conflict: Thinking about the Fundamentals*. Washington: The Abet Einstein Institute, 2004, p. 23, 104.
20. Interviu, daryto 1990 m. liepos 6 d., įrašas.
21. Vaclav Havel ir kt. *Power of the Powerless: Citizens against the State in Central-Eastern Europe*. Armonk: M. E. Sharpe, 1985, p. 65.
22. Gunārs Priede. *Trīspadsmitā*. Iš: *Septiņas lugas*. Rīga: Liesma, 1968, p. 367–368.
23. Aili Aarelaid-Tart. *The End of Singing Nationalism as Cultural Trauma*. Iš: *Acta Historica Tallinnensis*, 8, 2004, p. 77–98.
24. Dainis Īvāns. *Gadijuma karakalps*. Rīga: Vieda, 1995, p. 9.

Dainų šventės dirigentai: patirtys ir pajautos

Regimantas GUDELIS

Lietuvos dainų švenčių Dainų diena reprezentuoja mūsų tautos chorinės muzikos tradiciją. Šioje šventėje kviečiami diriguoti geriausi šalies choro meno specialistai. Dirigojama, sakytume, a vista (verčiant pažodžiu – „skaitant iš lapo“, šiuo atveju – mažai repetavus), vienas dainas chorai būna geriau išsmoke, kitas – silpniau. Tad kas lemia dirigentų sėkmę? Kūrinio pasirinkimas, talentas, profesionalumas ar kitos aplinkybės? Atsakymo į šį klausimą ieškosime dirigentų įžvalgose. Savo patirtimi 1924 m. dalijosi pirmosios Dainų dienos dirigentai, antrąkart apie tai kalbamés praėjus 90 metų. Antrajai (1928 m.) ir trečiajai (1930 m.) Dainų šventei vadovavo du vienodo masto ir „sukirpimo“ dirigentai – Stasys Šimkus ir Juozas Gruodis. Dabar vyriausiaisiais dirigentais būna skirtingo temperamento asmenybės. Jų pasiskymuose atskleidžia pagrindinės Dainų šventėse puoselėjamos vertybės.

Tad šio straipsnio tikslas – atskleisti Dainų švenčių Dainų dienos dirigentų patirtį, igytą diriguojant jungtiniam chorui. Kalbinti dirigentai: Lioginas Abrašius, Petras Bingelis, Povilas Gylys, Vytautas Miškinis, Rasa Gelgotienė, Regina Maleckaitė, Kastytis Barissas, Artūras Dambrauskas, Arvydas Girdzijauskas, Algirdas Šumskis ir kiti.¹ Jų mintys – tai mūsų Dainų švenčių kultūros dalis, verta rimtų studijų.

Jungtinio choro meninė ir dvasinė energija

Iš daugybės chorų susitelkės jungtinis šventės chororas jau pirmojoje repeticijoje siekia gerai pasirodyti, išgyvena šventės laukimą, choristams smalsu, kaip seksis bendrauti ir bendradarbiauti su dirigentais.

Arvydas Girdzijauskas: *J vieną Dainų šventę pasikvietėme mūsų šalyje viešėjusių vokiečių muzikos mokytojų delegaciją, pasiūlēme jiems pabūti su jungtiniu choru, pabendrauti su dainininkais. Efektas buvo nelauktas: vokiečiai nesižavėjo nei dainomis, nei atlikimu. Jie pakraupo matydam i jausdami vienybės jėgą, kurios buvo apimtas jungtinis choras.*

Kodėl kilo tokia mums neįprasta vokiečių reakcija? Juk daugelis svetimšalių, patekusių į mūsų Dainų šventes, būna tiesiog sužavėti milžiniško choro, jo dainavimo, gausios publikos? Matyt, šis fenomenas vokiečius išgąsdino dėl dar nesenos tautos trauminių patirties – tai priminė prieškarinės Didžiosios Vokietijos imperijos likimą, nacionalsocializmą, du vokiečių sukeltus pasaulinius karus, – reikia pripažinti, kad anuomet jų dainų šventės darė įtaką politiniams procesams.² Baltijos šalių Dainų švenčių istorija kita – jos skatino tautinį atgimimą, nacionalinę kultūrą, o dabar pripažintos ir tarptautiniu lygiu – nuo 2003 m. įtrauktos į reprezentatyvų UNESCO žmonijos nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąrašą. Kita vertus, vokiečių sumišimas paliudiijo, kad atvykėliai savo kailiu pajuto jungtinio choro energiją!

Mūsų tautos dainų filosofija paprasta ir skaidri. Viktorija Daujotytė rašė, kad „dainuoti, vadinti, jausti ir byloti tą ypatingą vienovę, kuri ir yra tavo tauta, tauta savo žemėje, po savo dangum, su savo kalba, savo daiktais, su viskuo, kas gyva ir negyva. Lietuviškumas (kaip ir kiekvienas atskiras tautiškumas) ir yra šios vienovės jausmas. Seniausios dainos ir seniausi daiktai yra pirminiai tos vienovės pasireiskimai“³. Todėl, kai švenčiame Dainų dieną, esame vieningi. Mums tai tikra šventė, kurią etnologė Angelė Vyšniauskaitė apibūdino taip: „tai visuma sakralios prasmės veiksmų, kuria nors išskirtine proga atliekamų didesnėje ar mažesnėje bendrijoje, ir suteikianti tos bendrijos nariams dvasinį pasitenkinimą bei fizinį atsipalaidavimą, sielos atgaivą“⁴. Tūkstantjų kartų teisus legendinis estų kompozitorius ir dirigentas Gustavas Ernesaksas, kuris tvirtino, kad mums, Baltijos tautoms, „šventinę situaciją“ sukuria pačios dainos: „Dainų šventė pati savaime pirmiausia yra šventė, jos laukia, iš jos daug tikisi, joje dalyvauja, joje išreiškia save. Vėlgi, man rodos, paties jungtinio choro garso nepakartojamas daugiaspalvis galingumas masės dainavimą pakelia iki šventinio lygio. O dar tik ką buvusios eitynės į šventę – jos

jau pakėlė nuotaiką. Paskui – dainininkų iniciatyva ir valia, jų sąmoninga drausmė, viešas jų taurių jausmų parodymas.¹⁵

Mums Dainų šventės susijusios ne tik su chorų suvažiavimu, bet ir su tautos susitelkimu, o koncertas prilygsta ritualui. Toks šventės simbolizmas ateina iš pirmosios Dainų dienos 1924-aisiais, taip ji supranta ir dainininkai.⁶ Iš čia randasi jungtinio choro energija, meninė ir dvasinė pagava.

A. Vildžiūnas: *Choras turi net labai stiprią energiją. Ji pajuntama iš karto, kaip plūpsnis, nuo pirmojo takto ir tave veda, veda. Aišku, diriguodamas jai vadovauji, nukreipi pagal dainos nuotaiką.*

P. Gylys: *Choras visada paklūsta valingam dirigento mostui, pagauna perteikiamą mintį, leidžia „vesti save“ į kūrinio interpretacijos gelmes. Dirigentas ir chorus – tai atlikėjų visuma, vienas „organizmas“, vienas „aš“.*

R. Gelgotienė: *Šventėje žmonės mato ir jaučia, kad jų yra labai daug, nors jie tarpusavyje nepažįstami, bet kažkuo artimi. Jie – dainuojantys Lietuvos žmonės. Atmosfera panaši į tą, kuri tvyrojo Atgimimo metu Sąjūdžio mintinguose ir „Baltijos kelyje“. Tai yra labai stipru! Vingio estradoje dainininkai jaučia*

*didžiulę atsakomybę, nors būna karšta, ilgai bestovint pavargsta kojos, norisi pajudėti, atsigerti, nueiti į mišką pasivaikščioti. Jeigu šventę žmonės suvoktų tik kaip įprastą koncertą, gal nebūtų tokie atlaidūs, net jei ne viską pavyksta gerai atlikti. Visi jaučia, kad tokioje šventėje labai daug ko nepavyks padaryti, bet svarbiau dainuoti visiems kartu. Jeigu visi kartu dainą pradėjome ir užbaigėme – jau sékmė! Sékmė vien tai, kad šitokia daugybė dainuojančiųjų sugebėjo atlikti kūrinius. Smagu jausti, kad kažkur toli stovi visai nepažįstami žmonės, bet dainos emociją jie jaučia taip pat, kaip ir aš. Emocijos! Tai labai stipru! Labai svarbus ryšys su kitais žmonėmis!*¹⁶

Esame patyrę, kad choro energija stipriausiai praiveržia dainuojant. Pasinaudoję socialinės psichologijos terminu, galėtume tai pavadinti psichiniu užsiškrėtimu. Jis vartojamas apibūdinti stichiškai kyliantiems reiškiniams – panikai, religinei ekstazei, sporto sirgaliai riaušėmis ir t. t. Pabrėžiama, kad tokie procesai vyksta ten, kur susitelkia artimų tikslų siekiantys, panašių nuostatų žmonės.⁷ Néra reikalo įrodinėti, kad jungtinio choro vienybė ir susitelkimas bendram tikslui – ypatingi. Dirigentai teigia, kad choro energija juos „sukrečia“, „supurto“, „kūnas pagaugais

Lietuvos Tūkstantmečio dainų šventės Dainų dienos chorus. 2009 m.

Dirigentas Povilas Gylys. 2009 m.

nueina“, bet tik tuomet, kai atlikėjai gerai moka kūrinj. Kai nemoka, jis būna „atšalęs“, „atitrükęs“. Vadinas, ta dvasinė energija yra sutelkta meniniams veiksmui. Visa šventė sukasi apie dainą, dainavimą. Šventėje dalyvaujantys dainininkai teigia, kad Dainų diena jiems yra tikra šventė, o daina – tai tautiškumo manifestavimas, bendravimas ir net pramoga. Dirigentas yra tos dvasinės energijos mediatorius.

O ar būna atvejų, kai ne dirigentas valdo chorą, o choras dirigentą?

P. Bingelis: Būna! Bet geriau – nereikia! Būna, kad choras eina sau, dirigentas iš paskos. Jeigu dirigentas choro nevaldo, tai jis téra mègėjas, žmogus ne savo vietoje. Geram muzikantui, kuris žino, ko nori, turi sektis.

Muzikos kūrinys – choro dvasinės energijos šaltinis

V. Miškinis: Vienų kūrinių įtaiga stipresnė, kitų – silpnesnė, dar kiti jos visai neturi. Stipriausių potenciją turi lyrinio pobūdžio kūriniai, ypač kai jų žodžiai daugelį jaudina ir būna išraiškingai eksponuoti muzikoje. Pavyzdžiu, J. Naujallo „Lietuva brangi“. Duok Dieve,

kad visiems dirigentams sektysi ją kuo raiškiau ir subtiliau interpretuoti, nes kūrinys prašosi interpretacijos subtilumo ir gražaus frazavimo. Mes, dirigentai, visi to norime ir vienas kitam to linkime.

P. Bingelis: Viskas priklauso nuo autoriaus talento, nuo to, kokią idėją jis siekė išreikšti ir kaip jam tai pavyko. Juk sakoma, kad Wolfgango Amadéjaus Mocarto „Requiem“ galima atlikti su orkestru ar tik fortepijonu, bet genijaus darbo nepaslėpsi – kūrinys mus jaudina. Taip ir su dainomis: jeigu jos yra su dvasiniu užtaisu, net ir sudétingesnės, daugiau darbo reikalaujančios veikia žmonių ausis ir dvasią.

R. Maleckaitė: Kad ir ką galvotume, ką sakytume – energijos impulsai yra užprogramuoti! Pavyzdžiui, šventės koncerto programa. Kai ją patenka naujų emocingų kūrinių – tų impulsų būna daugiau. Viskas priklauso nuo to, kiek ir kokios juose esama energijos, kiek meilės j tą kūrinj jdėjo poetas ir kompozitorius. Tai energijos šaltinis, kuris, choro pažadintas, skleisis geometrine progresija. Neabejoju, kad iš lietuviškų kūrinių išskiria J. Naujallo „Lietuva brangi“ ir Juozo Gudavičiaus „Kur giria žaliuoja“. Gal fizikai, astrologai, ekstrasensai galėtų paaiškinti – kaip, kodėl? Kodėl tie kūriniai visur – namie ir svetur – sukelia gyvą klausytojų atsaką?

Nebūtina net jų turinio perpasakoti, visi jas supras. Tie siog tos dainos kažką atveria, aš tai tikrai jaučiu!

Atskira tema – maršinės posminės struktūros dainos. Gerai, jeigu daveš pradžią dirigentas nesuglemba, iki pat pabaigos sugeba išlaikyti dainos ir choro nuotaiką. Blogai, jei jau po pirmojo posmo dirigentas chorą palieka „pasidainuoti“ – tada chorą dainuoja mechaniskai, dirigentas būna sutrikęs (nežino, ką veikti!).

P. Bingelis: Privalome aiškiai suprasti, kad mūsų Dainų šventėse dabar, kai jas įvertino UNESCO paveldo ekspertai (2009 m. Dainų šventėje – R. G.), net 70 nuošimčių repertuaro sudaro dainos, kurioms dirigentas beveik nereikalingas, nes jos atliekamos su akompanimentu, kuriame dominuoja bosinė gitara. Kam tokioms dainoms dirigentas? Ką jis gali su jomis daryti? Ką dirigentui veikti, jeigu beveik visa programa su akompanimentu? Dainos pradžią, suprantama, reikia užvesti, bet toliau dirigentas jau neberekalingas, nes klausytojai girdi bosinę gitarą, dar būgnas ritmą kala garsiau, nei reikia... Iš jų neįstrūks joks dirigentas. Tie orkestrantai net nežino, kad, sakysime, galima pareinti, sustoti ties fermata ar dar ką nors. Jiems tai atgyvenę dalykai. Ir žodžių nebéra, nesuprasi, kokia kalba choras dainuoja...

Gali būti, kad gerai atlikti progines, vienaplanes dainas su orkestru, išlaikyti jose energijos tvarumą yra net sunkiau nei *a cappella*.

A. Šumskis: Posminės dainos, net specialiai neinterpretuojamos, turi energinį užtaisą, kurį jaučia dainininkai, dirigentai ir klausytojai, tik ar Dainų šventėje to pakanka? J Klaipėdos Dainų šventės programą (2012 m.) įtraukėme nemažai posminių dainų. Buvo nuogastavimų, kad choras ir publika mūsų nesupras. Bet chorai su malonumu jas dainavo, prisidėjo net ir klausytojai, tai pasiteisino. Nors kai kurie dirigentai gal nebuvovo psichologiškai tam pasiruošę. Posminių dainų dirigavimas šventėje nėra lengvas užsiémimas. Jaučiasi menka dirigentų patirtis, nesugebėjimas sutelkti dainininkus, trūko meninės interpretacijos, artistinės valios, iniciatyvos.

Aišku, kad vieniems dirigentams Dainų šventės repertuaras gali būti palankus, o kitiems – ne. Bet juk ne pagal tai jis formuojamas?

V. Miškinis: Dabar Dainų švenčių programos struktūrą labiau lemia tematika. Toks šventės rengėjų sutartimas. Nauja būsimos šventės konцепcija pradedama formuoti nuo idėjos, minties, ne nuo kūrinių paieškos. Nuolatos dairomės jvairios nuotaikos dainų, deja, sunkiai randame. Tarpukario dainų švenčių tradicija rėmėsi akordinių ir choralių faktūrų harmonizuotėmis. Jei

peržvelgsime tradicines, iš šventės j šventę einančias dainas, jos pirmiausia bus tinkamos masiniam dainavimui. Aš nebijau žodžio „masinis“, tai savitas, kitoks nei vieno choro dainavimas. Jis ne itin paslankus tempu kaitai, dinamikai, frazavimui, bet daug kas priklauso ir nuo dirigento įtaigumo, jo asmeninio gebėjimo muzikuoti su masiniu choru. Neretai būna ir tokius kūrinius, su kuriais nieko nepadarysi, kurie nejaudina ir dainininkų, todėl jie, kalbant žargonu, tik „išsižioja ir pliekia metraž“. Taigi masinio jungtinio choro muzikinis raiškumas priklauso nuo dviejų dalykų – kūrinio ir dirigento. Mūsų Dainų šventėse geriausi kūrinių yra lyriniai ir to lyriškumo niekaip neišvengsi, juolab niekuo nepakeisi. Lyrinis yra klasikinis mūsų dainų aruodas, kaip tik toks ir mūsų iškilių kompozitorų stilistinis veidas. Jaunujų kūryba yra komplikuota arba ne itin tinkama Dainų šventėms: jeigu kompozitoriai ką nors ir parašo j „tą pusę“, tai dažniausiai būna popzas, jei j kitą – per daug rimta, sudėtinga, melodijos arba pernelyg ištęstos, arba sukapotos. Auksu vidurio arba tokius melodijų, kokių turi latviai – ekspresyvių, himniškų, nei per daug ištęsty, nei sugreitintų, įkvepiančių ir gerai tinkančių masiniam dainavimui – neturime aug. Trūksta kūrinių, kurie jaudintų, turėtų emocijų užtaisą ir nebūtų chorui nuobodūs. Apie repertuarą kalbama daug, bet žvelgiant iš profesinės pusės jj kritikuoti ar girti derėtų atsargiai. Dainų švenčių repertuaro parinkimo komisija tikrai stengiasi, nuolat siekia repertuaro jvairovės, kad šventės kūrinių aruode būtų bent penkiasdešimt procentų judresnių dainų. Kita vertus, jeigu gyvenimas teka nauju, energingu ritmu, nuolat esame veikiами eterio bangomis skleidžiamos muzikos kaitos ir jvairovės, tai ir Dainų šventėse negalime atsiriboti nuo to muzikinio gyvenimo virsmo. Mūsų kasdienybės muzika – mūsų gyvenimo pulsas, prie kurio esame pripratę, kurį turime eksponuoti šventėse. Negalime užsiliuoti praeitimis ir megautis vien archyviniais kūriniais, juolab kad antikvarinio atspalvio kūrinių Dainų šventėse turime nemažai ir, sakyčiau, gana solidaus, gero. Tad dar labiau apkrauti repertuarą savaja klasika – neracionalu. Mes kitokie, nei, pavyzdžiui, estai. Jie kelias valandas gali dainuoti vienodas lyrines dainas, o daugiaukstantinė publika jų klausyti. Mūsų šventėse tokiais atvejais pradedama judeti, krutėti – nuobodu! Pabandyk padainuoti iš eilės dvi lyrines dainas – visi pradės žiovauti, reikalauti – duok kontrasto. Tai gerai žino kiekvienas choro vadovas.

Kontrastų mums tikrai pakanka. Prisiminkime, kokios skirtinges buvo trys pastarosios Dainų šventės (2003, 2007 ir 2009 m.). Žanro požiūriu skyrėsi repertuaras, švenčių tonus. Ypač netradicinė,

Dirigentas Petras Bingelis. 2009 m.

novatoriška buvo 2007 m. Dainų šventės Dainų dienos dalis „Liaudies dainos“ – 16 liaudies dainų aranžuočių su pritarimu, viena *a cappella*. Tarp jų daug dainų, harmonizuotų moderniu, dabartinei estradai artimu stiliumi (Giedriaus Svilainio, Zitos Bružaitės, Gintauto Venislovo, Vaclovo Augustino kūriniai). Minėtas projektas buvo išties inovatyvus, jį galime laikyti modernaus liaudies dainų harmonizavimo ir aranžavimo stiliaus proveržiu! Ypač G. Svilainio aranžuotės – šimtaprocentinė naujovė, tik kritikos diplomatiškai nutylėta, nejvertinta.

P. Bingelis: *G. Svilainis – jaunas, talentingas kompozitorius, nuolat ieškantis įdomių sprendimų. Stiliutinio atsinaujinimo užuomazgos jo kūryboje yra geros, teisingos. Be to, jis supranta Dainų švenčių reikalingumą, jų esmę, žino, kad jos turi būti, kad reikia kurti taip, kad suprastų liaudies masės. Jis nesiekia nustebinti drastišku originalumu, nematytais, negirdėtais dalykais. Ne! Manau, kad apskritai Dainų šventėse eksperimentuoti jose – ne vieta! Tai galima daryti su mažais kolektyvais. Dainų šventėse labai aiškiai matyti, kuris kūrinys tinka, kuris ne.*

Moksleivių dainų šventėje didžiausia meninė staiga-
mena buvo kita G. Svilainio aranžuotė – „To genelio
genumai“. Diskusijų nebuvo – dainą reikėjo bisuoti.

A. Vildžiūnas: *Labai gerai parašyta ir atlikta. Svarbiausia – liaudiška.*

R. Maleckaitė: *Kūrinjį išgelbėjo Romualdo Gražinio sugebėjimas perskaityti partitūrą ir tą dainą parodyti kaip šiokią tokią muzikinę parodiją. Repas – irgi muzikos žanras, todėl jeigu jis profesionaliai sukompنوjuojamas ir atliekamas, kodėl gi jo nejtraukti į Dainų šventę? Reikia bandyti pritraukti jaunimą prie liaudies dainos. Nežinau, ar racionalu pradėti nuo repo ir kitų sunkiosios muzikos formų, nes jų liaudies dainas būtina žiūrėti labai jautriai. Man nelabai patinka liaudies dainų šiuolaikinimas romanso stiliumi ar atvirkščiai – archaiško dainavimo būdo ieškojimas. Liaudies daina yra graži tokia, kokia yra. Kita vertus, liaudies kūryba taip pat nuolat kinta, atsinaujina. Vadinas, ir kompozitoriai gali kažką nauja pasiūlyti.*

Dirigentų pasisakymai atvėrė nemenką repertuaro problemų spektrą, parodė, kad būtina teste tautinę tradiciją, bet reikia ir naujovių, laužančių įsi-tvirtinusius šablonus. Atsinaujinimo procesas negali vykti be prieštarų, abejonių, nes tai kūryba, kurioje dalyvauja kompozitorius, chorai, dirigentai ir net publika. Trijose pastarosiose Dainų šventėse buvo netikėtų proveržių, inovacijų, tačiau jos buvo sutiktos gal net pernelyg atsargiai, ypač kritikų. Gal naujų

liaudies dainų aranžuočių net nereikia? Jtikinamo, argumentuoto atsakymo néra. Bet optimistiškai nuteiké Romualdo Ozolo žodžiai, pasakyti po Tūksstantmečio dainų šventės (2009 m.): „Mano galva, gerai, kad yra laikomasi šventės konstitucinių nuostatų: liaudišumas, tautiškumas, patriotizmas.“⁸ Vadinasi, žvelgiant iš šalies, iš bendresnio humanitarinio lauko, didesnių repertuaro klaidų nesimato.

Ko dar galime pasigesti? Efektingos kantatinio ir oratorinio žanro muzikos ir gero jos atlikimo.

P. Bingelis: *Dainų šventėse gali būti vienas kitas lyrikos kūrinys, bet ne vien tai. Be lyrikos, žinoma, Dainų šventės nebus, bet yra ir kita pusė – chorų galimybés. Tarkim, kamerinis choras neperteiks Liudvigo van Bethoveno „Missa solemni“ dvasios didybés, nes šis kūrinys skirtas dideliams chorui. Panašiai yra ir su Dainų švente: jei turime labai didelį chorą, reikia išnaujoti visas jo dinamines ir kitokias galimybes. Jeigu mėgausimės tik lyrika ar greitais kūriniais, neparodysime jungtinio choro galimybių.*

Šiek tiek apie interpretaciją

Dainų dieną, nepaisant negausių repeticijų, siekiama aukščiausio meninio rezultato. Jvaldyti tai, kas sunkiai suvaldoma! Net dainuodami tradicines tautines dainas (Česlovo Sasanausko „Kur bėga Šešupė“, J. Naujailio „Lietuva brangi“, J. Gudavičiaus „Kur guria žaliuoja“) dainininkai dirigentą jpareigoja padiriguoti „gražiai“ ir būtinai „kaip nors kitaip“. Reikia kaitos, reikia įdomių interpretacijų. Dirigentai tokioms provokacijoms pasiduoda, bet, kaip menininkai, siekia išlaikyti tam tikrą nepriklasumumą.

Turime bent tris „Lietuva brangi“ interpretacijas, gal net alternatyvias. Adolfo Krogerto interpretacija, sakytume, buvo filigraniškai išdailinta, išpuošta dinaminiais ir tempo niuansais, Liongino Abariaus – romantiška, atvirai dvasinga, įkvepianti, P. Bingelio – „vyriška“, „atgiedama“ su visais posmais. Visos interpretacijos priimtinos, juk „Lietuva brangi“ stengiamės sugiedoti taip, kaip prieš Mišias giedame kitą tautos muzikinę relikviją – Antano Strazdelio „Pulkim ant kelių“. Jokių „pagražinimų“ jai nereikia! Ji pati – unikumas. „Lietuva brangi“ giedama šventės pabaigoje, šią giesmę diriguoja dirigentų elitas. Jų talentas lemia interpretacijos kokybę, o siekiant meninės tiesos, nebūtina visiems įtikti. 2012 m. Dainų šventėse – Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje – J. Naujailio „Lietuva brangi“ dirigavo L. Abarius. Pasisekimas nematytas, ypač Klaipėdoje!

L. Abarius: „*Lietuva brangi*“ Dainų šventėse dirigavo daugelis dirigentų. Pavyzdžiu, paskutiniame dainos posme yra frazė: „Ne veltui bočiai tave taip gynė...“ Joje kai kurie dirigentai labiausiai pabrėždavo žodį „bočiai“ („booočiai“). Man šioje frazėje svarbiausias žodis „tave“. Kas gynė – ir bočiai, ir būsimos kartos – tai mažiau svarbu. O tave ir aš ginsiu, nes tu esi man vienintelė, kurioje aš gimiau ir augau. Už tave kiti kentėjo per amžius, žuvo už tave. Taigi žodis „bočiai“ yra nereikšmingas, nes neišsako esmės. Kruopščiai studijavau, kokį žodį dainoje reikėtų iškelti. Kasdienis pavyzdys: berniukas sako mergaitei: „Aš tave myliu.“ Svarbiausia juk ne myliu, o tave. Choro dirigentui kiekviename kūrinyje, kiekviename posme reikia surasti tą reikšmingą akcentą, kad galėtum ji dinamiškai pakylėti, pridėti didesnės jėgos, o paskui nutildyti iki visiško pianissimo. Dinamika, ritmika, agogika – tai tik priemonės, o visa kita yra iš tavęs kylanti dvasios jėga, kuri paveikia ir kitus. Kai prieš repeticiją atsistoju priešais jungtinį chorą, dainininkai žiūri į mane ir ploja. Tada pajuntu jausmų antplūdj, man taip gera, kartais net šiurpuliukai per kūną perbėga. Ir mintyse sakau: „Jūs esate patys mylimiausi, tad ir būkit geručiai, padékite man tą kūrinį perteikti.“

Nuo 1946 metų diriguojantis L. Abarius reprezentuoja romantiškąją tautinės arba lietuviškosios tradicijos dvasią. Maestro yra lyrikas – ir mes, lietuviai, esame lyrikai, mūsų dainos lyriškos; maestro dainoje akcentuoja žodj – ir mums tai svarbu, mūsų klasikinė poezija yra dainuojama, o dainuodami dėliojame prasminkius žodžių akcentus...

V. Miškinis: Jungtinio choro susidainavimo patirtis trumpalaikė. Ilgiau ir stipriau ji įsityvintina dirigentų sąmonėje. Žinia, kad solidžiausią patirtį turi vyresnioji dirigentų karta. Ji gerai suvokia estrados akustiką, girdi, jaučia dainavimo kokybę, žino, kaip organizuoti repeticijas. Turėdami didžiulę patirtį, jie aiškiau už jaunuosius sugeba diriguoti daugybėi žmonių, įdomiau interpretuoti kūrinius, efektyviau išreikštį mažo ir didžiulio choro skambesio skirtumą. Tai mūsų chorinės tradicijos vertybė, kurią turi perimti jaunoji dirigentų karta.

Bendravimas su žymiu dirigentu visada išlieka atmintyje. Pavyzdžiu, susitikimas su maestro Lioginu Abariumi, kuris chorinei Lietuvos kultūrai nuveikė nepaprastai daug iškilių darbų. Jį visi pažsta ir už minėtus nuopelnus gerbia. Kai jis pakyla į dirigento tribūną – visų akys nukrypsta į jį: „Atsistoj Abarius!“, „Abarius!“ Susitikti su tokiu menininku dainininkui – garbė ir prestižas. Bendravimas su tokiu žmogumi – didelė dvasinė vertybė. Mano jaunystės laikais toks

Dirigentas Lioginas Abarius. 2009 m.

buvo Konradas Kaveckas. Vėliau tokiais man tapo Saulius Sondeckis, Juozas Domarkas, Jonas Alekša. 1980 ir 1985 m. Dainų šventėse atlikti sociologiniai chorų tyrimai vienareikšmiškai parodė, kad dauguma dainininkų estradoje nori matyti iškiliausius, žymiausius dirigentus. Bet ir jaunesnės kartos nori išmèginti jégas šioje šventėje, pasivaržyti su elitu.

Dirigentų dėmesio centre – chorai

A. Vildžiūnas: Man didžiausias džiaugsmas – meninis arba dvasinis sąlytis su choru. Tai didžiausias Dainų švenčių potyrис.

V. Miškinis: Chorą aš matau kaip visumą, kaip vieną veidą, bet nematau atskirų jo detalių. Aišku, akis gali stabtelėti ties kiekviena pastebėta smulkmena, nes jos – kaip ant delno. Džiaugiesi matydamas, kai dainininkų veidai atidūs, bet visuomet pastebi ir kitką – kažkoks nevykėlis sukiojasi, kraiposi, kitas kvailioja, trukdo aplinkiniams... Vis dėlto chorą matau kaip vieną veidą arba simbolį, jam ir diriguoju. Choro pojūtis ateina per garsą ir per jo spalvas. Mes, lietuvių, turime atpažįstamą bruožą – estradoje atrodome skurdokai. Tautiniai kostiumais pasipuošę latviai ir estai būna

daug spalvingesni už mus. Kokius drabužius turime, tokius, tai ir valstybės požiūris. Juk choro kostiumai, jų spalvinė gama visuomet vizualiai veikia ir dirigentą, ir publiką. Įsivaizduokite estradoje chorą, apsirengus tik juodai ir baltais: būtų nejauku... Geriausia, kai spalvinis fonas dera su dainos nuotaika, gali sustiprinti jos meninį turinį. Tą patį gali daryti ir judesys, jeigu jis taps dainos papildiniu. Spalvą analizuoju ir vertinu siedamas su muzikiniu garsu. Man jis išreiškia spalvą, o ne atvirkščiai.

K. Barisas: Dainų šventėse ima veikti kažkokie labai geri dainininkų jausmai. Yra tam tikri energiniai dalykai, kurių lyg ir nematome. Tai labiau dvasinė, o ne fizinė energija. Aiškiai jaučiasi, kad dainininkai, stovintys estradoje, tave palaiko. Tai jaučiasi. Ir aš tai tikrai matau! Būna, matai, kad j tribūnų ateina dirigentas, bet dainininkai nelabai nori su juo bendrauti. Teko tai pastebėti ir pajausti...

Teiraujuosi, ar dirigentai stengiasi matyti dainininkų veidus?

R. Maleckaitė: Ne! Nesistengiu. Matau vieną gražų veidą. Vieną gražų. Tai jungtinis žmonių darinys. Vienas! Jaučiu jo vienį.

R. Gelgotienė: Matosi ir veidai, kaip kas išsižoja, matosi žvilgsniai – viskas matosi. Netgi kažkoks labai

geras dainininkų jausmas. Kaip ir dirbant su savo choru. Gal tik j tolimus pakraščius reikia mažiau žiūrėti, nors ir jie turi jausti tavo dėmesj. Svarbiausia, kad visi pajustų, jog esi atviras ir dvasiškai pakylėtas. Per savo choro koncertą gali scenoje įsikniaubti j natas prie fortepijono, nes žinai, kad dainininkai vis tiek tave gerai supras ir girdės, o šventėje turi ir pats atsiverti, pakelti galvą...

A. Dambrauskas: Prie dirigentų suolo Vingyje laukdami eilės diriguoti nesikalbame. Pasveikiname padirigavusį kolegą ir tylomis laukiamo. Atsipalaudojame tik padirigavę mums teksią dainą.

Maestro J. Bingelis dirigavo 1990 m. Pasaulio dainų šventėje „Dainų tiltas“ Taline. Jungtinis chorus buvo labai didelis, daug didesnis už mūsiškį. Kokia buvo savijauta?

P. Bingelis: Jokių sunkumų neiškilo, nes chorai buvo labai gerai pasiruošę. Buvo gera diriguoti. Pojutis ten buvo geresnis, malonesnis negu mūsų šventėse, kadangi chorai gerai skambėjo ne tik elementarios darnos, bet ir tembrų, vokalo, dinamikos požiūriais. Ten buvo atvykę geriausi dalyvavusių šalių chorai. Dalyvavo tik tie, kurie mokėjo geriausiai dainuoti. Geriausiai!

Taip pat galima palyginti respublikinių ir regioninių Dainų švenčių dirigavimo patirtis.

A. Šumskis: Choro pojūtis Vingio parke ir Klaipėdos vasaros estradoje ir panašus, ir skirtingas. Klaipėdoje jis jaukesnis, gal kiek artimesnis, neslegia choro ir estrados masteliai (jungtiniame chore kartais ir Klaipėdoje dainuoja per 8000 dainininkų). Tačiau dirigento kontakto su jungtiniu choru jausmas Klaipėdoje ir Vingio parke panašus. Kai lipi į dirigento pakylą, pajunti adrenalino pliūpsnį... Mane žavi spindinčios dainininkų akys, nuostabus atsidavimas dainai ir dirigentui, viso choro alsavimas, bendrystė, prasmingas buvimas kartu. Tai labai paveiku.

Dainų šventėse kiekvienas dirigentas į jungtinį chorą žvelgia „savo akimis“, bet siekia to paties tikslo: sutelkti chorą ir jkvępti jį kūrybingai dainuoti. Tam dirigentai pasitelkia visas artistines galias, pasak Konstantino Stanislavskio, „psychotechniką“. Kalbant apie muzikos atlikimą – tai „artistinio déme-sio, vaizduotės, emocinės atminties, valios, bendravimo-kontakto ir kitų muzikos atlikimo psichikos elementų, svarbių choro darbe, o ypač viešo atlikimo procese, valdymas“⁹.

Kas dirigentams trukdo? Mažai repeticijų ir jungtinio choro dykinėjimas¹⁰.

V. Miškinis: Iš visos Lietuvos suvažiavę chorai Vingio estradoje turi mažai laiko pabendrauti ir susicementuoti; visi kartu pabūname tik tiek, kiek trunka kelios

repeticijos ir šventinis koncertas. Po jų – vėl ketverių metų pauzė. Toks trumpas buvimas kartu menkina bendrą jungtinio choro susidainavimo patirtį.

R. Gelgotienė: Estradoje repetuoojame labai mažai, ir didžiausias rūpestis – to menko jdirbio nesužlugdyti, nes jeigu rezultatas blankus, gaila dainos. Tada ir pats jautiesi nepadaręs to, kas priklauso. Tačiau kai vyksta bendradarbiavimas, būna labai smagu. Nors jausmas, kad labai gerai padirigavau, man svetimas. Tiesa, sékmė priklauso ir nuo to, kokį kūrinį tenka diriguoti. Jeigu kūrinys ryškus, nesudėtingas – sékmė labiau tikėtina, jei blankesnis, tai dirigentas nedaug ką gali su juo padaryti.

P. Gylys: Dainų šventės dirigentas turi susidaryti ir pateikti chorui kūrinio interpretacijos planą. Taip pat numatyti galimas choro klaidas, vokalinus sunkumus.

L. Abarius: Manau, kai kurie jaunieji dirigentai per daug stabdo chorą ir per daug kalba. Stebėjau, kaip jie repetavo Moksleivių dainų šventėje ir suaugusiųjų Dainų šventėje Klaipėdoje. Jaunieji dirigentai stabdo chorą ir kalba, kalba... Man nepatogu sakyti, kad vietoj kalbų geriau būtų pakartoti, nes kalbėdami tik sugaišta laiką, o dainininkai nei klauso, nei ką... Turiu savo nuostatą – jeigu néra reikalo, repeticijos šventėje nekartoti.

K. Barisas: Kartais pasitaiko didžiulis sudėtingos muzikinės kalbos kūrinys, su kuriuo darbo būna ištisies daug. Tarkim, praeitoje Dainų šventėje Vilniuje (2011 m.) buvo modernus ir ištisies pretenzingas, sudėtingos formos, ritmikos, chorinio ansamblio požiūriu neįprastas kūrinys „Gaudeamus“. Repeticijos neužteko, reikėjo daugiau padirbėti. Ir chorai to kūrinio nebuvo gerai paruošę. Vos spėjau muzikinę formą sudėlioti.

Laiko néra, dainas reikia surepetuoti ko ne a vista, „vienu smūgiu“. Bet kaltas ne tik choras. Dirigentai, kurie į pakylą eina su natomis (tarp dainininkų iškart nuošia šurmulyse – „dirigentas neišmoko partitūros“!), taip pat trikdo. O jeigu dar natai blaško vėjas... Repeticijas paprastai trukdo ir garso technikos bėdos: garsintojų brigados, aparatūra ir režisieriai keičiasi, nuolatinės vietas neranda ir chorai akompanuojantis orkestras. Net Tükstantmečio dainų šventėje, kuriai, atrodo, buvo pasitelkta visa, kas geriausia, dėl techninių kliūčių (dėl prasto chorų pasiruošimo, ir dėl kitų priežasčių!) skaudžiai nukenčėjo puiki Algirdo Martinaičio kantata „Gratulationes Lithuaniae“. Po 2012 m. Klaipėdos dainų šventės kalbėta, kad įgarsinimo kokybė šį kartą buvusi kaip niekada gera... Betgi garso operatorius vis bėgiojo nuo aparatinės iki dirigento ir atgal.

V. Miškinis: Šventėje situacija komplikuojasi dėl garso stiprinimo technikos. Spėjome įsitikinti, kad garso sklaida netolygi ir apgaulinga – vienaip pasiekia chorą, kitaip dirigentą, dar kitaip – publiką. Būna taip: repeticijoje dirigentas skundžiasi: „Negirdžiu choro, negirdžiu akompanimento.“ Klausame choro, ar jie girdi akompanimentą? „Girdime, girdime!“ O dirigentas negirdi! Būtina siekti, kad dirigentas turėtų maksimaliai geras sąlygas girdėti chorą, akompanimentą, visus matytų ir kad garso trikdžių būtų kuo mažiau. Tai garantuotų dirigavimo komfortą, garso akustinės ir meninės kokybės kontrolę.

V. Jakelaitis pasakojo, kad pirmosiose pokario Dainų šventėse dirigentus estradoje egzaminuodavo tuometinis kultūros ministras Juozas Banaitis. Jei dirigentas su chorū nesusitvarko – čia pat pakeičiamas kitu. (Dainos tada nebuvo sudėtingos.) Dainininkai visko prisižiūrėjo. Antai 1960 m. šventėje dirigentui A. O. nesisekė diriguoti Stasio Šimkaus dainos „Palankėj, palankėj“ – ją išbraukė. Bet šventei baigiantis K. Kaveckas pasiūlė ją „pasidainuoti“ ir be repeticijos sklandžiai padirigavo! Matyta ir didelio autoriteto avarija – susimaišė, sustojo...

Apie 1960 m. dirigavimas atrodė tarsi „prieškarinis ir pokarinis“, orientuotas į mėgėjus. Labai aiškiai buvo rodomi atsikvėpimai, iškelta kaire ranka „palai-komas“ ilgosios natos ir fermatos, dainininkams stengtasi padėti nepatogiose ritmo sinchronizavimo, vokalinės įtampos vietose. Viskas dėl dainininkų, dėl aiškumo! Mostų grožio, aristokratiskumo ir profesionalumo etalonu buvo laikomas K. Kaveckas. Jis taip diriguodavo A. Sviešnikovo „Šaltosios bangos putoja“, kad, atrodė, niekas geriau nepadarytų. Dviejose šventėse tą dainą dirigavo ir abu kartus ją teko pakartoti!

Įsimintinų pasirodymų buvo daug. Tarkim, J. Aleksa kažkaip ir be repeticijų sugebėdavo uždegti chorą ir darniai ji vesti su orkestru („Valstiečių chorras“ iš Bedricho Smetanos operos „Parduotoji nuotaka“, Edvardo Grygo „Jūra ir krantas“).

P. Bingelis: Kažkoks valios impulsas turi būti. Jie turi paklusti. Paklusti dirigento valiai!

Belieka pacituoti ir Nikolajų Malko: „Būtina organizuojanti valia. Jeigu valingasis pradas yra svarbus kiekvienam atlikėjui – instrumentalistui ir vokalistui – tai dirigentui jis turi ypatingą reikšmę, kadangi jam valia būtina ne tik organizuoti savo asmeninę veiklą, bet ir valingai veikti kitus atlikėjus – orkestrą ir chorą. Be to, šis poveikis turi būti apibendrinantis [...]“¹¹, gebantis suvienyti kiekvieno atlikėjo valią, sutelkti juos. Kiekvienam choro vadovui reikia organizuojan-

čios valios, bet jungtinio choro dirigentui jos reikia tiek kartą daugiau, kiek jungtiniame chore yra chorų.

Grįžkime prie dirigavimo technikos reikalų. Sutikime su P. Gylio teiginiu, kad „Dainų šventės dirigentas turi pasižymeti nepriekaištinga dirigavimo technika, rankų plastika, valingu mostu diriguojant, „geležiniu“ ritmo pojūčiu“.

P. Bingelis: Niekas nestovi vietoje – nei dirigavimo mokykla, nei dirigavimo technika. Žmonės dabar mato daug dirigentų, patys daug eksperimentuoja. Muzikos akademijoje atsirado Dirigavimo katedra su iškiliais muzikais (velionis J. Aleksa, prof. J. Domarkas). Jie įdiegė naujų dirigavimo metodikos ir praktikos supratimą. Senųjų dirigavimo stilijų, kuris, tarkim, buvo būdingas 1960 m. Dainų šventės dirigentams, pakeitė naujesnis, profesionalesnis. Įsitvirtino, sakyčiau, techninis stilius. Dirigentai gerai įvaldė maršus. Dirigavimo technikos dalykai yra gerokai pažengę į priekį. (...) Jaunimas jau nori dainuoti maršus. Nori. Bet juk ir iš maršo galima padaryti stebuklą: išvystyti mintj, dinamiką – viskas yra leista. Bet ne! Dabar kitas jausmas – skubame! Būtinai lekiame, nors Dainų šventės maršų apskritai neturi būti. Negali būti! Maršas yra didžiausias vokalinės muzikos priešas!

2007 m. Dainų šventėje pirmą kartą buvo atlirkta Marijaus Mikutavičiaus „Pasveikinkime vieni kitus“, pakartota ir Tūkstantmečio dainų šventėje (dirigavo K. Barisas). Klausytojai tiesiog apstulbo: choras laisvai žaidė sinkopuotu ritmu, tiksliai mété replikas solistui, dirigentas originaliais judesiais ir kūnu pagiratinai sinchronizavo muzikos vyksmą. Kas šiuo atveju lémė sékmę – dirigento temperamentas, artistiškumas, miklumas? (Lygiai taip pat ir Moksleivių dainų šventėje nutiko su G. Svilainio daina „To genelio genumai“, kurią dirigavo R. Gražinis).

K. Barisas: Gal taip pasireiškė mano charakterio bruožas – jokio ramumo. Dainų šventėse gaunu kūrinius, kurie gal ritmiškai sudėtingesni, keblesnė jų harmonija. Gal kūrybinė grupė, skirdama dainą, ir orientuoja j mano charakterio bruožus. Dėl to gal ir atrodo – išeina K. Barisas ir diriguoja labai linksmai. Na, jeigu yra tokia muzika, ją ir reikia diriguoti, interpretuoti su charakteriu, kad klausytojus pagautų emocija ir choristams būtų smagu dainuoti. Žinoma, jeigu gaučiau kokią lyrinę, placią skambančią dainą, diriguodamas nešokinėčiau ir nestraksėčiau kaip ugnelė. Kiekvienos šventės kūrybinė grupė dirigentams parenka kūrinius, atsižvelgdama į kiekvieno būdą, prigimtį. Ir tai iš dalies pasiteisina. Jeigu kūrinys nelimpa prie dirigento ir atvirščiai – dirigentas nelimpa prie kūrinio, tada nukenčia kūrinio atlikimas.

Daug dalykų, apie kuriuos buvo kalbėta, galima priskirti profesinei psychotechnikai ir ją metodiškai analizuoti. Bet yra ir mažiau apčiuopiamos sritis, kurią vadiname charizma. Charizma apibūdina asmens savybių visumą, kuri daro ypatingą, išskirtinį „magneto“ poveikį aplinkiniams, juos patraukia ir suteikia postūmį veikti.¹² Charizmos elementai yra pasitikėjimas savimi, tvirtas tikėjimas savaja vizija, nestandardinis, neįprastas elgesys, efektyvus bendravimas, įkvepiantis asmeninis pavyzdys, pokyčių skatintojo įvaizdis.¹³ Charizmatiškas lyderis sugeba ir moka efektyviai pasinaudoti turimomis savybėmis ir paveikti kitus, įgyti gerbėjų.

A. Vildžiūnas: *Esu matęs autoritarišką dirigentą. Tiesa, jis jau nebediriguoja. O turinčių charizmą mūsų šventėse dabar yr – esu matęs gal penkis.*

Dainų šventės meno vadovas – vyriausasis dirigentas

Keliose pastarosiose šventėse įsitvirtinus „projektų“ praktikai keitėsi programos ir „vyriausieji“. Meno vadovo ir vyriausiojo dirigento institucija, bent jau žvelgiant iš estrados, sutelkė démesį į režisūrinius ir kitus organizavimo dalykus. Keičiasi ir dirigentų tarpusavio bendravimas, juk elitiniai dirigentai buvo tos pačios kartos, neretai studijų suolių kolegos. Kas ir kokiui tonu dabar galėtų vadovauti skirtingu kartu dirigentams?

Užkalbinau pernykštės „Gaudemus“ šventės, vykusios Kalnų parke, lietuvių delegacijos meno vadovą ir vyr. dirigentą prof. P. Gylį. Didumu „Gaudemus“, žinoma, ne „Tūkstantmečio“ šventė, bet renginys reprezentatyvus. Liko įspūdis, kad meno vadovas dirbo sėkmingai. P. Gylys įvardijo kelias meno vadovo ir vyriausiojo dirigento veiklos sritis:

1) atsakingas už kūrinį nuo jo įtraukimo į Dainų šventės programą iki atlirkimo šventėje;

2) turi įsivaizduoti, kaip skambės choro visuma ir atskiros jo grupės, dainuojančios įvairiais tempais, įvairia dinamika;

3) atsakingas už dirigento kvietimą diriguoti tam tikram kūriniui – turi būti atsižvelgiama į jo menines, bendražmogiškas savybes, techninį pasirengimą;

4) atsakingas už repertuaro parengimą ir perklausas, chorų vadovų konsultacijas;

5) planuoja ir vadovauja choro repeticijai šventės estradoje, jei reikia, konsultuoja dirigentus, aptarėja su jais repetuojamo kūrnio ypatumus;

6) atsakingas už chorų sustatymą šventės estradoje ir choro įgarsinimą.

2014 m. Dainų šventės meno vadovu balsų dauguma buvo išrinktas V. Miškinis. Paprašėme jo susipažinti su P. Gylio pastabomis ir išsakyti savo požiūrį.

V. Miškinis: 1. Kūrinio įtraukimas į Dainų šventę priklauso visos kūrybinės grupės kompetencijai. Galutinis sprendimas priimamas balsuojant. Meno vadovas vadovauja posėdžio diskusijoms, atlieka moderatoriaus funkciją. Vienas jis neturi galimybų prieštarauti ar lemti galutinio sprendimo. Tiesa, būta ir išimčių – Algirdo Kaušpėdo „Krantas“ sulaukė labai kontraversiškų reakcijų, bet dėl meno vadovo užsispėrimo pateko į šventės kūrinių sąrašą. Kitas pavyzdys – 2014 m. šventei Laimiui Vilkončiui užsakytas kūrinas buvo sukritikuotas šventės kūrybinės grupės narių, o meno vadovas nerado pozityvių argumentų, ginančių meninę kūrinių vertę, nors užsakymai ir priklauso meno vadovo kompetencijai.

2. Dėl choro skambesio visumos visada kyla daug diskusijų. Atskiros choro grupės yra labai skirtingo meninio pajėgumo ir skambesio kokybės. Meno vadovas šias galimybes ir riziką visuomet pasveria ir turi omenyje. Jis sudaro ne tik meniškai vertingą repertuarą, bet ir konkretaus žanro vokalines galimybes atspindinčius kūrinius.

3. Dirigentų parinkimas Dainų šventei priklauso Lietuvos chorų sąjungos prezidiumo kompetencijai. Meno vadovas negali vienašališkai aprobuoti ar atmesti siūlomų kandidatų. Galutinį sprendimą priima šventės užsakovai – Lietuvos liaudies kultūros centras ir Kultūros ministerija. Jie vadovaujasi LCHS prezidiumo pateiktais argumentais.

4. Planuojamą repertuarą meno vadovas pateikia vox populi teismui. Kiekvienas Lietuvos chorvedys turi teisę išreikšti apie jį asmeninę nuomonę, kuri turi būti pagrįsta darbo su choru patirtimi. Repertuario pateikimas, jo demonstravimas, reagavimas į pateiktas pastabas ar pasiūlymus priklauso meno vadovo kompetencijai.

5. Meno vadovas sudaro repeticijų grafikus Vingio parko estradoje. Pastabos dėl kūrinių interpretacijos visuomet yra meno vadovo akiratyje. Kolegų dirigentų konsultacijos vyksta remiantis profesinės etikos reikalavimais. Per viešą aptarimą kiekvienas šventės dirigentas turi teisę atvirai išsakyti savo nuomonę tiek apie savo, tiek ir apie kolegų dirigavimą. Meno vadovas šiame procese negali būti nei teisėjas, nei prokuras. Tik advokatas. Išskirtines teises turi tik objektyvi nepriklausoma kritika. Deja, šioje srityje neturime nei reikiamos refleksijos, nei pakankamai drąsių chorų

Dirigentas Vytautas Miškinis. 2009 m. Nuotraukos iš Lietuvos liaudies kultūros centro Liaudies kūrybos archyvo.

žanro tyrinėtojų – profesionalų. Žinoma tik tiek, kad užkulisiuose šie komentarai visuomet gajūs.

6. Chorų sustatymas ir įgarsinimas ne visuomet priklauso nuo gerų meno vadovo norų. Sustatymas ir žanrų kaita šventėje priklauso nuo daugelio objektyvių veiksninių. Vingio parko estrada – ne itin palanki laisvai judėti žmonių srautui ir greitai persigrupuoti. Be abejo, galutinį sprendimą priima meno vadovas. Akustinis rezultatas priklauso nuo įgarsinimo technikos kokybės, reikiamaus kiekiečių techninių resursų, galų gale – nuo vėjo krypties, jo stiprumo ir kitų klimatinų sąlygų (2009 m. visą šventės laiką meno vadovas praleido prie garso režisierų garsinimo pulto...). Bet... kartais meno vadovas yra bejėgis, jei nėra techninių galimybių kokybiškai atskleisti sumanytę akustinę šventės pilnatvę. Meno vadovas iš dalies yra atsakingas ir už režisūrinį šventės sprendimą. Taip pat jis gali prieštarauti režisieriui, jei šio sumanymas trukdo atskleisti kūriniams. Arba kai atliekant kūrinių jis nukreipia žiūrovų dėmesį. Vizuališkiai sprendimai turi tik papildyti meninį kūrinių turinį, bet netapti pagrindiniu jų akcentu. Jei Dainų šventė pavyksta – giriama chorai, dirigentai, repertuaras, galų gale – oras ir t. t. Jei kas nors vyko ne itin sklandžiai – visuomet kaltas meno vadovas.

Iš to, kas pasakyta, galima tikėtis kolegiško, sklandaus šventės dirigentų darbo, šventinės nuo-

taikos, nors tikriausiai ir vėl matysime meno vadovą bégiojant nuo aparatinės iki dirigentų pakylos...

Kalbant apie kritiką, derėtų atsargiai paprieštarauti, nes apskritai ji niekuomet netenkino ir, matyt, netenkins meno kūrėjų. Tai permanentinė problema. Po Dainų šventės spaudoje pasirodo dažniausiai viena stambesnė Dainų dienos recenzija „Liaudies kultūroje“ ar „Muzikos baruose“. Jose gražiai literatūrine kalba, optimistiniu tonu aptariama šventės eiga, repertuaras, kai kas pagiriama (dažniausiai autoritetai), kai kas papešiojama. Tai „šventinis“, iš dalies ritualinis recenzijos žanras, be didesnių pretenzijų į analizę. Tokios recenzijos mums reikalingos dabar ir pageidaujančios ateityje. Juk turime pratęsti šventės džiaugsmą, pasididžiuoti, pakelti sau ūpą. Labai kritiškų vertinimų nebūna, nes mes – „maža tauta“, vienas kitą pažįstame, o kritikas dažniausiai savas. Muzikologų, profesionaliai svarstančių chorvedybos problemas, stinga, juos reikia išugdyti. Neteko girdėti, kad Dainų šventės projekte kokia nors „eilutė“ būtų skirta jos refleksijai. Gal tokios ir nėra. Bet problema egzistuoja – V. Miškinis, taip pat ir 1998 m. šventės meno vadovas P. Bingelis kalba apie muzikologinių, etnologinių, kultūrologinių Dainų šventės apmąstymų poreikį.

V. Miškinis: Kalbu apie dirigentų kritiką. Tiksliau, dirigavimo profesionalumo analizę. Ne tik apie dau-

giau ar mažiau pavykusių interpretaciją, bet apie priemones, kuriomis valdomas milžiniškas choras. Ir ne tik apie manualinės technikos subtilybes, bet ir apie muzikalumą. Kai svarstome, kokį kūrinį paskirti šventės dirigentui, galvojame ir apie jo temperamentą, charakterį, sugebėjimą atskleisti muzikos subtilybes. Ne visuomet pataikome. Antra vertus, dirigentas turi atstovauti diriguojamo kūrinio žanrui. Vyrų choro dirigentas niekada nediriguos vaikų chorui. Ir atvirkščiai.

Kas galėtų įvertinti dirigento profesionalumą? Gal reikėtų nedidelio mokslinio tyrimo – sistemingai, vaizdajuostėje ar kitaip fiksuoti visus dirigento veiklos aspektus nuo jo pakilimo į tribūną iki gėlių įteikimo šventės pabaigoje. Analizė ir išvados galėtų būti tokios medžiagos apibendrinimas. Suprantama, tai vien užuominia, nes tuo susidomėjė tyrėjai netrukų sugalvoti saviąjį tyrimo metodiką, pasirinkti reikiama komandą. Vis dėlto bent jau fiksavimo ir dokumentavimo darbą reikėtų pradeti nedelsiant – nuo jubiliejinės 2014 m. Dainų šventės. Jei bus medžiagos – ekspertų atsiras.

Vietoj užsklandos

Svarbiausia pasisakymų išvada – dirigentai tvirtai jaučiasi esą savo tautos žmonės, Dainų šventę jie suvokia kaip svarbią tautos egzistencijai ir kultūrai. Šiais pamatiniais klausimais jie sutaria.

Patyrę mūsų Dainų švenčių dirigentai pažymi, kad ne visi gali diriguoti jungtiniam chorui. Dažnai pri-trūksta gebėjimo valdyti dideles dainininkų mases, jų psichinę ir dvasinę energiją. Neretai stokojama profesinės atsakomybės.

Choro energiją dirigentai dažnai sieja su muzikiniu kūriniu, tame užkoduotomis meninėmis ir dvasinėmis galiomis, kūrinių parengimo kokybe. Ji skatina kūrybinį procesą.

Dirigentų kontaktai su chorū visada būna skirtinti ir nepakartojami, per juos atskleidžia kiekvieno individuali gyvybinę ir dvasinę galia. Tačiau kiekvienas savaip reprezentuoja mūsų Dainų švenčių tradicijos patirtį. Charizmą turinčių dirigentų déka mūsų Dainų šventėse, repeticijose ir koncerne vyrauja kūrybinga, liberali, kolegiška atmosfera. Didelę įtaką turi ir šventės meno vadovo asmenybė.

NUORODOS

1. Pokalbiai su dirigentais užrašyti Lietuvos chorų sąjungos seminare „Vasaros akademija 2012“, kuris vyko stovyklavietėje „Bebrusai“ (Molėtų r.) 2012 m. ir pratęsti po jo. Dalis medžiagos jau paskelbta: Gudelis, R. Autoriteto-lyderio vaidmuo puoselėjant Dainų šventės

- tradiciją. Iš: *Tradicija ir dabartis*. Klaipėda: KU, Nr. 8, p. 141–160; Gudelis, R. Dainų šventės ir jungtinio choro meninės-dvasinės energijos klausimai. Iš: *Res humanitariae*. Klaipėda, KU, XIII, p. 160–183. Autoriu sutikus, spausdiname sutrumpintą tekstą.
2. Žr.: Gudelis, R. Dainų švenčių ištakos ir liuteroniškoji muzikinė tradicija. Iš: *Res humanitariae*, XI, Klaipėda, 2012, p. 102–128.
 3. Daujotytė, V. Justino Marcinkevičiaus žemė. Vilnius, Alma litera, 2012, p. 128.
 4. Vyšniauskaitė, A. Apie šventes, papročių ir tradicijos sampratą bei švenčių apibūdinimas. Habil. dr. Angelės Vyšniauskaitės pranešimas LRS. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=7034&p_d=21303&p_>
 5. Jakelaitis, V. Saulei leidžiantis – toks buvimas drauge. II knyga. Vilnius, 2002, p. 151.
 6. Gudelis, R. Chorinis menas lietuvių tautos kultūroje. Klaipėda: KU, 2001, p. 198–266; Gudelis, R., Plungienė, I. Tradiciškumo fenomenas Dainų švenčių pajautoje: sociologinių tyrimų duomenimis. Iš: *Res humanitariae*, IX. Klaipėda, KU, 2011, p. 190–209.
 7. Андреева, Г. М. Социальная психология. Москва, МГУ, 1980, с. 195–230.
 8. R. Ozolo pasisakymas apie Tükstantmečio dainų šventę buvo atsiystas R. Gudeliui ir pacituotas iš: Gudelis, R. Dainų švenčių prasmų simbolikos ir pajautos aspektai. Iš: *Res humanitariae*. VII. Klaipėda, KU, 2010, p. 213–244.
 9. Казачков, С. А. От урока к концерту. Казань, КУ, 1990, p. 296.
 10. Socialinės psychologijos literatūroje tai *socialinis dykinėjimas* – grupės (kolektivo) narių veiklos produktyvumo sumažėjimas. Kai jų įnašai yra jungiami siekiant bendro grupės tikslą, sumažėja individualus atsakingumas. Narių produktyvumas mažėja didėjant grupėi (Legkauskas, V. Socialinė psychologija. Vilnius, Vaga, 2008, p. 335.).
 11. Малько, Н. Основы дирижирования. Москва–Ленинград, Музыка, 1965, с. 17.
 12. Šilingienė, V. Lyderystė. Kaunas, Technologija, 2012, p. 110.
 13. Ten pat, p. 110–111.

Conductors of the Song Celebration: experiences and senses

Regimantas GUDELIS

This article presents insight from the conductors of the Song Celebration – they understand the Song Celebration as important for the existence and culture of the nation. The capable conductors of the Song Celebration share their experiences in conducting joint choirs, noting that not everyone is able to control a great mass of singers, their psychic and spiritual energy. Conductors associate choral energy with the musical piece as well, its artistic value and the choir's professionalism.

The contact of the conductors with the choir reveals each individual's vital and spiritual power. Thanks to the charisma of the conductors, our Song Celebrations, rehearsals and the concerts of the Song Celebration have a creative, liberal, collegial atmosphere.

Taip Laima lémé lietuviškai animacijai

Su animacinių filmų dailininke ir režisierių Jūratė LEIKAITĖ kalbasi Juozas ŠORYS.

Esate žinoma Lietuvos animatorė, režisierė, sukūrusi penkiolika jvairios tematikos ir trukmės filmų. Už animacinius filmus „Margučių rytas“ 2008 m. ir „Taip Laima lémé“ 2011 m. pelnėte „Sidabrinės gervės“ apdovanojimus. Jūsų filmografija byloja, kad savitai interpretuojate tautosakos ir mitologijos paveldą. Kokios Jūsų vaikystės, jaunystės ir vėlyvesnio gyvenimo aplinkybės tam déjo pamatus ar (ne)sąmoningai nulémė? Esate gimusi Vilniuje, bet gal Jums buvo svarbios tévu ir senelių patirthys?

Mano jaunystė ir vaikystė praėjo gilaus sovietinio liūno metais, kai per televiziją kas vakarą klausėme melagingų sovietinių demagogijų, o Leonidas Brežnevias, atrodė, bus amžinas – manėme, kad jo nerislus vapėjimas iš ekrano ir „brandus socializmas“ niekada nesibaigs. Tuo metu net nesvajojau apie animacinių filmų kūrimą, bet piešti mégau. Bégau nuo kasdienybės, panirdama į fantazijų ir vizijų pasaulį.

Esu vilnietė, bet mano tévas Juozas Leika – aukštaitis, kilęs nuo Užpalių (Utenos r.). Ten, kaimo vienkiemyme, daug vasarų praleidau su tévu ir močiute. Tévas jau keliausdešimt metų užsiima bitininkyste. Nors jam jau 90 metų, iki šiol vienkiemyme turi bityną, apie 20 avilių, pusė Vilniaus skanauja jo medų... Jo darbštumas ir bitės padeda mums pajusti gyvenimo darną, kuri atsispindi ir kūrybiniuose sumanymuose. Mano mama kilusi iš Būdviečių prie Marijampolės. Ji kitokia nei tévas, suvalkietė. Galbūt juos visą gyvenimą vieną prie kito ir traukė skirtingumas? Būdviečių močiutė, kurią vadindavome Mamule, mirė, kai buvau septynerių, todėl ją mažai teatsimenu. Jaučiuosi labiau aukštaitė. Geriau pažinau tévo mamos, močiutės Uršulės, gyvenimo sampratą ir būdą. Iš jos pramokau aukštaitiškos tarmės. Net keista, kad iki Vyžuonų miško kalbédavau vilnietiškai, o jų pervažiavus nejučia prabildavau tarmiškai, aukštaitiškai. Man priimtinės aukštaitiškas optimizmas ir šviesi pasaulėjauta, matyt, daugiau paveldėjau tévo genų... Tai, ką duoda tévai, vėliau išnyra kūryboje.

Jūratė Leikaitė. Valento Aškinio nuotrauka.

Vilniaus dailės akademijos Architektūros katedroje studijavote interjero ir įrengimų specialybę, vėliau iliustravo te porą dešimčių knygų vaikams, rengėte kūrybos parodas Lietuvoje ir užsienyje, o po kelerių metų – lemingas posūkis: pradėjote lankytis animatorių kursus, kaip režisierė debiutavote animaciniu filmu „Metamorfozés“ ir iškart buvote įvertinta tarptautiniu mastu. Sąmoningai ir atkakliai siekėte šio tikslų, ar tiesiog taip „sukrito“ aplinkybės?

Turbūt mūsų gyvenimus tvarko atsitiktinumai. Mano charakterio savybės, gyvenimo būdas tiko animacijai. Filmų nekuriu viena, man reikalinga bendraminčių grupė. Kai baigusi mokslus rinkausi, kur dirbtī, atsitiktinai užsukusi draugė pasakė apie Lietuvos kino studijoje organizuojamus animatorių kursus ir konkursą norintiems įgyti tuo metu Lietuvoje visiškai naują specialybę. Draugės įkalbėta, į atranką nusinešių aplanką su jvairiausio stiliaus darbais. Taip prasidėjo jdomus kelias į animacijos pasaulį. Iš pradžių dir-

bau su kitais režisieriais, buvau jų kuriamų filmų dailininkė. O pati kaip režisierė ir dailininkė debiutavau kurdama animacinį filmą „Metamorfozės“. Turėjau ambicijų ir tikslų, nebijojau iššūkių ir troškau išbandyti ką nors naujo.

Kas, Jūsų nuomone, geriausiai išreiškia lietuvių tautinės kultūros esmę – mitai, tautosaka, folkloras, švenčių papročiai, liaudies menas? Kodėl émétės kurti lietuvių kalendorinių švenčių ir sakmių ciklą?

Iš tiesų Lietuvos kino studijoje sukūriau visą ciklą animacinių filmų vaikams, kuriuos vėliau išleidau ir DVD formatu, – „Lietuvių animacija vaikams. Mažosios pasakélės“. Kurdamą kiekvieną iš šių filmų mokiausi animacijos meno, gamybos technologijų ir daug eksperimentavau. Tuo metu sukūriau keletą filmų apie išdykusią sraigę Maivą, edukacinį projektą apie gamtos reiškinius „100 klausimų apie pasaulį. Lietus“, ekranizavau dešimtmetės mergaitės pasaką „Braškės ant eglės“, dar trumpą filmą „Laiškai“.

Vėliau pradėjau kurti filmus pagal lietuvių sakmes. Pirmasis – „Paparčio žiedas“ pagal to paties pavadinimo sakmę. Tai linksma, šmaikštī istorija, nutikusi per Jonines. Tada dar nenumanau, kokius filmus kursiu vėliau. Filmų ciklą pagal lietuvių sakmes tėsė „Margučių rytas“. Scenarijuje įspypnė mitas apie pasaulio atsiradimą iš kiaušinio. Velykė margina kiaušinius, pasitelkdama dangaus šviesulius, žvaigždes, pievų žoles, ąžuolo žieveles, svogūno lukštus. Skamba jos burtų daina, per kiaušinius tipena paukšteliai ir vingu-riuoja žalčiukai, margučius išpaišydami pédutėmis ir bangelėmis.

Vėliau kilo idėja sukurti animacinį filmą „Užgavénés“ apie šios šventės tradicijas. Manau, kad šis filmas originalus, turtingas grafinių eksperimentų. „Užgavenių“ kūrimas truko net dvejus metus, dirbo apie dvidešimt žmonių. Buvo nufilmuota daugybė papildomos etnografinės medžiagos, nufotografuoti senoviniai buities rakandai, juos įkomponavome į animacines dekoracijas. Filmas sulaukė didelės sėkmės tarptautiniuose festivaliuose.

Iš animacinio filmo „Margučių rytas“ 2007 m.

Iš animacinio filmo „Paparčio žiedas“. 2003 m.

Ar ši tautinio paveldo dalis lengviau pasiduoda scenarių autorių, dailininkų ir režisierių interpretacijoms? Ko reikia, kad filmai būtų ir informatyvūs, ir patrauklūs jvairioms amžiaus grupėms?

Profesionalių animacijos scenaristų Lietuvoje reta. Sakmės ar pasakos režisieriams patrauklios, nes turi nugludintą tekstą ir aiškią istoriją – pagrindinė idėja išdėstyta labai koncentruotai. Sakmėse dažniausiai pasakojamos tikros istorijos, tarsi „tai tikrai galėjo nutikti“, jose magiški, antgamtiniai, mitiniai personažai

kontaktuoja su žmonėmis, kartais paveikdami jų likimus ar būsenas – ši trapi riba tarp stebuklo ir tikrovės labai jdomi. Animacinis filmas taip pat yra jvykių koncentracija. Norint sukurti trumpą filmą, reikia atsisakyti daugybės nereikalingų detalių ir nukrypimų nuo esmės. Stengiuosi lakoniškai papasakoti siužetą ir atskleisti nuotaiką. Pavyzdžiui, filme „Paparčio žiedas“ turėjau sugalvoti, kaip per dvi minutes žiūrovus nukelti į kaimą, kuris švenčia Jonines. Dega laužai, skamba dainos, jau nimas šoka, poros bėga į mišką ieškoti paparčio žiedo. Keliomis scenomis vos per 20 sekundžių sukuriama šventės nuotaika. Tuo pačiu metu susipažįstame ir su pagrindiniu personažu Jonu. Vėliau rodoma tik dviejų personažų – Jono ir Mergelės – istorija, kaimo šventės neberodome. Velniukai pagrobia Jono atrastus lobius ir turtus, o patekėjus saulei matome filmo veikėjus, kurie daug ką suprato ir dvasiškai praturtėjo.

Kiekvieno filmo struktūra – tarsi galvosūkis, kurį turi išspręsti, prieš pradėdamas jį piešti, kurdamas kadruotę. Tarkim, kuriant filmą „Taip Laima lémé“ arba „Užgavénės“ teko atsisakyti labai daug sumanytų scenų ir vaizdų. Galima sakyti, kad daugiau kaip pusė šių filmų „liko už borto“.

Pasitelkus animaciją XX a. vaikams (ir suaugusiesiems) galima moderniai ir paveikiai pristatyti mūsų tautosaką. Nors orientuojatės į vaikų auditoriją, kartais grybštelite ir suaugusiesiems aktualius apsisprendimus? Tiesa, kartais akcentai apsiverčia, pavyzdžiui, kai per Rasas (Jonines) ieškoma paparčio žiedo, suaugėliai elgiasi kaip paikšiai, kuriems (kaip ir esq; esantiems anioje ekrano pusėje) būtini pamokymai, kaip gyventi ribinėse situacijose. Kam Jūsų filmai skirti?

Labai svarbu kurti lietuviškus filmus pagal tautosakos ir etnologijos medžiagą ir rodyti juos vaikams, nes jiems tai ryškiausiai išlieka atmintyje. Vaikai susitapatina su personažais, mėgdžioja jų kalbą, judesius ir pokštus.

Pastebėjau, kad daug filmų personažų frazių ir dainų motyvų įsiliejo į mūsų šeimos gyvenimą. Filme „Paparčio žiedas“ poroj vietų ir maži, ir vyresni žiūrovai reaguoja taip pat – tiesiog juokiasi... Jonas Panelė, iš laimės pakilusių virš medžių viršunių, čiumpa už kojos ir nutraukia žemyn. Į dangų pulkais pakyla varnos, o jie pradeda šokti kaip padūkė... Arba kai trys linksmai velniukai ant kelmelio pradeda šokti pagal „Kūlgrindos“ muziką. „Bumbt, bumbt“ – jie pradeda linguoti į taktą, „Bumbt, bumbt“ – šoka porelė, trypdama po kojomis žolynus... Šioms filmo

vietoms medžiagą rinkau iš anksto, dar neturėdama né vieno piešinio. Tiesiog éjau į muzikos parduotuvę ir keletą valandų klausiausi jrašų, kol suradau man patikantį muzikinį motyvą. Susiradau ir grupę, kuri šią muziką atliko. Muziką iššifravome ir padaréme jude-sio schemą, pagal kurią animatorius Arnoldas Pričinas pradéjo piešti šokių judesių piešinius. Dirbo ilgai, įsi-jautęs, klausydamas ritmingo jrašo, prie veidrodžio tikrindamas žingsnelius... Taip buvo sukurtas vienas linksmiausių šokių lietuvių animacijos padangéje.

Kuo jsimena Jūsų ir kolegų pieštus ir režisuotus filmus žiūrinčių vaikų reakcija?

Skirtingo amžiaus žiūrovai j kiekvieną filmą rea-guoja kitaip. Mano devyniolikmetis sūnus yra gražiai pasakęs apie filmą „Užgavénés“: „Tai pats įdomiausias filmas, nes, kad ir kiek jį žiūréčiau, visada atrandu ką nors naujo, nematyto. Filmas linksmas ir margas, optimistinis.“ Dukra, kuriai septyniolika, sako: „Ne, mamos geriausias filmas yra „Taip Laima lémé“, nes jis baisus ir paslapingas, jaudina ir yra gražus.“ Kitas mano sūnus dar nieko nesako, jam tik treji, bet ploja rankytémis, kai žiūri į nykštukus, bégiojančius su margučiais. Kiek vaikų, tiek nuomonų, bet dauguma pastebi juokingus ir linksmus personažus, nori nuotykių, dainų, muzikos ir vaizdų ritmo, pagal kurį kraujas gyslose greičiau tekėtų... Kartais filmuose atsiranda ir baisių momentų, kurių yra ir pasakose, ir sakmëse. Žiūrovų psichologines reakcijas ir filmų poveikį skirtingo amžiaus vaikams reikėtų nagrinëti atskirai.

Prisiminkime, kaip kuriamas animacinis filmas, tar-kim, su etninës kultūros idéjinu podirviu (apie tai netgi susukote metodinį filmą)? Iki kompiuterinės grafikos buvę piešiniai ant celiuloidų, tapybos darbai, specia-lios fono dekoracijos, eskizai, vaizdų kartotés, tarpinės kadruotés, užbaigtai filmo kadrai... Akivaizdu, kad tai sudétingas ir varginantis procesas.

Menininkai turi savo amato paslapčių. Be profesionių įgūdžių nepavyksta realizuoti jokios idéjos. Filmo dailininkui svarbu mokéti dirbtį įvairiomis techniko-mis: piešti eskizus pieštuku, sugebéti greitai šaržuoti personažus – tiek žvérus, tiek žmones, mokéti kurti koliažus iš nuotraukų, kopijų, naudotis įvairiomis apli-kacijomis, karpiniais, tapyti guašu, tempera, aliejiniais dažais ir akrilu, lieti akvareles, žinoti, kokius pustoni-us gali išgauti piešdamas pastele. Animacinio filmo gamybos procesas néra varginantis, tai normalus,

paprastas ir kruopštas darbas. Teko dirbtį dailininke vaidybiniuose filmuose, ir ten jgyvendinti kūrybinj sumanymą sudétinga, reikia mokéti organizuoti, nebijoti didelés apimties darbų. O animatoriai séd़i ir piešia arba montuoja kompiuteriu. Animatorius nuo darbo stalo atsistoja tik tada, kai reikia suvaidinti kokį nors personažą: pašokusią katę, sliūkinantį vagi ar žygiuojantį kareivélj... Prieš veidrodj animatoriui pasimaivyti dažnai tenka tam, kad suprastum, kokie veido raumenys dirba, kai valgai rūgštų obuolių arba geri kokteilii... Kartais režisierius turi vaidinti prieš animatorių aikštingą princesę, dainuojančią sraigę ar samčiu puodą maišančią Velykę tol, kol jis nupieš eskizų juodraščius....

Kaip pasakojamos istorijos veikia formos, vaizdų, garso takelio (muzikinių akcentų) ir kitų elementų derinius?

Filmo vizualųjų sprendimų diktuoja tema, scena-rijus, auditorija, kuriai skiriama filmas. Įdomu eks-perimentuoti, rinktis įvairias menines priemones. Karnavalų ir žaidimų nuotaiką filme „Užgavénés“ stengiausi sukurti naudodama koliažo techniką: iš popieriaus iškirptas kaukes, nuotraukų fragmen-tus, vaizdo medžiagą, piešinius. Atskiroms scenoms panaudojome filmuotą medžiagą su autentiškomis, Lietuvos nacionalinio muziejaus archyvuose sau-gomomis XIX a. kaukémis. Kûréme kelių sluoksnių kompozicijas, siekéme turtingo filmo kolorito. Filme „Margučių rytas“ kuriau minkštą, ruko ir prieblan-dos kupiną nuotaiką. Visam filmui pasirinkau mélyno rašalo spalvos paletę, kad kaip brilliantai žibétų pagrin-diniai filmo herojai – spalvingi margučiai. Kurdami šį filmą panaudojome per 3000 įvairių margučių nuo-traukų. Važiavome pas tautodailininkes, aplankéme ir fotografavome muziejuose, etnokultūros centruose esančias margučių kolekcijas, patys dažéme kiaušinius, važiavome filmuoti į Rumšiškes. Džiaugiuosi, kad kartu su filmavimo grupe visur keliavo ir mano vaikai, jiems tai buvo prasminga patirtis.

Kiekviename filme stengiausi pajusti, koks turėtų būti garso takelis, kokie instrumentai galėtų skam-beti – dūdmaišis, fleita, gitara ar skambaliukai. Esu sužavéta filmo „Taip Laima lémé“ kompozitoriaus Kipro Mašanausko kūryba. Jis lietuvių liaudies dainas susiejo su savo originalia muzika. Garsų dizaineris Artūras Pugačiauskas filme sukûrė mistišką stereo-foninę aplinkos garsų sistemą, todél žiūrovai galéjo pasijusti iš visų pusų apgaubti įvairiausią garsų pynių.

Šio filmo garsas ir muzika 2011 m. buvo įvertinti „Sidabrine gerve“. Magišką, ritualinę nuotaiką filmui suteikia ir keliskart pasikartojantys vaizdo ir melodijų leitmotyvai: prieš kiekvieną Laimos lemties būrimą po kelis kartus nuskamba svarstyklėse giedančių vaikelių muzikinė frazė: „Šimtas gimė, šimtas mirė, šimtas gimė, šimtas mirė...“

Filme „Paparčio žiedas“ improvizavo folkloro ansamblis „Kūlgrinda“. Filmas toks trumpas ir aktyvus, kad ir vieno dainos posmo buvo per daug, reikėjo vis naujų muzikinių motyvų. Tada puikiai suskambo dūdmaišis. Filme „Margučių rytas“ kompozitorius K. Mašanauskas vieną į kitą daužė tikrus akmenukus ir medžio pagalėlius – taip sukūrė originalų ritmą ir garsinį efektą. Filmui „Senelės pasaka“ muziką kūré Laimis Vilkončius, o Salomėjos Nėries poemą jautriai sudainavo Neda Malūnavičiūtė. Taigi kiekvieno filmo įgarsinimas yra nepakartojamas procesas.

Kurdama filmų koloritą, nuotaiką, siekiate perteikti lietuvišką dvasią, darnos pojūtį, skatinti filosofinius žmogiškosios egzistencijos prasmės apmąstymus?

Animacinis filmas – tai koncentruota forma žiūrovams siunčiama išgryninta žinia. Čia negali būti jokių paklaidų. Tikslui pasiekti pasitelkiami įvairiausi elementai: istorija, tekstas, vaizdas, plastika, garsas, muzika, aktoriaus balsas ir specialieji efektais. Filme kuriamas tikrovėje neegzistuojantis pasaulis. Nuo pat pirmojo filmo kadro, pirmojo personažo pasirodymo scenoje – viskas sukurta filmo autoriaus. Tokios žolės, medžių, gėlių, paukščių, namų, kelių, vandens realybėje nėra. Animacijoje visiškai kitokia laiko samprata. Per kelias sekundes galima parodyti daug daugiau, nei įvyksta realiame gyvenime. Animatoriams nesvetima ir magija, fikcija, burtai, apgaulė. Tereikia atrasti tam tikrus kodus, kurie bus aiškūs žiūrovams.

Iš animacinio filmo „Užgavėnės“. 2005 m.

Savo filmams renkuosi lietuviškas temas: kalbu apie margučių grožį, apie Užgavėnių šventės kaukėtus persirengėlius, apie Joninių laužus ir Joną, pasiklydusį papartynuose, apie deivės Laimos lemties lémimus. Animacijoje eksperimentuoju, ieškau, kaip autentišką medžiagą interpretuoti savaip. Sulaukiu skirtinę žūrovų reakciją, nes daug kas siekia kanonizuoti šventes ir tradicijas, nepriima jokių naujų improvizacijų šiomis temomis.

Kaip Jūsų vaizduotėje sugyvena baltiški dievai ir deivės, mitiniai subjektai ir jų pagrindu sukurti ar kitaip aktyvuoti personažai, kaip šie sušiuolaikinti dariniai įgauna realius pavidalus?

Man kaip režisierei filmą reikia aiškiai numatyti ir suplanuoti, atsisakyti to, kas nereikalinga. O kaip dailininkė turiu jau visai kitaip žvelgti į tai, kas ir kaip turėtų vykti. Kurdama pirmuosius eskizus stengiuosi atsipalauduoti ir leisti vizijoms plaukti iš vaizduotės gelmių. Tai, ką sugalvoju, gali būti ir lietuviška, ir nebūtinai tautiška... Kai scenos kompozicijoje reikia formuoti nuotaiką, tenka imtis daugybės grafinių priemonių. Tada pasitelkiu knygas ir meno albumus, senelio ir tévų nuotraukų archyvus, užrašus ir senus eskizus, spintose saugomus močiutės mezginius ir austas lovatieses, jvairių drabužių ir audeklų raštus, verandoje stovinčio senovinio bufeto durelių raštus ir žalvarinių papuošalų kolekciją; ilgai vaikštau po mišką, galvoju – ieškau jkvėpimo ir reikalingų motyvų. Kaip šeimininkė virtuvėje iš jvairiausių žolelių išgauna ypatingą skonį, taip ir aš prie darbo stalo stengiuosi sukurti originalų paveikslą.

Kaip manote, kodėl mūsų kultūros politikos nuostatose yra numatytais rėmimas daugeliui kūrybos sričių, jos formų ir žanrų plėtrai, bet iki šiol nekuriamos ir nefinansuojamos kryptingos programos, kurios kino kalba ištengtų grąžinti visuomenei, ypač vaikams, pasakų, sakmų, mitų lobyną?

Menai kuriami ne šiaip kosmose, menininkus veikia ir ekonominės, ir politinės jėgos... Ypač tie menai, kuriems sukurti reikalingi dideli pinigai ir valstybės parama. Gaila, kad mūsų tauta neturi animacinį filmų pagal lietuvių pasakas. Jau keleri metai Kultūros ministerija visai neskiria pinigų vaikiškiems filmams kurti – nei penkių minučių, nei valandos trukmės... Animacija vaikams pagal lietuvių pasakojamąjį paveldą turėtų būti išskirtinai remiama.

Piešiniai animaciniam filmui „Taip Laima lémė“. 2010 m.

Kokias matote su tuo susijusias vaikų taučinio ir pilietinio ugdymo negeroves, kurios vėliau lemia socialinę apatiją, siekj nulietuvėti ir visai nepatriotiškai išsivaikščioti po pasaulį, ieškant kuo dosnesnių „lesyklų“?

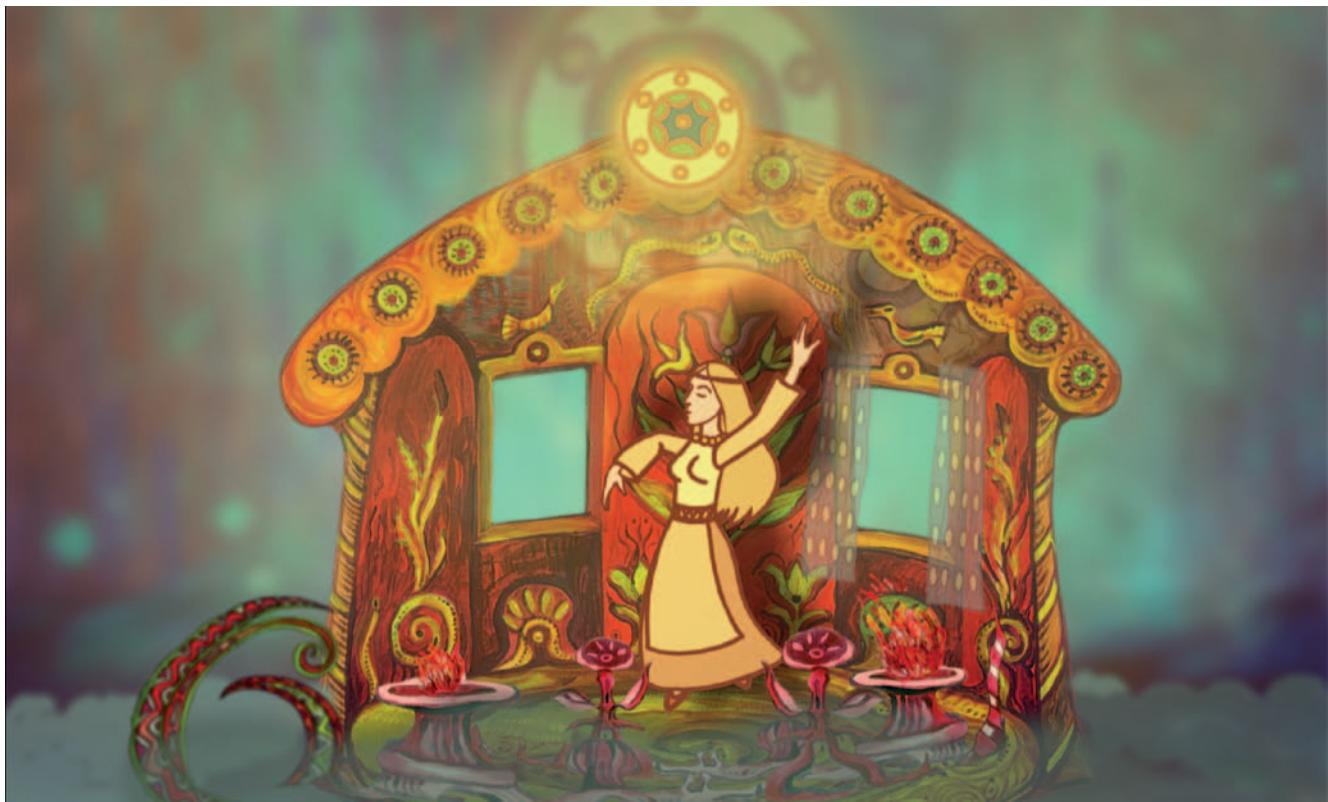
Lietuvių nedaug, todėl mums svarbus kiekvienas žmogus, o ypač vaikai ir jaunimas. Visi suprantame, kad nuo pat mažų dienų vaikus turime auklėti tautine dvasia įvairiomis prie-monėmis: knygomis, žaidimais, dainomis, per pamokas ar šventes, dailės užsiėmimus ar šokių, tačiau kodėl gi ne animaciniais filmai, kuriuos vaikai net po keletą kartų mėgsta žiūrėti?

Jau dvylirką kartą su Valentu Aškiniu organizuojame tarptautinį animacinių filmų festivalį „Tindirindis“, kuriam kasmet stengiamės atrinkti gražiausias pasaulyje sukurtas animacines pasakas vaikams ir parodyti konkursinėje programoje „Pasaulio pasakos“. Festivalyje dalyvauja ne komerciniai, o autoriai filmai, todėl svarbi jų kokybė, stilius, profesionalumas. Liūdžiu, kada matau pilną salę nekantraujančių vaikų žibaniomis akutėmis, bet žinau, kad jie ir vėl lietuviškos pasakos nepamatys...

Esu sukūrusi scenarijų ir eskizus naujam filmui „Kaukučių istorijos“ (šiuo metu jam ieškau finansavimo). Siuzeto pagrindas – originaliai interpretuotos lietuvių liaudies sakmės. Taip pat animacinių filmo projektą apie deivę Austėją: ji saugo jauną šeimą ir ką tik gimusį kūdikėlį taip pat, kaip ir globojamas biteles (šiam filmui taip pat ieškau finansavimo).

Nežinau, ką dar galésiu sukurti, dideliems filmams reikia lėšų. Visi kino kūrėjų sumanymai svarstomi Kultūros ministerijoje, Kino taryboje. Jeigu jie projekto neparemia, tai niekas sumanyto filmo ir neišvys. Projektų ir sumanymų būta įvairių, tačiau galėjau imtis tik tų, kurie iš dalies buvo paremti, o neįgvydinti projektai dulka lentynoje. Pastaruoju metu animaciniams filmams vaikams lėšų iš viso nebeskiriamą.

Kuo remiatės kurdama tapybos darbus, kuriuos vėliau naudojate kaip animacinių filmų veiksma sceną ar foną, spalvinės ir kompozicinės plėtotės priemones?

Iš animacinio filmo „Taip Laima lémé“. 2010 m.

Gana sudėtinga buvo sugalvoti, kaip apibendrintai parodyti esminius žmogaus gyvenimo tarpsnius, surasti jiems grafinius simbolius. Sugalvoju filmų epi-zodžų schemą ir ją nusipiešiu. Joje atsiranda skirtingas scenų skaičius (5 minučių filme gali būti apie 70–80 scenų) – tai priklauso nuo veiksmo dinamikos. Jeigu filmo kulminacijoje planuojamos greitos ir aktyvios scenos, tai jų trukmė gali būti dvi ar trys sekundės. O ilgos ir lėtos scenos, tokios kaip animacinio filmo „Taip Laima lémé“ epizode „Atsisveikinimas su mirusiaisais“, gali trukti dešimt ar net dvidešimt sekundžių. Svarbūs personažų veiksmai ir dialogai. Kadro kompozicijose veikėjus piešiu lyg teatro scenoje, plokščiai, vengiu sudėtingų rakursų iš apačios ar viršaus. Dekoracijoms naudoju stilizuotus senovinius baltų ornamentus. Per keletą metų sukūriau nemažai tapybos darbų aliejumi ir akrilu ant drobės, popieriaus. Paveikslus naudojame filmo dekoracijoms ar atskiroms scenoms.

Kaip siekiate, kad jie būtų ne tik gyvi, pulsujantys, bet ir harmoningi, su gilesne potekste?

Filme „Taip Laima lémé“ paveikslai atgijo, pro juos prasiveržė šviesa ir rūkas, architektūrines kompozicijas praskrodė figūrų siluetai, tamsius vandenis

suvirpino žvakių spindesys. Laumės akys atsimerkė ir skvarbiu žvilgsniu nužvelgė žiūrovus, o magiški ratai jos, pusiau paukščio, pusiau moters, rankose pradėjo suktis. Kai nustos suktis laimės ratas, gal ir tau atiteks laimės gabalėlis? Laimės ratas kaip ruletė, kaip siūlų kamuolys, kaip žalčio ornamentas – be pabaigos, kaip juosta, susukta į skridinėlj, kaip nériniuota staltiesė ant stalo, kaip skiautinių siuvinys, kaip saulės diskas – taip galvoju sau ir piešiu...

Vienas iš nuostabiausių Jūsų su komanda sukurtų filmų – savitoji „Marti iš jaujos“ pagal 1938 m. Viktoro Petravičiaus (1906–1989) Paryžiuje sukurtus medžio raižinius archajinei pasakai iliustruoti. Juos paversti judančiomis, raiškiomis ir meniškai rišliomis scenomis turbūt buvo nelengva, nes dirbant su tokiu dinamitu kūrybiniams sumanymams nedaug teliko vietas?

Nepaprastai žaviuosi dailininku V. Petravičiumi. Pabandyti atgaivinti jo gana kietas, grubiai iš didžiulių medžio rastų išskaptuotas figūras atrodė įdomus uždavinys. Žavėjo galimybė sukurti nespalvotą filmą – pasimėgauti turtingomis grafinėmis faktūromis ir linijos pulsavimu. Šio filmo režisūra buvo lyg galvosūkio sprendimas. Reikėjo „turint minimumą išgauti maksimumą“, o tai reiškė: V. Petravičius sakmei „Marti iš

jaujos“ sukūrė 38 iliustracijas, o filme buvo 80 skirtingų scenų, kiekvienai iš jų reikėjo sugalvoti kompozicijas. Naujai piešti nebuvo galima, todėl filme nenaudojome nei pieštukų, nei žymiklių, nei popieriaus. Dailininko sukurtos iliustracijos buvo vertikalios, o filmo kadras horizontalus – kaip jį sukomponuoti, kad nesugadintume autoriaus darbo ir įspūdžio? Dailininkams animatoriams teko kopijuoti ir klijuoti faktūrų gabalėlius horizontaliaame kadre. Filmo kūrimas buvo sudėtingas ir dėl daugybės smulkų detalių bei faktūrų. Kiekviena filme esanti figūra kompiuteryje buvo sukarpoma atskirai gabalėliais ir animuojama.

Kuo ši neelinė patirtis Jus praturtino ar kitaip paveikė?

Daugeliui patinka, kad šis filmas yra nespalvotas, nuoseklus, kad įdomi perteikiama istorija. Man visada buvo baisios sakmės apie laumių pakeistus vaikus, o šios laiminga pabaiga lyg ramino sielą, kad meilė gali pakeisti baisiausius dalykus ir kad ji yra išsigelbėjimas. Filmą įgarsino aktorius Rimgaudas Karvelis ir mano tada aštuoniasdešimtmetis tėvas. Valentas Aškinis sukūrė du dokumentinius filmus apie dailininką V. Petraciūį ir jo kūrybą. Filmas „Marti iš jaujos“ dalyvavo daugelyje tarptautinių animacinių filmų festivalių. Lietuvos vardo paminėjimo proga vykusiamе renginyje Japonijoje įvyko filmo peržiūra, vaikai vertė jo tekštą į japonų kalbą ir įgarsino. „Marti iš jaujos“ yra platinama įrašyta į mano studijos „Filmų štrichai“ išleistus DVD diskus „Sakmės apie laumes“ ir „Lietuvių animacija. Šventės ir sakmės“.

Filme „Taip Laima lémē“ pakilote ne tik į aukštesnį techninio ir vizualinio meistriškumo lygmenį, bet ir šiuolaikiškai, įdomiai apmąstėte tamšiąsias ir šviesiąs likimo, žmogiškosios skirties žemėje puses – suderamu įsiskaitymu į mitologines sakmes ir kitokių tautosakos medžiagą. Kaip Jūs pati kurdama šį filmą ir apžvelgdama personažams tekusius gyvenimo kelio išsišakojimus išgyvenote Laimos (Laimės) ir laumių tam skirtą gyvenimo tarpsnį?

Filmą „Taip Laima lémē“ kūriau gana ilgai: pirminė idėja buvo užrašyta 2006 m., filmas pradėtas kurti 2009 m. ir baigtas 2011 metais. Per tą laiką daug kas įvyko ir mano gyvenime – pasiligojo mama, teko ją slaugyti ir rūpintis. „Šimtas mirė, šimtas gimė“ – taip filme dainuoja laumių choras. Taip ir gyvenime: pagimdžiau sūnelį Rapolą, bet laimė aptemdė moti-

nos netektis. Teko išgyventi daugybę skirtingų emociinių būsenų, kurios atsispindi ir filme – skausmas ir džiaugsmas kartu. Visą tą laiką gyvenimas lyg ant svarstyklų suposi tarp gėrio ir blogio, sėkmų ir nelaimių. Filme skamba autentiškos lietuvių raudos išlydint mirusiją. Skaudžiausia tema – atsisveikinimas su mirusiu kūdikiu. Džiaugsmingi dainų motyvai skamba gimstant kūdikeliams. Gimus mano kūdikiui iš naujo įvertinau lietuvių sakmių palinkėjimus, bandžiau atspėti, kokia deivė Laima buvo tuo metu, kai kūdikis gimė: ar dosni, ar pikta? Yra daugybė burtų ir prietarų, kuriuose paaiškinama, kodėl vieniems lemta šilkuose gyventi, o kitiems varge skursti. Sankmėse pasakojama apie laumes, padedančias našlaitėms ar nelaimingoms motinoms, ploniausiais audeklais ir kitokiomis gėrybėmis jas apdovanojančias, bet apsileidusioms motinoms jos galinčios būti negailestingos – tai vailkelj apžnaibys, tai motinai pieną atims. Laumės moka kerštauti – nepalik joms verpalų, nes jos tau plaukus, žarnas ir net gyslas suverps. O beširdę pamotę gali uždusinti.

„Taip Laima lémé“ scenarijuje kūria universalią istoriją. Sankmės apie Laimą išlaiko pagrindinį siuzetą; pagrindinis ją kaip dievybę apibūdinantis bruožas – garsiai išsakomas būsimas žmogaus likimas. Anot senųjų tikėjimų, žmogaus lemtis priklauso nuo to, kuriuo metu jis gims. Jo likimas bus tokis, kokia tą akimirką yra deivė Laima – ji dažnai keičia pavidał, kartais būdama varginga, sena, pikta ragana, o kartais – prašmatni, turtinga panelė. Plačiai ir spalvingai apie tai parašyta Vytauto Bagdanavičiaus knygoje „Laumių praeitis Lietuvoje“, ji suteikė daug medžiagos apie laumių ir deivės Laimos išorinius bruožus, charakterio ypatybes, gyvenimo būdo savitumus. Tikėta, kad likimui įtakos gali turėti įvairūs nuo žmogaus valios nepriklausantys veiksniai ir aplinkybės: Laimos būsena kūdikiui gimstant, paros laikas, vieta ir aplinka, šalia esantys asmenys ir pirmosios atneštos dovanos.

Kuo senosios baltų religijos deivė Laima Jums artima ir priimtina?

Iš animacinio filmo „Taip Laima lémé“. 2010 m.

Jūratės Liekaitės tapybos darbai „Verba“, „Žirgelis“, „Raktai“.

Tikiu, kad žmogus tik iš dalies gali pakeisti savo likimą, daug ką lemia atsitiktinumai, daug kas yra tarsi užprogramuota iš anksto, daug charakterio savybių paveldime iš tévų, senelių. Dažnai nežinome, kodél vienaip ar kitaip pasielgémé, kartais tokie nesuvokiami dalykai gyvenimo jvykius pasuka neplanuota linkme. Kas gi slipy už visų tokią atsitiktinumų? Ką apie tai sako mūsų ainiai? Atsakymo émiau ieškoti sakmése ir pasakose. Jas skaitydama radau jvairių pasakojimų apie likimo léméjos Laimos sprendimus. Filme tas jvairias istorijas noréjau apibendrinti ir pritaikyti animacinio filmo scenarijui. Apie likimo lémimus mąsciau nuo paauglystés. Smalsu buvo, kas gyvenime manęs laukia? Ką veiksiu? Kur nukeliausiu? Ar ištékésiu? Ar vaikelių turésiu? Dabar, po daugelio metų, būtų jdomu pačiai su savimi jaunystéje pasišnekéti apie tai, kiek daug visko jau buvo – gero ir blogo...

Such was the will of Laima for Lithuanian animation

Jūraté Leikaitė is one of the most interesting creators of Lithuanian animated films, having created over 15 films, in many of which the Lithuanian ethno-cultural heritage – folklore, holiday traditions, myths – is interpreted in a modern way. In the opinion of the film director and artist, it is important for children and young people to be familiar with their spiritual heritage and animated films are a perfect intermediary, one of the most effective ways to share traditional culture with a 21st c. child. In many countries this is supported by the state, the dispersion of national culture is consistently cared for, while in Lithuania creators of animation are practically ignored, the current cultural policy and film financing procedures do not provide opportunities to bring to life creative ideas. Presented are films that have garnered international acclaim – Marti iš jaujos (“Bride from the Barn”), Margučių rytas (“Easter egg morning”), Užgavénés and the newest work Taip Laima lémé (“Laima Determines the Destiny”), where the J. Leikaitė, in a modern way, pondered the dark or light sides of human destiny, what the will of the goddess Laima is.

J. Leikaitė is interviewed by Juozas Šorys.

Muziejaus žingsniai link Holivudo, arba atsakymas į dažną klausimą: „Ar čia filmuota?..“

Vida OLECHNOVIČIENĖ

2014 metais Lietuvos liaudies buities muziejaus ekspozicijoms sukanka 40 metų – lankytojams jos atidarytos 1974 m. birželio 21 d. Gal pagalvojote, kiek kartų čia lankėtės? O ar įtaréte, kad šias ekspozicijas galite išvysti ir... kine? Pavyzdžiu, žiūrėdami 2013 m. režisieriaus Audriaus Juzéno sukurtą pirmąjį ne dokumentinį lietuvių filmą apie tremtį „Ekskursantę? „Ar čia filmuota?..“ – tai vienas dažniausiai užduodamų klausimų per ekskursijas. Pamēginsime jį atsakyti ir nuosekliai apžvelgti Lietuvos liaudies buities muziejuje (toliau – LLBM) per 40 metų vykusius filmavimus. Dar 2006 m. vyresnioji muziejininkė Sigitė Žukauskaitė sudarė chronologinį jų sąrašą. Rengiant straipsnį remiamasi amžininkų prisiminimais ir užuominomis, rastomis žiniasklaidoje. Už daugumą iliustracijų – nuotraukas iš paskutinio filmavimo – ačiū jų autorui, filmo „Ekskursantę“ dailininkui statytojui Jurijui Grigorovičiui ir vyresniajai muziejaus rinkinių saugotojai Virginijai Kondratavičienei, bendradarbiavusiai su kūrėjais ir malonai paskolinusiai jų dovanotas nuotraukas šiai publikacijai.

Lietuvos liaudies buities muziejaus debiutas kine

1972 m. Lietuvos televizijoje Rimanto Šavelio romano motyvais buvo sukurtas keturių serijų filmas apie garsųjį XIX a. „svieto lygintoją“. Tai pirmasis lietuvių nuotykinis filmas „Tadas Blinda“. Dažnai lankytojai klausia, ar jis filmuotas muziejuje? Ne. Kodėl? Tuo metu muziejaus ekspozicija buvo tik kuriama, ir šiam filmui labai reikalingo miestelio dar nebuvo. Tenka apgailestauti, kad muziejuje nebuvu filmuojamos ir 1973 m. sukurto pirmojo lietuviško miuziklo „Velnio nuotakos“ scenos. Jų lankytojai prisimena pamatę muziejaus malūnus. Nors filmo kūrėjai domėjos nuo 1969 m. muziejaus teritorijoje stovinčiu kepuriniu malūnu iš Vaivadiškių (Ukmergės r.), bet tąkart jų ir muziejininkų nuomonės išsiskyrė, prisimena dr. Eligij-

jus Juvencijus Morkūnas, dirbantis čia nuo 1970-ųjų. Vis dėlto muziejus su pirmuoju filmu „Tadas Blinda“ ir šia istorine asmenybe netiesiogiai susijęs. Pagrindinis filmo veikėjas žuvo Žaslių miestelyje, kuris yra tame pačiame rajone, kaip ir muziejas. Iki šiol gyventojai miestelio aikštę vadina Tado Blindos vardu. O j muziejaus miestelį iš gimtosios „svieto lygintojo“ Luokės (Telšių r.), kur ilsisi jo palaikai, perkelta špitolė (globos namai). Beveik po 40 metų pertraukos jau galime pasigirti: „Tadas Blinda. Pradžia“ (2010 m., Lietuvos kino studija, režisierius Donatas Ulvydas) filmuotas ir pas mus, miestelio sektoruje ir Žemaitijos Ėpilties troboje. Filmas tapo vienu iš brangiausių ir sėkmingiausių filmų nepriklausomos Lietuvos kino istorijoje. Jo biudžetas siekė apie 3,5 mln. litų. Kino teatruse surinkta daugiau kaip 3,7 mln. litų pajamų, jų pamatė per 300 000 žiūrovų. Filme vaidina Mantas Jankavičius, Andrius Kaniava, Agnė Ditkovskytė, Antanas Šurna, Dainius Kazlauskas. Šio filmo kūrėjai teigia – tai kinas, orientuotas į žiūrovus, profesionalaus lietuviško vaidybinių kino atgimimo šauklys.

Muziejas kine debiutavo su kitomis žvaigždėmis ir asmenybėmis. Pirmasis filmavimas, jei muziejininkų atmintis neapgauna, susijęs su meniniu filmu „Goja“. 1970 m. vokiečių režisierius Konradas Wolfas pakvietė Donatą Banionį suvaidinti didžių ispanų dailininką Franciską Goją filme „Goja, arba sunkus pažinimo kelias“ (vok. „Goya – oder Der arge Weg der Erkenntnis“). Filmą statė VDR kino studija „Defa“. Tai buvo žinomo vokiečių rašytojo Lione Foichtvangerio (Lion Feuchtwanger) romano ekranizacija. Tuo pačiu metu režisierius Andrejus Tarkovskis pakvietė D. Banionį filmuoti filme „Solaris“ (jis gavo apdovanojimą Kanų kino festivalyje). Franciskas Goja (Francisco Goya, pilnas vardas Francisco José de Goya y Lucientes, 1746 m. kovo 30 d. – 1828 m. balandžio 16 d.) – garsus ispanų dailininkas ir grafikas. Jis laikomas paskutiniu iš senųjų klasikinių dailininkų ir pirmuoju naujosios kartos kūrėju. Goja buvo oficialus Ispanijos karališkios šeimos portretų tapytojas. Šiuo metu didelė dalis

Klepšių (Panevėžio r.) dūminės gryčios interjeras, filmuojant „Ekskursantę“, ir geraširdė senutė Sibire – Olego Tabakovo teatro aktorė Raisa Riazanova, TSRS valstybinės premijos laureatė (už filmą „Maskva netiki ašaromis“). J. Grigorovičiaus nuotrauka. 2013 m.

Klepšių dūminės gryčios interjeras per „Ekskursantės“ filmavimą. J. Grigorovičiaus nuotrauka. 2013 m.

dailininko darbų yra saugomi Museo del Prado muziejuje Madride. D. Banionis 2013 m. apdovanotas Lietuvos nacionaline kultūros ir meno premija, šiemet švenčia devyniasdešimtmetį.

Kaip prisimena dr. E. J. Morkūnas, filmo herojus Goja, vaidinamas D. Banionio, važinėjo po besikuriančio muziejaus teritoriją karieta (nepamena, iš kur ji buvo ir kokia), pakinkyta muziejaus arkliais (tai buvo svarbi muziejininkų susisiekimo ir eksponatų pervežimo priemonė). Taip buvo filmuojama didžiojo menininko kelionė po Europą. Taigi jokios geležinės uždangos mūsų nuo jos atskirti nebegali, mes visada joje. O tautiečiams plūstelėjus į Ispaniją, prisipažinti, kad nematei originalių garsiojo dailininko darbų, jau darosi gėda. E. J. Morkūnas prisimena ir kitą filmavimą, vykusį pirmaisiais jo darbo metais. Rusijos kino studija „Lenfilm“ kūrė filmą pasakos motyvais „Lakštingala“. Jame muziejas virto Prancūzijos kaimais. Kai muziejininkas drėso pasakyti, kad Prancūzijos kaimas skiriasi nuo lietuviškojo, buvo atsakyta: „Da kto v etoj Franciji byval“ – „Kas toje Prancūzijoje yra buvęs...“ Žinant tų laikų galimybes išvykti į užsienį, pasakyta taikliai.

Dar keleri metai – ir kino saitai muziejų susieja su tokiomis pasaulyje garsiomis asmenybėmis kaip Nikolas Paganinis ir Sofija Kovalevskaia („Nikkolo Paganini“, 1–2 serijos) – 1982 m., režisierius Leonidas Menakeris, vaidina Donatas Banionis, Juozas Budraitis; „Sofija Kovalevskaia“ – 1985 m., režisierė Ajana Šachmalijeva, „Lenfilm“, Šarlötė – Vaiva Mainelytė. Skeptikas pastebės – „tik epizoda“, bet mes neišdidūs – ir jie džiugina.

Lietuvių literatūros ekranizacijos ir istoriniai filmai

Vėliau Lietuvos televizija (toliau – LTV) muziejuje nors trumpam jkurdino daugelio lietuvių literatūros klasikų sukurtus personažus, kurie gyveno muziejuje atkuriamais laikais. Tai Juozo Paukštelio „Kaimynų“ ir „Čia mūsų namai“ herojai, Jono Marcinkevičiaus Benjaminas Kordušas, levos Simonaitytės Vilius Karalius,

Obelinės stubos seklyčia, paruošta „Ekskursantės“ filmavimui. J. Grigorovičiaus nuotrauka. 2013 m.

Juozo Tumo-Vaižganto Nebylys. Lietuvos kino studija (toliau – LKS) čia filmavo Antano Vienuolio memuarinių apsakymų „Pavainikė“, „Arkliavagio duktė“ ir „Astronomas Šmukštaras“ prototipus. Filmas „Arkliavagio duktė“ XV sajunginiame kino festivalyje buvo apdovanotas už geriausią klasikinio nacionalinio literatūros kūrinio įkūnijimą ekrane. Prizas už geriausią moters vaidmenį įteiktas aktorei Nijolei Oželytei.

Muziejuje kinas atgaivino istorinius faktus ir asmenybės. Čia Lietuvos kino studija iš pelenų prikélė ir Pirčiupių kaimą, kur dama filmą „Faktas“ (1980 m., režisierius Almantas Grikevičius) – dar vieną paminklą 1944 m. birželio 3 d. vokiečių sudegintam kaimui su 119 gyventojų. Kas žino, jei ne šis įvykis, galbūt muziejuje saugotume kokį pastatą ir iš Pirčiupių kaimo... Pirmaisiais rodymo metais šį filmą kino teatruse filmą pamatė 5,9 mln. žiūrovų. Užsienyje jis buvo rodomas pavadinimu „Nulinė kraujo grupė“. Beje, filmavimas buvo įvaręs tikrą siaubą Rumšiškių miestelio gyventojams: pamatę važiuojančius tankus ir fašistinėmis uniformomis vilkinčius kareivius, jie pamanė, kad prasidėjo karas.

Filmas „Žalčio karūna“ (I ir II d., 1986 m., režisieriai Bronius Talačka, Viktoras Snarskis), pasakojantis apie dailininko ir kompozitoriaus Mikalojaus Konstantino Čiurlionio gyvenimą ir kūrybą, filmuotas ir muziejuje. Konstantiną vaidino Valentinas Masalskis.

2004 m. buvo sukurtas filmas „Vienui vieni“ (režisierius Jonas Vaitkus), pirmasis išleistas ir skaitmeniniu pavidalu. Tikrais faktais pagrįsta istorinė drama atkūrė sudėtingą ir kruviną rezistencijos laikotarpį – partizanų kovas 1944–1953 metais. Filmas pasakoja apie legendinį Lietuvos partizaną Juozą Lukšą-Daumantą ir jo brolius Jurgį, Stasį, Antaną, kurie 1944 m., prasidėjus antrajai bolševikų okupacijai, motinos palaiminti išėjo į kovą su pavergėjais. Šių eilučių autorė puikiai prisimena vieną filmo kūrimo epizodą – su muziejaus lankytojų ekskursija užsukus į Suvalkijos sektoriaus Obelinės (Marijampolės r.) sodybą, kurioje vyko filmavimas, teko išklausyti įtikinamą vieno filmavimo grupės nario aiškinimą, kad sodyba – tikrai toji, kurioje gimė partizanų vadas Daumantas (Juozas Lukša-Daumantas, Lietuvos partizanų rinktinės vadas, gimė 1921 m. rugpjūčio 10 d. Juodbūdžio k. (Prienų r.), žuvo 1951 m. rugsėjo 4 d. Pabartupyje (Kauno r.); palaidojimo vieta nežinoma). Taigi meninė tiesa ne visada sutampa su istorine... Paradoksalu, bet kaip tik tos sodybos klėtyje sovietiniai laikais buvo įrengta ekspozicija, skirta pirmajai Lietuvos komunistų konferencijai. Anuomet jaunai gidei nebuvo lengva lankytojams paaiškinti, kodėl tokie dideli šios klėties langai. Pasirodo, jie buvo specialiai padidinti, negailint autentiško pastato, kad visi geriau matytų ekspoziciją... Dabar klėtyje ekspo-

Filmo „Ekskursantė“ herojė Marija (aktorė, tada dar moksleivė Anastasija Marčenkaitė) prie Mičiūnų (Kupiškio r.) gryčios.
J. Grigorovičiaus nuotrauka. 2013 m.

nuojami gražiausiai muziejaus tapyti baldai, patalpa prietaikyta edukaciniams užsiėmimams, įrengtas elektros apšvietimas. Jei eilučių autorės atmintis neapgauna, filmo herojas Daumantas (vaidino Saulius Balandis) žūva vienoje gražiausią muziejaus vietą – po ąžuolu ant kalvelės, dešiniau didžiojo tilto per Pravienos upelį. Čia specialiai šiam filmavimui buvo pastatytas aukštasis kryžius, kuris dar kelerius metus kaip paminėtas puošė ekspoziciją...

Ar gali muziejininkas būti aktoriu?

Muziejininkai ne tik filmuojuose prižiūri ekspozicijas, organizuoja darbus, rūpinasi rekvizitu, bet kartais paragauja ir statisto duonos, iš arčiau susipažįsta su filmų kūrimo virtuve. Ypač gausiai filmuotasi filme „Praeitis dabar“ (1999 m., režisierius Virgilijus Kubilius), kuriame, pasitelkus vaidybinius fragmentus, pasakojama, kaip informacinės technologijos veikė svarbiausius Europos istorijos lūžius. Ne viename epizode matyti muziejaus tiltas mūro turėklais, esantis ties dzūkų vienkiemiu. Filme jis jungia ir skiria dvi valstybes – Prūsiją ir Rusiją (jis matomas ir „Ekskursantėje“). Filmuoti žemaitiškų ir aukštaitiškų sodybų vaizdai, trobų ir miestelio mokyklos interjerai, net filmo

pavadinimas rašomas ant aliejinės girnapusės. Masi-nėse scenose filmavosi ne tik muziejininkai, bet ir Rumšiškių miestelio gyventojai, moksleiviai. Eilučių autorei įsiminė tremtin varomų ir šautuvų buožėmis į gyvulinį vagoną grūdamų žmonių filmavimo epizodas. Jai savo-tiškai pasisekė – užteko su dukrele įlipti į vagoną vieną kartą ir, priglaudus ją prie grotuoto langelio, laukti, kol bus nufilmuota. Kita kolegė turėjo įlipimo sceną kartoti daug sykių – režisierui vis kažkas netiko. Kažkuris ran-kose turėjo nešti didelį lagaminą, o šis lipant vis krito ant likusių galvų. Žmones buožė stumdančio kareivio vaidmuo buvo atitekės kolegės sutuoktiniui... Filme šis epizodas šmēsteli vos akimirka, o paplušėti teko kur kas ilgiau. Šį kūrinį, kaip ir daugelį kitų LTV kurtų filmų, galime pasižiūrėti LRT televizijos interneto svetainėje (www.lrt.lt/mediateka). Kaip ir laidą apie LLBM kūrimą „Gyvasties tikrasis būdas. Dingusios téviškės kūrimas“ (1996 m., režisierius Bronius Morkevičius).

Užsienio kūrėjų filmavimo aikšteliė

Nepriklausomybės metais Lietuva ir muziejus vis dažniau tampa užsienio filmų statytojų filmavimo aikšteli. Pagrindiniai lietuvių konkurentai – rumunai, bulgarai ir vengrai. Tačiau lietuviškos kainos patrau-

kliausios. Ir ne tik tai. Anot kūrėjų iš svetur, bendradarbiaujančių su Lietuvos kino studija, jos kolektyvas patyrės, žmonės dirba kaip komanda, todėl darbai atliekami greičiau ir efektyviau. Užsienio kompanijos Lietuvoje kuria jvairaus žanro filmus. Ypač malonu, kad muziejų pamėgo JAV kompanija „Gardner Films“, kurianti savitą nekomercinį atkuriamosios dokumentikos žanro kiną su vaidybiniais elementais. Jos prodiuseris ir režisierius Robertas Gardneris – žymus JAV dokumentinio kino režisierius, triskart pelnė Florencijos kino festivalio „Auksinius liūtus“ ir kitų didžiausių pasaulinių kino festivalių apdovanojimus. Tarptautinio kabelinio kanalo „History Channel“ užsakymu „Gardner Films“ sukūrė istorinį dokumentinį serialą „Barbarai“ apie skirtingų barbarų genčių antplūdj, sužlugdžiusį Romos imperiją. 2002, 2005, 2007 m. serialas filmuotas ir muziejuje. 2004 m. kanalo užsakymu buvo sukurtas filmas „Leonardo da Vinci“. Gal kam nors iš lankystojų nusiypsojo laimė pamatyti nuo Rumšiškių kalvos į Kauno marias žvelgiant lietuvių aktorių Vytautą Rumšą jaunesnijį, režisierius sumanymu persikūnijus į XV–XVI a. didžių kūrėjų jauystėje (vyresnio amžiaus menininko vaidmenį sukūrė Ramūnas Abukevičius). Didis kūrėjas lietuvišku veidu žvelgs į itališkai lietuvišką peizažą ties Rumšiškėmis stebint milijonams pasaulio televizijos žiūrovų. Amerikiečių televizijos kompanijos ABC užsakymu 2005 m. LLBM filmuoti vaidybinio televizijos filmo „Nebijokite: popiežiaus Jono Pauliaus II gyvenimas“ epizodai (režisierius Jeffas Bleckneris; būsimajį popiežių paauglystėje įkūnijo lietuvis Ignas Survila). Tais pačiais metais čia filmuota dokumentinė juosta apie pirmajį JAV prezidentą, Amerikos nepriklasomybės kovų didvyrį Džordžą Vašingtoną (George Washington) – „Karžygys Vašingtonas“ (režisierius Bobas Vaisas (Bob Wise), prodiuseris Donaldas Poketas (Donal Poquette)). Kino juosta bus rodoma per „History“ kanalą.

Mičiūnų sodybos kiemas su butaforiniu šuliniu per „Ekskursantės“ filmavimą. J. Grigorovičiaus nuotrauka. 2013 m.

Muziejaus Dvaro pirtis, paruošta „Ekskursantės“ filmavimui. J. Grigorovičiaus nuotrauka. 2013 m.

Tiltas per Pravienos upelį ties Dzūkijos vienkiemiu, matomas „Ekskursantės“ epizoduose. Šį tiltą galima pamatyti ir LTV filmuose „Praeitis dabar“, „Aušros sūnūs“ (1998 m., rež. Bronius Morkevičius). Pastarajame jis jungia dvi valstybes – Prūsiją ir Rusiją. J. Grigorovičiaus nuotrauka.

Slaptas filmavimas muziejuje

Gali būti ir taip, kad viešėdami muziejuje ir pamatę operatorių komandą, nesužinosite, kas filmuojama. 2007 m. liepą čia buvo kuriamas Amerikos televizijos CBS realybės šou „Nepaprastos lenktynės“ („The Amazing Race“ kūrėjų komanda yra pelniusi septynis „Emmy“ apdovanojimus). Šou filmavimas buvo absolūtai slaptas. Kiekvienoje šalyje nusamdyti projekto koordinatoriai pasirašo griežtas sutartis, numatančias milijonines baudas už bet kokį informacijos perdavimą žiniasklaidai arba lenktynių dalyviams. Lietuvos žiniasklaidoje (TV antenoje, 2008/5, p. 14–16) apie filmavimus buvo paskelbta tik parodžius šou per televiziją. Kiekvieną šios laidos seriją pamato 16 mln. žiūrovų. Projektą perka ir transliuoja 85 šalys. Laidos kūrėjai patys renkasi iš jiems pasiūlytų objektų ir nusprenādžia, kokias užduotis parengti lenktynių dalyviams. Lenktynes sudaro 12 etapų, vykstančių vis kitoje šalyje. Kelionę apsunkina jvairios užduotys, susijusios su šalies kultūra ir papročiais. Į Lietuvos liaudies buities muziejų atvykusius dalyvius pirmiausia pasitiko daugybė nykštukų statulėlių, tarp kurių jie turėjo surasti pavaizduotą turimame piešinyje ir sužinoti kitą užduotį. Nykštukuose paslėptos nuorodos poras atviliojo į improvizuotos šventės šurmulių: etnografinis ansamblis demonstravo, kaip lietuviai švenčia Jonines ir Užgavėnes (įdomu, kad filmavimas vyko vasarą).

Dalyviams buvo sukurtos jvairios užduotys – žingsniuoti užsilipus ant kojokų arba skaičiuoti tvoros basilius, iš viso 717, blaškomiems „raganų“ murmėjimo...

LLBM buvo filmuojami jvairių užsienio šalių kūrėjų meniniai filmai: „Mirusiųjų karas“ – Suomija, 2011 m.; „Iššūkis“ su garsiuoju Danieliu Kraigu (Daniel Craig) – JAV; „Pabégimas“ – Vokietija, Lietuva. Naujausias filmas – italų kompanijos „Ana Karenina“, 2012 m., režisierius kanadietis Kristianas Dugajus (Christian Duguay) (filmai „Hitler: The Rise of Evel“, „Coco Chanel“), Ana Karenina – italų aktorė Vitorija Pučini (Vittoria Puccini). Filme vaidina apie 70 aktorių iš Italijos, Vokietijos, Prancūzijos ir Lietuvos, o masinėse scenose dalyvauja net apie 600–700 žmonių. Tai dvieju dalių kino juosta anglų kalba, surukta Italijos televizijai. Kol kas šio filmo neplanojama rodyti Lietuvoje. Sostinės gyventojai džiaugėsi per filmavimą įrengta čiuožykla, o muziejaus lankytojai – dėl filmavimo sparčiau rekonstruotais kepurinio malūno sparnais. To paties, kuris buvo rodomas filme „Goja“.

Apsilankiusi LLBM tremties ekspozicijoje ir gyvų liudininkų pasakojimų įkvėpta, JAV rašytoja Rūta Šepeitys parašė knygą „Tarp pilkų debesų“ (2011 m.). Viena iš pagrindinės veikėjos prototipų – šioje ekspozicijoje dirbanti buvusi tremtinė Irena Saulutė Špakauskienė. Romanas išgarsėjo visame pasaulyje, pateko į „New York Times“ bestselerių sąrašą, jau išverstas į 26 pasaulio kalbas, išleistas 43 šalyse. Teisės ekranizuoti kūrinį siekė ne vienas Holivudo kūrėjas, bet autorė pasirinko

Muziejininkai statistai 2009 m. žiemą prie Račkiškių koplyčios. Nuotrauka iš LLBM archyvo. Kas filmuota, nepavyko tiksliai sužinoti.

Kalvelė su kryžiumi, kuris buvo pastatytas laikinai, filmuojant „Vienui vieni“. Ant šios girnapusės rašytas filmo „Praeitis dabar“ pavadinimas.
Rimgaudo Žaltausko nuotrauka.

Prekinis (gyvulinis) vagonas Tremties sektoriuje, filmuotas „Praeitis dabar“. R. Žaltausko nuotrauka.

Jurta lietuvišką žiemą LLBM Tremties ir pasipriešinimo sektoriuje. E. J. Morkūno nuotrauka.

lietuvių komandą: Žilviną Naujoką, filmo „Tadas Blinda. Pradžia“ producentą, ir Marių Markevičių, JAV gimusį lietuvių kilmės režisierių, filmo „Kiti svajonių komanda“ režisierių ir producentą, turintį patirties Holivude. Amerikos ir Lietuvos kūrėjai susvienijo jėgas pirmajam bendram filmui anglų kalba. Kas žino, galbūt ši komanda užsuko ir į Lietuvos liaudies buities muziejų...

Nepaneigsi – užsienio kūrėjams Lietuvoje statyti filmus finansiškai labiau apsimoka nei savo šalyse. Naudinga tai ir mums – žinia apie muziejų sklinda net ir be didelių pastangų. Tiesa, filmuojant laikinai keičiami interjerai ir eksterjerai – staiga išdygsta kryžius ar atsiranda

daržas, ant stogo – sezoniui nebūdingas sniegas, kuris stebėtinai ilgai netirpsta... Jei vaikštinėdami po muziejų sutiksite žmonių, apsirengusių keistais drabužiais, ar pastebėsite kitokių neįprastų dalykų, galite spėti, kad vyksta filmavimas. O jei dar nespėjote mūsų muziejaus aplankyti (tuol nelabai tikime ir visai nesidžiaugame), nenustebkite, jeigu jis, beveik kaip kalnas pas Mahometą, atkeliaus pas jus iš ekранo. Bet ar pažinsite?

Su dideliu dékingumu ir pagarba ekspozicijų kūrėjams – Vida Olechnovičienė, Lietuvos liaudies buities muziejaus vyresnioji muziejininkė.

Vaivadiškių malūnas (Ukmergės r.) teritorijoje jau nuo 1969 m. Jis mena ir „Gojos“, ir „Anos Kareninos“ filmavimą.

The museum's steps towards Hollywood, or the answer to a very popular question: "was this the filming location for...?"

In 2014 the expositions of the Lithuanian Folk Museum will turn forty years old – they were first opened on 21 June 1974. This article provides an overview of the filming that has taken place at the museum. HYPERLINK "http://lt.wikipedia.org/wiki/Francisco_Goya" \o "Francisco Goya" HYPERLINK "http://lt.wikipedia.org/wiki/Vokietijos_Demokratin%C4%97_Respublika" \o "Vokietijos Demokratinė Respublika" The first film, Goja, about the Spanish artist Francisco Goya, was filmed here in 1970 (GDR film studio Defa), Lithuanian television filmed at the museum the movies Benjaminas Kordušas, Nebylys, Vilius Karalius, Čia mūsų namai, Arkliavagio duktė ir others; Lithuanian Film

Studio – the historical films Faktas, Vienui vieni, Tadas Blinda, Pradžia, Ekskursantė and others.

During the years of independence, foreign film directors also worked at the museum. The US company Gardner Films, by order of the History Channel, created non-commercial documentary films with elements of acting – Barbarians, Leonardo da Vinci, Washington the Warrior and others. In July 2007, the creators of the US reality TV show on CBS, The Amazing Race, filmed here as well. Films from Finnish, German, Italian, US film studios also have come. The museum workers experienced some of this as well, acting in the film Praeitis dabar (1999, dir. Virgilijus Kubilius).

Available on the LRT Television website (HYPERLINK "<http://www.lrt.lt/mediateka>" www.lrt.lt/mediateka) is a programme on the creation of the Lithuanian Folk Museum, Gyvasties tikrasis būdas. Dingusios tėviškės kūrimas (1996, dir. Bronius Morkevičius).

Elektroninis leidinys

„Lietuvių tautinis kostiumas“

2014 metais „Liaudies kultūros“ prenumeratoriams su žurnalų dovanojame net penkis vertingus priedus. Su pirmuoju žurnalo numeriu prenumeratoriai gavo folkloro ansamblio „VISI“ (vadovas Evaldas Vyčinas) karinių-istorinių dainų rinktinę „Išoj brolis karelin“. Tai Šilalės kraštiečių draugijos dovana. Antrojo numero priedas buvo elektroninė knyga „Lietuvių tautinis kostiumas“. Tai 2006-aisiais metais Lietuvos liaudies kultūros centre parengto leidinio kopija.

Norėtume jį pristatyti plačiau.

Elektroninis leidinys „Lietuvių tautinis kostiumas“ – tai to paties pavadinimo knygos (Teresė Jurkuvienė, LLKC, „Baltos lankos“, 2006 m.) skaitmeninė versija, su gausia papildoma praktine informacija apie XIX a. lietuvių liaudies išeiginę aprangą.

Leidinyje pristatomos lietuvių liaudies drabužių sukirpimo schemas ir iškarpos drauge su kita jų pasiūvimui reikalinga informacija: audinių piešiniai, fotonuotraukomis, jaustų ir išsiuvinėtų ornamentų pavyzdžiais. Ši publikacija unikali, nes čia pirmą kartą pateikiamas didelis kostiumų dizainerės Danutės Keturakienei sukurtų ir praktiniam naudojimui parengtų drabužių iškarpu rinkinys.

Viso leidinyje 61 liaudies kostumo dalį – vyru sermégų, surdutų, švarkų, kelnių, vyrų ir moterų marškinį, liemenių, moterų sijonų ir prijuosčių, švarkelių, galvos apdangalų ir t.t. – iškarpa, beveik viskas, ko reikia norint pasisiūti tikslią bet kurio regiono XIX a. liaudies kostumo kopiją. Iškarpos ir brėžiniai yra sukurti pagal šiuolaikinio žmogaus standartinius matmenis, jie bus suprantami tiek profesionaliems siuvėjams, tiek mėgėjams.

Leidinys skirtas visų pirma norintiems patiem pasigaminti tautinį kostiumą arba jo dalis, bet jis bus naudingas ir etninės kultūros specialistams, mokytojams, norintiems supažindinti jvairaus amžiaus auditoriją su tautinio kostumo ypatumais ar regioniniai skirtumais.

Elektroninj leidinj „Lietuvių tautinis kostiumas“ parengė:
Danutė KETURAKIENĖ – drabužių iškarpu brėžiniai, jų aprašai.
Laisvė AŠMONAITIENĖ – ornamentų ir audinių piešiniai.
Teresė JURKUVIENĖ – tekstai apie liaudies drabužius, kostiumų aprašai.
Rymantas PENKAUSKAS – kostiumų ir jų dalių nuotraukos.
Sigitas JONKUS – HTML puslapiai, audinių ir drabužių detalių nuotraukos.

Jei mūsų žurnalo neprenumeruojate, ši vertingą leidinj galite įsigyti Lietuvos liaudies kultūros centre (Barboros Radvilaitės g. 8, Vilniuje), Klaipėdos universitete, Kauno centrinime knygynė, UAB Humanitas „Akademinių knygų“.

National Lithuanian Costume DVD

A DVD, issued by the Lithuanian Folk Culture Centre, introduces to people the national costumes of all the Lithuanian regions and provide the opportunity to create the costume at home: sketches of costume pieces — patterns, weaving and embroidery patterns and other things.

LIETUVOS RESPUBLIKOS
KULTŪROS MINISTERIJA
LIETUVOS LIAUDIES
KULTŪROS CENTRAS

LIAUDIES KULTŪRA 2014 Nr. 3 (156)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesius

REDAKCIJOS ADRESAS:

Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

VYRIAUSIOJI REDAKTORĖ

Saulė MATULEVIČIENĖ, tel. 261 34 12
e. p. liaudies.kultura@gmail.com

SKYRIŲ REDAKTORIAI:

Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros
klausimai, mitologija, tel. 261 31 61,
e. p. liaudies.kultura@llkc.lt

Juozas ŠORYS – etnologija, tautodailė,
etninės veiklos realijos, tel. 261 31 61,
e. p. jsorys9@gmail.com

Dizaineris Rokas GELAŽIUS

Santraukas į anglų kalbą verčia
Gabriella ANELAUSKAITE

Stilištė-korektorė Vitalija DALMANTAITĖ

REDAKCINĖ KOLEGIJA:

Prof. habil. dr. Audrius BEINORIUS, Vilniaus
universiteto Orientalistikos centras,
Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

Prof. habil. dr. Kazimieras GARŠVA, Lietuvijos kalbos institutas, Antakalnio g. 6, LT-2055 Vilnius

Doc. habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius

Dr. Alė POČIULPAITĖ, Lietuvos liaudies kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

Prof. habil. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, Lietuvos muzikos ir teatro akademija, Gedimino pr. 42, LT-01110 Vilnius

Irena SELIUKAITĖ, Lietuvos kultūros ministerijos Regionų skyriaus vedėja,
J. Basanavičiaus g. 5, LT-01118 Vilnius

Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus universitetas, Didlaukio g. 27, LT-08303 Vilnius

Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos liaudies kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

Dr. Vyktintas VAITKEVIČIUS, Klaipėdos universitetas, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, Tilžės g. 13, LT-91251 Klaipėda,
e. p. vyktintas.vaitkevicius@gmail.com

Dr. Marija ZAVJALOVA, Ленинский проспект 32-а,
Институт славяноведения, Российская Академия Наук, Москва 117334, Россия,
e. p. marija_z@mtu-net.ru

© „Liaudies kultūra“

Steigimo liudijimas Nr. 152
Pasirašyta spaudai 2014 06 25

Formatas 60×90/8
Rinkta kompiuteriu. 12 sp. l.
Tiražas 850 egz.

Lietuvos liaudies kultūros centras
Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius
http://www.llkc.lt

Spausdino UAB „Standartų spaustuvė“, Dariaus ir Girėno g. 39, Vilnius

TURINYS:

Pašnektės šnabždas pro šlyną į šviesą. Juozo ŠORIO pokalbis su poetu,
nacionalinės premijos laureatu Vladu BRAZIŪNU. 10 •

MOKSLO DARBAI

Dainius RAZAUSKAS. Lietuviškoji laimės samprata 9 •

Justė MICHAILINAITĖ. Sapno vaizdinys lietuvių liaudies dainose 23 •

Skaidrė URBONIENĖ Kryždirbystė XX a.: sovietmečio patirtys 35 •

MOKSLO ŠALTINIAI

Arnaud PARENT. Botaniko Žano Emanuelio Žilibero pastebėjimai
apie XVIII amžiaus pabaigos lietuvių valstietijos gyvenimą 44 •

PAŽINTYS

Guntis ŠMIDCHENS: Dainos galia 53 •

Guntis ŠMIDCHENS. Ar būtina buvo dainuoti per
Dainuojančią revoliuciją? 60 •

Regimantas GUDELIS. Dainų šventės dirigentai:
patirtys ir pajautos 64 •

PAŽINTYS

Taip Laima lémé lietuviškai animacijai.
Su animacinių filmų dailininke ir režisiere Jūrate LEIKAITĖ
kalbasi Juozas ŠORYS. 76 •

MUZIEJAI, PARODOS

Vida OLECHNOVIČIENĖ. Muziejaus žingsniai link Holivudo,
arba atsakymas į dažną klausimą: „Ar čia filmuota?..“ 87 •

LEIDINIAI

Elektroninė knyga „Lietuvių tautinis kostiumas“ 95 •

VIRŠELIUOSE: Rasos šventė Kernavėje. 1968 m. Viliaus NAUJKIKO nuotrauka.

Projektą „Tradicinės kultūros tąsa, kaita ir kartotė
šiuolaikinėje kultūroje II“ remia
Spaudos, radijo ir televizijos rēmimo fondas.

Lietuvos kultūros taryba remia projektą
„Etninės kultūros paveldas ir gyvoji tradicija:
problemos, tyrimai, interpretacijos“.

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.